

Antoni Corrales Soberino

EL FORTÍ ROMÀ DE COSTA DE LA SERRA (LA SECUITA, EL TARRAGONÈS)

Estudi morfològic, funcional i material

TREBALL DE FINAL DE MÀSTER

portat a terme amb el suport de l'Institut Català d'Arqueologia
Clàssica

Dirigit per la Dra. Maria Carme Belarte Franco i el Dr. Joan
Canela Gràcia

Màster d'Arqueologia Clàssica

Tarragona

2021

Resum

El fortí romà de Costa de la Serra és un jaciment d'època republicana que es troba al terme municipal de la Secuita (el Tarragonès). Entre els aspectes analitzats, es pot destacar l'anàlisi de les estructures, tècniques constructives i materials mobles, així com el seu context històric i els seus principals paral·lels al nord-est peninsular. D'aquesta manera, s'ha realitzat un estudi global d'un jaciment que encara es troba en procés d'excavació per poder proposar una hipòtesi sobre la interpretació de les estructures documentades, la caracterització de l'assentament i la funció respecte el context històric i geogràfic en el qual s'insereix.

Paraules clau: la Costa de la Serra, època republicana, arqueologia militar, Cessetània, romanització, control del territori, guerres sertorianes.

Abstract

The small fort of Costa de la Serra is an archaeological site dated of the Roman Republic period and found in la Secuita (Tarragonès). Among the addressed topics, we can emphasise the analysis of structures, architectural technics and movable items. Furthermore, the historical context and the main archaeological sites of the peninsular northeast similar to Costa de la Serra have been investigated. Therefore, we have done a global research of an archaeological site that is currently being investigated, in order to create a theory about the interpretation of its remains, the characterisation of the settlement and its function regarding to the historical and geographical context.

Key words: Costa de la Serra, Roman Republic period, military archaeology, Cessetani, Romanization, territorial control, Sertorian War.

Agraïments

En primer lloc, als directors d'aquest projecte, la M. Carme Belarte i en Joan Canela. A part de dirigir el treball, han estat dos mentors per a mi des que vaig començar el grau d'Història i vaig participar a la campanya d'excavació de Rabassats del 2016. Durant aquests anys, he après molt gràcies a ells en les campanyes d'excavació i m'han ofert suport per a treballs del grau o del màster. No els puc estar més agraït.

En segon lloc, m'agradaria agrair a diverses persones l'ajuda oferta en el marc d'aquest projecte. A en Jordi López per les múltiples converses sobre Costa de la Serra, les quals han estat de gran ajuda pel treball. A l'Oriol Cuscó i a l'Ignacio Fiz pels consells sobre el QGIS. A en Josep Maria Palet per la informació i les dades sobre la centuriació de *Tarraco* i la possible relació amb Costa de la Serra. A en Joaquim Pera, per la informació sobre Puig Castellar de Biosca. I, finalment, a en Joaquín Ruiz de Arbulo, pels dubtes resolts sobre elements constructius.

En tercer lloc, els companys amb els que he coincidit des del 2016 a les excavacions de Costa de la Serra i en Ferran, amic del màster amb el que he compartit les tasques de laboratori en el marc de la beca PIR.

Finalment, a la meua família i amics que m'han ofert suport durant la realització d'aquest treball.

Moltes gràcies a tots.

Índex

Introducció	5
Descripció del jaciment	6
Història de la investigació del jaciment	8
Metodologia	11
Marc geogràfic, cronològic i objectius	13
Marc teòric	14
El jaciment de Costa de la Serra	17
Planta, estructures i tècniques constructives	17
Part meridional de l'assentament	18
Part superior de l'assentament	24
Tècniques constructives emprades i interpretació de les restes	28
Materials mobles	39
Ceràmica	39
Metalls	54
Costa de la Serra i el territori	60
El poblament de l'entorn de Costa de la Serra	60
Relació amb les centuriacions de l' <i>Ager Tarraconensis</i>	63
Anàlisi de visibilitat	68
El jaciment de Costa de la Serra en el context de les fortificacions d'època republicana	74
La conquesta romana de la península Ibèrica	74
Fortificacions republicanes al nord-est peninsular	81
Paral·lels de Costa de la Serra al nord-est peninsular	86
Comparació de Costa de la Serra amb altres jaciments coetanis del nord-est peninsular	106
Planta	106
Tècniques constructives	108
Estructures hidràuliques	113
Cronologia	116
Conclusions	117
Bibliografia	124

Introducció

La present recerca tracta sobre el jaciment de Costa de la Serra (la Secuita, el Tarragonès), inèdit fins el moment i actualment en procés d'investigació. En aquest document s'analitzarà amb deteniment el jaciment i serà posat en comú amb els seus paral·lels per tal de conèixer la tipologia d'assentament a la qual correspon, així com també la seva funció, la seva relació amb el territori i el context històric. D'aquesta manera, la recerca pretén aportar més informació sobre un jaciment arqueològic que, per les seves estructures, cultura material i posició en el territori, devia haver estat de gran importància en el procés de romanització i en conflictes bèl·lics del període, com per exemple, les guerres sertorianes.

La realització d'aquest treball en la temàtica escollida ha estat motivada pel desenvolupament, en part, del Programa d'Iniciació a la Recerca (PIR), ofert per l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica als estudiants del Màster d'Arqueologia Clàssica de la Universitat Rovira i Virgili, la Univeristat Autònoma de Barcelona i l'ICAC. Concretament, s'ha portat a terme el programa esmentat amb l'Equip de Recerca en Arqueologia Protohistòrica, sota la tutoria de la doctora Maria Carme Belarte, investigadora principal del mateix. Costa de la Serra, al seu torn, és un dels principals jaciments en procés d'investigació per part de l'equip de recerca esmentat. L'autor de la treball, a més, havia participat en la majoria de campanyes d'excavació al jaciment. D'aquesta manera, es va proposar de realitzar una investigació en el marc del treball de final de màster i del programa PIR. De forma coetània al desenvolupament del treball, també es van portar a terme diverses tasques de laboratori relacionades amb el jaciment de Costa de la Serra, com la neteja, siglat, identificació o fotografia dels materials recuperats de les anteriors excavacions.

Aquesta recerca ha estat de gran utilitat per conèixer de forma global el jaciment i proposar una hipòtesi sobre la seva funció, tipologia o interpretació de les estructures documentades. A més, la investigació d'altres assentaments de característiques similars del nord-est peninsular ha estat de gran utilitat per comprendre la distribució i edificació d'assentaments fortificats d'època republicana i com s'hi pot relacionar Costa de la Serra. Cal remarcar que el jaciment es troba actualment en investigació, per la qual cosa, en les properes campanyes poden aparèixer evidències que reforcin la proposta realitzada o la refutin. Tot i això, aquesta recerca és una primera aproximació global a l'assentament de Costa de la Serra, la qual pot contribuir a les posteriors investigacions en aquest jaciment.

Descripció del jaciment

El jaciment de Costa de la Serra es troba al terme municipal de la Secuita, a la comarca del Tarragonès . Concretament, se situa a una distància de 2,75 km al nord del nucli urbà, a aproximadament uns 400 metres a mà esquerra de la carretera TP-2031 (Fig. 1). L'assentament se situa al vessant sud i a sobre d'un turó, a 212 metres a sobre del nivell del mar. Des d'aquesta posició, es manté un òptim control visual de la zona: el Camp de Tarragona occidental i el cap de Salou. Les seves coordenades són les següents: X356552 i Y456555 (ETRS89 / UTM 31N) (Belarte *et alii* – 2018, p. 4). L'espai on es troba es caracteritza per estar dividit en múltiples parcel·les agràries, podent documentar camps d'ametllers, garrofers, vinya, així com alguns d'erms o abandonats. A més, pel fet de trobar-se repartit en diverses parcel·les, el seu estudi és eminentment parcial, la qual cosa dificulta la restitució de la planta de l'assentament (Fig. 2).

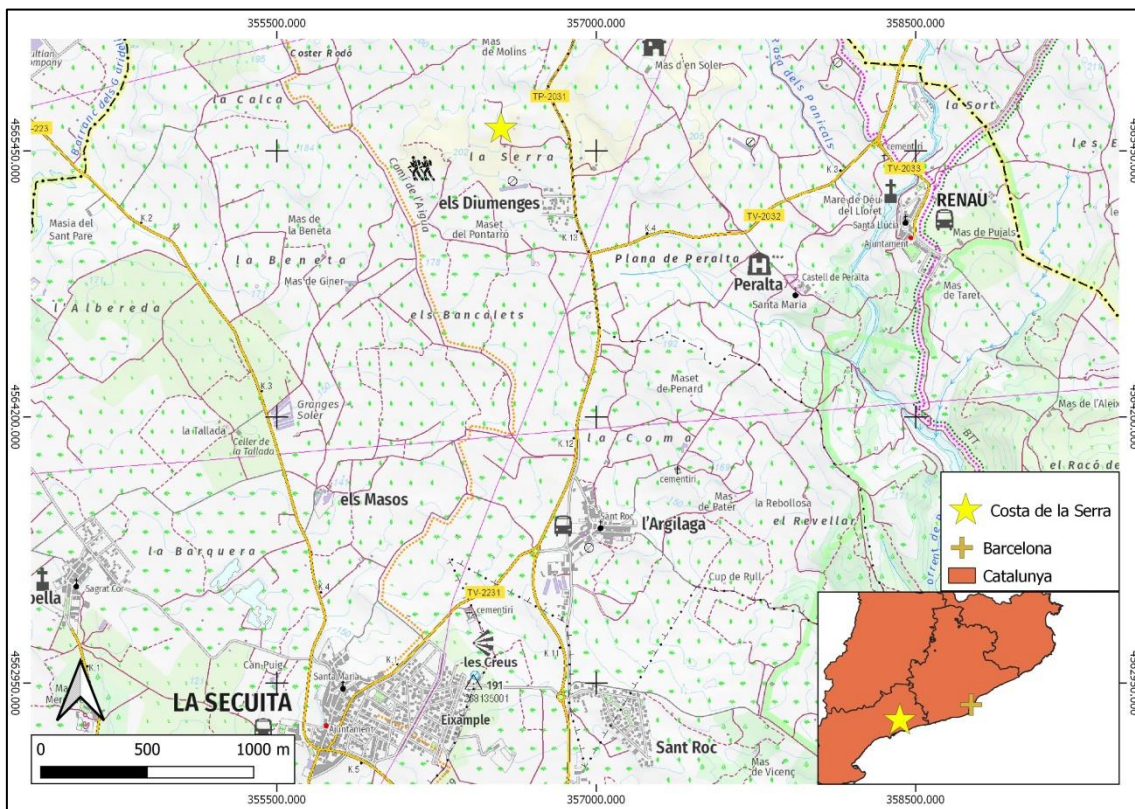

Fig. 1: Situació geogràfica del fortí romà de Costa de la Serra (Elaboració pròpia, a partir de la planimetria procedent de l'ICGC).

A primera vista, podem observar com l'assentament es distribueix en el vessant sud d'aquest turó, a banda i banda del camí d'accés a la part superior d'aquest. (Fig. 2). Les restes visibles a dia d'avui són diverses. En primer lloc, els murs de carreus que conformarien la façana sud de l'assentament, visibles a la banda oest del camí i cobertes per un marge agrari de cronologia posterior.

Aquests tornen a aparèixer a la banda oriental del jaciment. A més, hi ha un mur paral·lel ubicat al sud d'aquest que es documenta gairebé en tota la seva longitud. A la part superior del marge, podem observar una construcció actual que conté un pou, el qual es va construir quan es van dividir les parcel·les per tal d'edificar una urbanització no legalitzada. A la part més oriental de l'assentament podem observar múltiples restes arqueològiques a tota l'alçada del turó, fins arribar gairebé a la part superior d'aquest. En aquest punt, actualment, localitzem un camp de garrofers que ocupa gran part d'aquesta plataforma. Així doncs, les restes que s'han documentat fins ara corresponen a la façana sud del jaciment, amb un sistema defensiu format, aparentment, per dos murs paral·lels de carreus; la cantonada on s'unirien aquesta part i el tancament oriental; i la zona superior, amb múltiples estructures, que actualment es troben sota el camp de garrofers (Fig. 3).

Fig. 2. Situació del fortí romà de Costa de la Serra (Elaboració pròpia, a partir de la fotografia aèria i la planta realitzades per l'ICAC i l'ortofotografia procedent de l'ICGC).

Pel que fa la cronologia, com més tard aprofundirem, se situa entre el darrer quart del segle II a.n.E. i la primera meitat del I a.n.E. Els materials que ens permeten precisar la datació del jaciment són els múltiples fragments documentats d'àmfora itàlica Dressel 1A, àmfora brindisina, campaniana A tardana i vernissos negres de Cales mitjans.

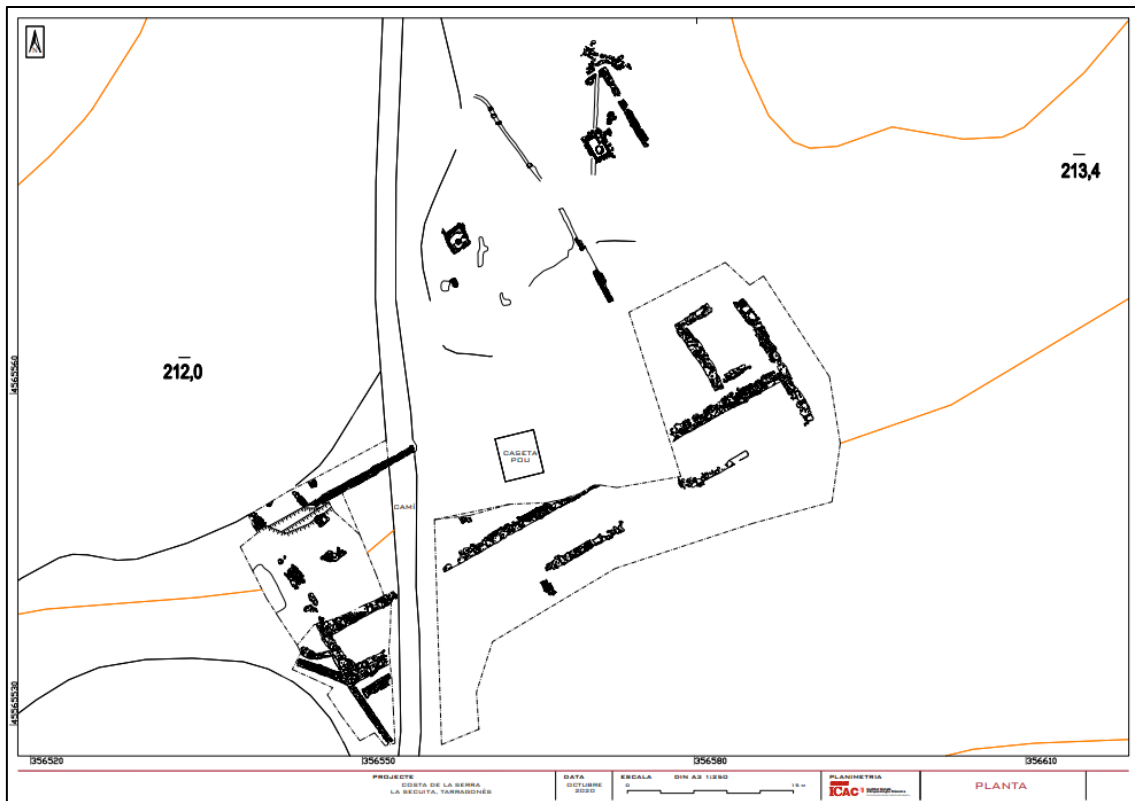

Fig. 3: Planta de Costa de la Serra (Planta realitzada per l'ICAC)

Història de la investigació del jaciment

El jaciment republicà de Costa de la Serra va ser descobert per l'arqueòleg Marc Dalmau l'any 2004, gràcies al material ceràmic en superfície (Belarte *et alii* – 2019, p. 3). Entre els fragments ceràmics que afloraven, es van poder identificar tant produccions autòctones (ceràmica grisa de la costa i comuna ibèrica oxidada) com importacions (Campaniana A i vernís negre de Cales, fragments d'àmfora greco-itàlica i Dressel 1, així com púnico-ebusitanes, i *dolia*) (Dalmau – 2010, p. 56). També es van poder documentar fragments de material constructiu com *opus caementicium* i un carreu, troballa que es va produir a causa de les tasques agrícoles (Dalmau – 2010, p. 56).

Marc Dalmau, en el seu treball de final de màster titulat *El poblament romà en una zona situada entre el Gaià i el Francolí; a vuit milles del nord de Tarraco* (Dalmau – 2010, p. 57), va proposar que es tractés d'un assentament d'època republicana que es devia trobar al damunt d'un d'època ibèrica. Va recolzar la seva hipòtesi en el material ceràmic que aflorava a la superfície, el qual va permetre elaborar una cronologia que anava des de finals del IV a.n.E. - inicis del III a.n.E. fins aproximadament mitjans del segle I a.n.E. (Dalmau – 2010, p. 57).

L'any 2014, l'investigador Joan Canela va incloure aquest jaciment a la seva tesi doctoral titulada *Evolució del poblament i el paisatge a la Cessetània occidental durant el 1r mil·lenni aC*. Va arribar a una conclusió similar a l'anterior, ja que apuntà que es devia tractar d'un assentament ibèric amb certa importància, un possible nucli de tercer ordre, que perduraria en època republicana, durant els segles II i I a.n.E. (Canela – 2015, p. 297). També apuntava a l'existència d'una gran estructura formada per carreus al vessant sud del jaciment, molt probablement de factura romana (Canela - 2015, p. 297).

Les excavacions arqueològiques programades en aquest jaciment s'han portat a terme des de l'any 2015 i encara continuen, dirigides pels investigadors de l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica Maria Carme Belarte, Joan Canela, Jordi López i Núria Otero. La investigació d'aquest jaciment s'adscriu dins dos projectes quadriennals: *Formes d'ocupació del territori i evolució del poblament a la Cessetània occidental durant la Protohistòria (1er mil·lenni aC) (2014-2017)* i *Formes d'ocupació del territori i evolució del poblament a la Cessetània occidental durant la Protohistòria (2018-2021)*. En aquests cinc anys d'excavacions s'ha pogut recuperar diverses estructures que ens permeten tenir una visió parcial de l'assentament. L'any 2015 i 2016, per exemple, es va excavar el sector meridional de l'assentament, a l'esquerra del camí, podent recuperar una estructura que, com a primera hipòtesi es va identificar com una torre, i que actualment està en revisió a causa de les troballes realitzades en les darreres campanyes. També es van documentar una sèrie de murs que s'adossen a l'estructura abans esmentada i un sistema d'aterrossament d'aquesta façana meridional, excavats en extensió (Belarte *et alii* – 2018, p. 11-13). L'any 2017 es va documentar, a la part superior del turó, el tancament nord-est de l'assentament i un sistema de tres cisternes amb probable canalització (Belarte *et alii* – 2018, p. 17). També es va excavar el sector oriental on es van documentar unes restes que van ser interpretades en un primer moment com una torre, i, de la mateixa manera que l'estructura occidental, actualment es troba en revisió pels resultats de les darreres campanyes. Una altra zona documentada és la part meridional, excavada l'any 2019, i que va permetre localitzar el tancament sud de l'assentament, el qual uniria els sectors occidental i oriental (Belarte *et alii* – 2019, p. 7). També va aparèixer una estructura paral·lela al mur meridional que s'ha identificat com un element defensiu destacat de l'assentament, tot i que el seu grau d'arrasament n'impedeix la interpretació (Belarte *et alii* – 2018, p. 7).

El material ceràmic recuperat durant les excavacions va permetre acotar una cronologia determinada: la presència de fragments d'àmfora itàlica Dressel 1A, àmfora brindisina, campaniana A tardana i vernissos negres de Cales de producció mitjana o tardana situarien l'edificació i abandonament de

l'assentament entre la segona meitat del segle II a.n.E. i principis del I a.n.E. (Belarte *et alii* – 2018, p. 4). A primera instància, es va creure que podria emmarcar-se en un moment molt puntual entre finals del segle II a.n.E. i principis del I a.n.E., a partir de la seva cultural material i per la destrucció voluntària de l'assentament un cop hauria complert la seva funció (Belarte *et alii* – 2018, p. 12-13). La hipòtesi dels investigadors és que aquest assentament va estar relacionat amb l'episodi bèl·lic conegut com les guerres sertorianes (80-72 a.n.E.) (Belarte *et alii* – 2018, p. 17).

Metodologia

Aquest treball es divideix en dos grans blocs. D'una banda hi ha la investigació del jaciment tardorepublicà de Costa de la Serra, i, d'altra banda, la recerca en el context històric de l'època i els assentaments coetanis considerats paral·lels. D'aquesta manera, s'ha pogut relacionar el jaciment tractat amb el context històric del nord-est peninsular, permetent proposar una hipòtesi sobre l'adscripció tipològica, funció i interpretació de les restes.

Pel que fa al primer bloc, s'ha emprat, de forma majoritària, memòries i informes d'excavació, ja que es tracta d'un jaciment inèdit. Aquestes són: *Memòria de les excavacions arqueològiques desenvolupades a la Costa de la Serra (la Secuita, Tarragona). Campanyes de 2015, 2016, 2017* (Belarte et alii – 2018); *Informe dels treballs d'excavació al jaciment de la Costa de la Serra (La Secuita, Tarragonès) durant la campanya d'excavacions de juliol de 2019* (Belarte et alii – 2019) i *Informe dels treballs d'excavació al jaciment de la Costa de la Serra (La Secuita, Tarragonès) durant la campanya d'excavacions de juny-juliol de 2020 i novembre de 2020* (Belarte et alii – 2020). També s'han emprat algunes publicacions relacionades amb tècniques constructives, materials ceràmics i metàl·lics, i sobre el poblament de l'àrea del jaciment. Alguns exemples són: *El material más apreciado por los arqueólogos. La cerámica fina. La cerámica de barniz negro* (Principal, Ribera – 2013), *Dicocer: Dictionnaire des céramiques antiques (VII e s. av. n. è.-VII e s. de n. è.) en Méditerranée nord-occidentale (Provence, Languedoc, Ampurdan)* (Py – 1993), *Militärische Ausrüstung und Pferdegeschirr aus den Vesuvstädten* (Ortisi – 2016), *Les centuriacions de l'ager Tarraconensis: Organització i concepcions de l'espai: The Centuriations of the Ager Tarraconensis: Spatial Organisation and Conceptualisation* (Palet, Orengo – 2010), *De ganados y caminos: Aproximación a la evolución histórica de la red viaria en la cuenca baja del Gaià (Tarragona)(S. I-VII dC)* (Maceda – 2019) o *El poblament romà en una zona situada entre el Gaià i el Francolí; a vuit milles del nord de Tarraco* (Dalmau – 2010).

La recerca en aquest camp ha estat dividida en tres capítols: un destinat a l'anàlisi formal de les restes documentades, el següent als materials mobles documentats en les excavacions i, finalment, el darrer a la seva relació amb el territori. En el primer capítol, s'ha posat èmfasi en la planta constatada fins el moment, les estructures localitzades (murs i punts de captació d'aigua) i les tècniques constructives emprades (aixecaments de murs, cobertes i decoracions). El segon capítol s'ha focalitzat en l'estudi del material ceràmic i metàl·lic recuperat en les excavacions realitzades al jaciment. Respecte a la ceràmica, s'han identificat les produccions documentades al jaciment i s'ha realitzat un recompte del nombre mínim d'individus per portar a terme

estadístiques sobre la proporció entre tipologies, procedències o funcions. Finalment, al tercer capítol s'ha realitzat una síntesi dels principals treballs de poblament de la zona tractada i diverses anàlisis de visibilitat per comprovar la posició estratègica del jaciment. Les anàlisis de visibilitat s'han realitzat amb el software QGIS 3.10 A Coruña i el *pluggins Visibility analysis i Point sampling tool*. Les dades geogràfiques per elaborar les planimetries s'han extret de l'ICGC (Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya), mentre que les coordenades dels jaciments procedeixen de l'eGIPCI (e-Gestió Integral del Patrimoni Cultural Immoble).

El segon bloc ha estat destinat a l'estudi del context històric, és a dir, l'època republicana, les diverses classes d'assentaments de caire militar pròpies d'aquesta cronologia i els principals paral·lels amb Costa de la Serra. En aquest cas, s'ha realitzat l'estudi a partir de la bibliografia específica de cada temàtica o jaciment analitzat. Destaquem les següents publicacions: *La conquesta romana de Catalunya* (Noguera – 2011); *Al voltant de la "romanització" del nord-est de la Península Ibèrica. Reflexions sobre l'organització territorial i els fluxos comercials* (Arrayàs – 2007); *Fortificaciones campamentales de época romana en España* (Morillo – 2010); *Guerra y conflicto en el nordeste de Hispania durante el período romano republicano (218 - 45 a.C). La presencia del ejército romano a partir de sus evidencias arqueológicas metálicas* (Ble - 2017), o *La implantació militar romana a Catalunya: caracterització d'espais militars al NE de la Citerior en època tardorepublicana (ss. II-I aC)* (Padrós – 2017), entre d'altres.

En el primer capítol del bloc s'ha analitzat el context històric de l'època republicana, des de la segona guerra púnica fins la segona guerra civil romana. Concretament, s'ha posat èmfasi en els conflictes bèl·lics, però també en la política de fortificació del nord-est peninsular, la romanització i l'articulació del territori. Respecte al segon capítol, s'ha tractat amb deteniment els principals tipus de fortificacions documentats al nord-est peninsular en aquesta època, com els *castra*, els *castella* o les *turres*. En el següent capítol, s'ha realitzat una recerca exhaustiva en els assentaments del nord-est peninsular que, per les seves característiques, es poden considerar paral·lels de Costa de la Serra. Bàsicament s'ha fet una tria d'assentaments caracteritzats com a *castella*, ja que investigadors com Carles Padrós, per exemple, han identificat Costa de la Serra com dins d'aquest tipus (Padrós – 2017, p. 211; Padrós – 2020, p. 58). Finalment, s'ha procedit a posar en relació el jaciment principal d'aquesta recerca i els seus paral·lels, mostrant els punts en comú i en contra, facilitant la identificació del jaciment de Costa de la Serra. Els punts tractats en aquest últim capítol han estat la planta, les tècniques constructives, les estructures hidràuliques i la cronologia.

Marc geogràfic, cronològic i objectius

Com s'ha pogut observar a l'anterior capítol, aquesta recerca té com a objecte principal el jaciment de Costa de la Serra. Tot i això, també s'ha portat a terme una síntesi de les investigacions sobre el poblament més pròxim al jaciment esmentat i una recerca en el context històric de l'època i els principals paral·lels al nord-est peninsular.

D'aquesta manera, es pot afirmar que el marc geogràfic de la investigació està dividit en diversos nivells. Principalment hi ha la zona on es troba el jaciment de Costa de la Serra, el terme municipal de la Secuita, però també els de Catllar, Nulles, Perafort, Vilabella i Renau, desenvolupat sobretot en la síntesi del poblament i part de les anàlisis de visibilitat. El següent nivell del marc geogràfic correspon al Camp de Tarragona, concretament a les comarques del Tarragonès, l'Alt Camp i el Baix Camp, i s'ha tractat a l'apartat de les centuriacions i també a part de les anàlisis de visibilitat. Finalment, el tercer nivell correspon al nord-est peninsular, desenvolupat sobretot en la recerca del context històric de l'època republicana i els principals paral·lels a Costa de la Serra.

Pel que fa al marc cronològic, desenvolupat concretament als capítols de context històric i els paral·lels de Costa de la Serra al nord-est peninsular, correspon a l'època republicana (del 218 a.n.E. al 31 a.n.E.). Aquesta època, com s'explicarà més àmpliament en el capítol corresponent, correspon al moment en què Roma inicia la conquesta de la península Ibèrica. Durant aquests dos segles, es produiran diversos enfrontaments bèl·lics i conflictes amb la població local, motivats per la mateixa conquesta, la política d'explotació de la península ibèrica i l'aculturament realitzat. També es desenvoluparan altres episodis bèl·lics relacionats amb la política romana en aquest territori, com les guerres sertorianes (82 a.n.E. – 72 a.n.E.) o la Segona Guerra Civil Romana (49 a.n.E. – 45 a.n.E.).

Els objectius de la present recerca són dos: el primer és interpretar les estructures documentades en les campanyes d'excavació al jaciment per poder comprendre com s'articulava l'assentament durant el seu període de funcionament. El segon objectiu és adscriure el jaciment a una tipologia d'assentament republicà i conèixer les seves funcions, a través de l'estudi de la cultura material documentada, el territori més proper, el context històric o els principals paral·lels del nord-est peninsular. Aquests objectius permetran ampliar el coneixement sobre Costa de la Serra i situar-lo dins el context del nord-est peninsular, generant un punt de partida per a posteriors investigacions del jaciment.

Marc teòric

Abans d'iniciar aquesta investigació, l'autor de la recerca pensava que el coneixement sobre les fortificacions d'època republicana i els tipus que conformaven aquest grup d'assentaments, en el marc de l'arqueologia militar, estaven ben definits i coneguts per la comunitat científica. Un dels objectius de la present recerca, com s'ha esmentat anteriorment, consisteix en caracteritzar un assentament inèdit fins el moment i que encara es troba en vies d'estudi. Així doncs, una part important del treball ha consistit en fer recerca en els principals paral·lels del jaciment en qüestió del nord-est peninsular per poder facilitar la tasca de caracterització. Tot i això, s'ha pogut observar diversos aspectes que desestimen l'afirmació anterior, ja sigui la variabilitat metodològica d'estudi d'aquest camp, l'heterogeneïtat d'assentaments militars d'època republicana o els nous estudis al respecte al nord-est peninsular .

S'ha observat com, a partir de les publicacions consultades, no es pot utilitzar únicament les fonts textuais per poder estudiar i caracteritzar els conflictes bèl·lics i les fortificacions. És necessària la presència de la disciplina arqueològica per poder aprofundir en aquest camp de coneixement i poder establir certs resultats per a la comprensió dels aspectes bèl·lics de l'Antiguitat. Es tracta de l'arqueologia militar, la qual té com a objecte, tal com s'ha esmentat anteriorment, tots els elements relacionats com les fortificacions, els conflictes armats i els camps de batalla. A partir de la combinació entre la informació procedent de les fonts textuais i l'arqueologia militar es pot obtenir una imatge més nítida sobre la realitat bèl·lica del passat.

L'arqueologia militar, corrent en què s'emmarca la present recerca, és introduïda a la península Ibèrica a principis del segle XX, de la mà d'Adolf Schulten, arqueòleg de l'escola alemanya (Morillo, Martín – 2005, p. 178-179; Padrós – 2017, p. 10; Ble – 2017, p. 21). Com es pot observar, fa més d'un segle que s'ha produït investigacions en arqueologia militar en el context de la península Ibèrica, i autors com Carles Padrós o Eduard Ble ja han traçat una extensa història de la investigació en aquest camp des dels seus inicis fins l'actualitat (Padrós – 2017, p. 10; Ble – 2017, p. 21), la qual no serà replicada en aquest apartat. El que sí és necessari remarcar és l'evolució de la metodologia emprada en aquesta doctrina durant l'últim segle. Adolf Schulten va ser un dels màxims representants de l'arqueologia filològica de l'escola alemanya, per la qual cosa, l'objecte principal d'estudi per a la localització de campaments romans eren les fonts textuais (Morillo, Martín – 2005, p. 179). Aquests documents són de vital importància per a la localització d'aquests assentaments, però en la majoria de casos, les referències emprades són molt curtes i inexactes, la qual cosa dificulta la tasca (Morillo, Martín – 2005, p. 179). A més, la metodologia emprada en l'excavació dels campaments localitzats no

tenia en compte la documentació de l'estratigrafia, sinó únicament mostrar les evidències físiques del que apareixia en les fonts (Morillo – 2005, p. 162). Així doncs, Schulten va impulsar l'arqueologia militar, entesa com l'excavació dels campaments (Ble – 2017, p. 22). Ángel Morillo, al seu torn, va plantejar un canvi significatiu en la concepció de l'arqueologia militar: la metodologia emprada passava a tenir, com objecte principal l'estudi arqueològic dels campaments, el qual posteriorment es podia compaginar amb les fonts textuais (Ble – 2017, p. 22). Així doncs, els jaciments arqueològics ja no tenien la funció d'explicar les fonts textuais, i, de fet, l'estudi de campaments deixava d'estar relacionat amb aquests documents. Es potenciava, llavors, l'ús de criteris arqueològics per identificar i caracteritzar els campaments de la península Ibèrica (Ble – 2017, p. 23). Tot i això, un fet negatiu d'aquesta línia d'investigació era la preeminència dels campaments per sobre de la resta d'assentaments relacionats en aquest camp, com poden ser els *castella*, les *turres* o centres logístics, els quals, quedaven fora d'aquesta concepció d'arqueologia militar (Ble - 2017, p. 23-26). Aquesta línia d'investigació, tot i les seves carències, ha permès l'estudi dels emplaçaments que, a través de les restes arquitectòniques deixades o els materials mobles derivats, han pogut mostrar certa relació amb l'exèrcit.

Dins el corrent de l'arqueologia militar existeix una terminologia específica per referir i caracteritzar els jaciments estudiats. Aquesta procedeix directament del vocabulari llatí emprat en les fonts textuais. En aquesta recerca, per tant, s'ha emprat aquests termes per exposar els principals tipus d'assentament relacionats amb el món militar. En la majoria dels casos, aquestes paraules no corresponen a un determinat assentament en termes morfològics, sinó que el seu significat va lligat més aviat a la seva funció, duració en el temps i, fins i tot, la mida. De forma molt breu es pot definir, per exemple, que un *castrum* és un assentament militar de grans dimensions, fet de materials peribles i amb una duració limitada en el temps. Un *castellum*, al seu torn, presenta unes mides més reduïdes, uns materials duradors i està pensat, sobretot, per funcionar durant un llarg període de temps. Aquestes definicions per als termes emprats per referir assentaments militars romans han comportat, en alguns casos, una interpretació errònia dels assentaments durant la seva investigació. Un exemple és el terme *praesidium*, el qual s'havia interpretat com un tipus concret d'edifici i, actualment, la tendència és pensar en una guarnició destinada a un indret. Es pot observar que la caracterització dels assentaments militars no només és dificultada per la terminologia, sinó també per l'heterogeneïtat morfològica dels mateixos. L'exemple més clar al nord-est peninsular és el de Can Tacó, un assentament que va ser identificat en un origen com un *castellum* (Mercado *et alii* – 2006, p. 243), i que actualment es troba en revisió, al poder-se tractar d'una residència itàlica relacionada amb l'estament militar o

l'administració romana (Pera *et alii* – 2016, p. 193). Un altre cas és el de Sant Miquel de Vinebre, el qual, per la seva planta, de gran similitud a la d'un poblat ibèric de barrera, va comportar a la identificació del mateix com a tal (Genera – 1978, p. 45). Posteriorment, es va caracteritzar com un *castellum* o assentament on hi seria destinada una guarnició durant l'ibèric Final (Genera, Brull, Gómez – 2005, p. 113-114). De totes maneres, en aquesta recerca s'ha emprat la terminologia d'autors com Carles Padrós, Eduard Ble, Ángel Morillo o Noelia Sabugo per aprofundir l'estudi en els tipus de fortificacions militars d'època republicana.

Finalment, i relacionant-ho amb l'anterior punt, aquests termes s'han relacionat directament amb els assentaments caracteritzats segons els tipus de fortificacions militars republicanes. És a dir, per facilitar la caracterització del jaciment de Costa de la Serra s'ha procedit la recerca en els principals paral·lels al nord-est peninsular. Autors citats anteriorment, com Carles Padrós i Eduard Ble (Padrós – 2017, 2020; Ble – 2017) han caracteritzat diversos assentaments segons la terminologia específica mencionada anteriorment. S'ha de remarcar, que aquesta caracterització no és inamovible, ja que molts dels jaciments tractats es troben, actualment, en vies d'estudi. Aquest fet pot comportar que, en un futur, puguin aparèixer noves evidències que facin variar l'adscripció d'aquests en un dels tipus citats. De totes maneres, la recerca en paral·lels ha estat fructífera, ja que en els últims vint anys s'ha documentat un gran nombre de *castella*. Alguns exemples són: Puig Castellar de Biosca (Pera *et alii* – 2014; Pera *et alii* – 2015; Pera *et alii* – 2016; Pera *et alii* – 2019; Romaní *et alii* – 2020), Monteró 1 (Principal, Camañes Padrós – 2015), Tentellatge 1 (Padrós, Principal – 2016), Puig Ciutat (Padrós *et alii* – 2019) o el *Castellum* de Puigpelat (Díaz – 2009; Díaz, Ramírez – 2015). No només s'ha fet recerca al nord-est peninsular en assentaments caracteritzats com a castella, sinó que també en els *castra* o campaments (Noguera – 2012; Noguera *et alii* – 2018; Noguera *et alii* – 2019). Com es pot observar, en aquests últims anys s'ha produït una important recerca en aquest tipus d'assentaments, en la qual s'emmarca la present investigació. Així doncs, s'ha considerat important tenir en compte les evidències i arguments dels investigadors dels jaciments paral·lels a Costa de la Serra per poder facilitar la seva caracterització.

El jaciment de Costa de la Serra

Planta, estructures i tècniques constructives

En el present apartat es tractaran els aspectes relacionats amb l'arquitectura de l'assentament. Pel que fa a la planta, tal com s'ha esmentat anteriorment, la seva restitució esdevé una tasca complicada a causa de l'arrasament de les restes i la parcialitat de les zones excavades. Tot i això, es pot observar com l'assentament presenta, a primera instància, una planta rectangular, que ocupa part sud i la part superior del turó on es situa. Malgrat que encara no s'ha documentat la part més septentrional del complex, s'ha pogut constatar aquesta planta rectangular de l'assentament amb la localització dels vèrtex sud-est i sud-oest, així com part dels murs de tanca oriental, occidental i meridional. Per facilitar la descripció de les estructures arquitectòniques i les tècniques constructives de Costa de la Serra, es dividirà en dues zones: la part meridional (on es troba el sistema defensiu de major potència i un sistema de terrasses) i la part superior (identificada com la part interior de l'assentament i on s'han localitzat les estructures hidràuliques) (Fig. 4).

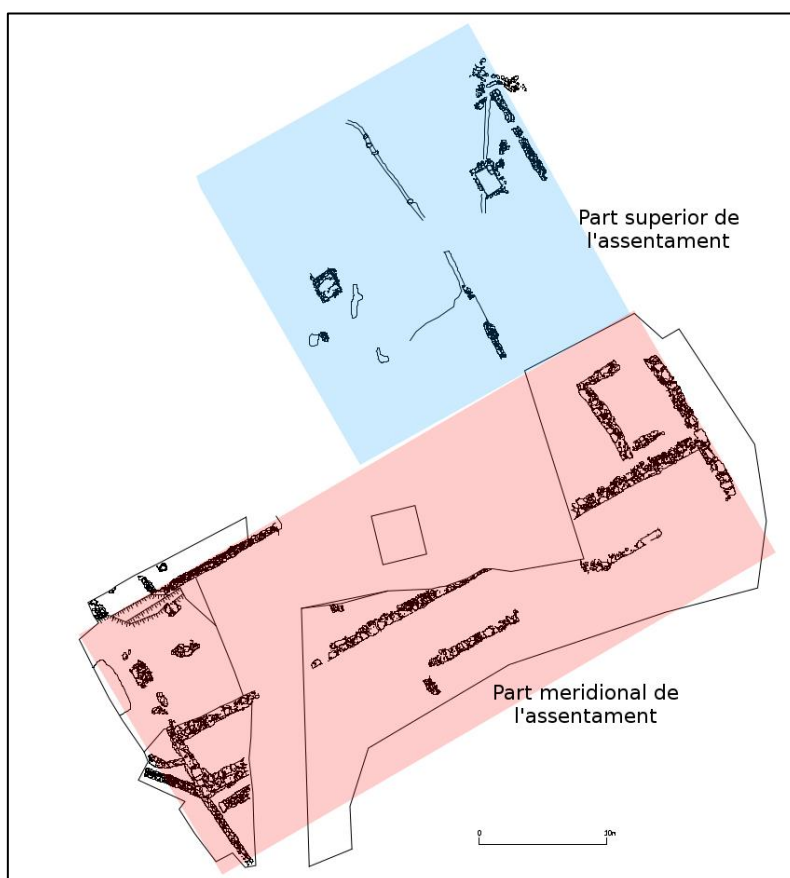

Fig. 4: Divisió de l'assentament seguida al present capítol (Elaboració pròpia, a partir de la planta realitzada per l'ICAC)

En aquest capítol es referiran els materials constructius emprats en els aparells documentats al jaciment. Entre les pedres de mida gran, es documenten els carreus, que presenten unes mesures aproximades 0,8 x 0,3 x 0,4 m. Els blocs de pedra poc escairats tenen unes dimensions aproximades de 1 x 0,5 x 0,4 m. Els carreus, ja d'una mida relativament mitjana, mesuren al voltant de 0,4 x 0,2 x 0,3 m. Les pedres escairades de mida mitjana, al seu torn, documentades sobretot en murs de la part superior de l'assentament, tenen unes mesures aproximades de 0,2 x 0,1 x 0,15 m. S'han definit com a pedra de mida petita totes les que presenten unes dimensions inferiors a l'anterior tipus.

Part meridional de l'assentament

Es tracta de l'àrea que s'ha intervingut més i en la que s'han documentat més estructures, ja que s'han conservat en un millor estat que en la part superior. Les campanyes realitzades entre el 2015 i 2020 han permès identificar la façana meridional de l'assentament, la qual consistia, probablement, en una estructura de doble mur que adaptava el complex al vessant del turó.

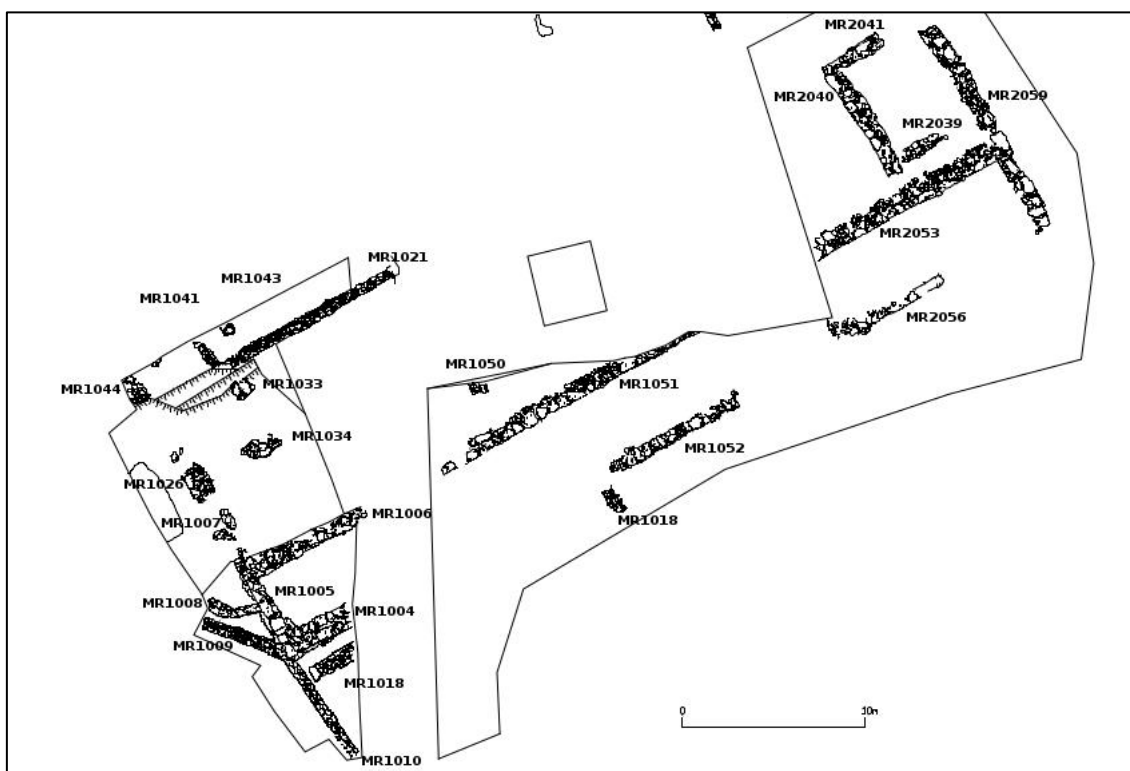

Fig. 5: Estructures documentades a la part meridional de l'assentament (Elaboració pròpia, a partir de la planta realitzada per l'ICAC)

El "mur de tancament meridional 1" (Fig. 6) té una orientació de nord-est i sud-oest i està conservat en tres trams: MR1004, MR1052 i MR2056 (Fig. 5). El primer (MR1004) es localitza a la part occidental de la part baixa i presenta

unes mesures de 3 metres de llargada, 1,20 m d'amplada i 1,20 metres d'alçada màxima (amb tres filades de carreus) (Belarte *et alii* – 2018, p. 10). El segon tram (MR1052) té una longitud de 8 m i una amplada que oscil·la entre els 0,80 m i 1 m i el (Belarte *et alii* – 2019, p. 6). El mur torna a desaparèixer fins l'extrem més oriental de l'assentament, on es documenta el tercer tram (MR2056), el qual fa 5 m de llargada, 0,90 m d'amplada i 0,22 m d'alçada màxima (Belarte *et alii* – 2020, p. 8). El mur de tancament meridional utilitza un sistema constructiu format per carreus ben acabats a la part externa, mentre que la part interior és més irregular i estan menys treballats, tots units en sec.

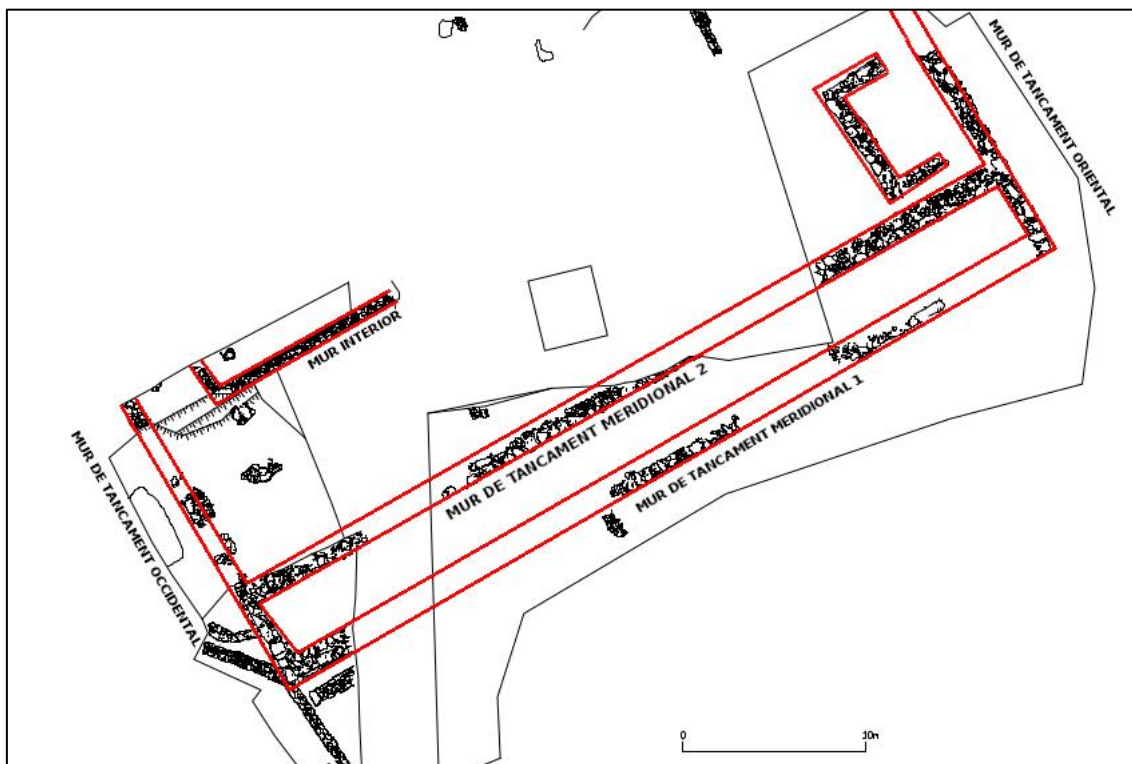

Fig. 6: Detall dels murs de la part baixa de l'assentament exposats i la seva restitució teòrica (Elaboració pròpia, a partir de la planta realitzada per l'ICAC).

En una posició paral·lela a aquesta estructura, es documenta el “mur de tancament meridional 2” (Fig. 6) amb el mateix recorregut i longitud, també conservat en tres trams: MR1006, MR1051 i MR2053 (Fig. 5 i 7). El primer tram (MR1006) es localitza a la zona més occidental de la part baixa, amb una longitud de 6 m, una amplada de 0,8 m i una alçada màxima de 2 m (amb cinc filades de carreus) (Belarte *et alii* – 2018, p. 11). El següent tram (MR1051) fa 14 metres de longitud, 1 metres d'amplada i una alçada màxima de 0,8 m (amb tres filades de carreus) (Belarte *et alii* – 2019, p. 6). Finalment, el tram MR2053 té una longitud de 12,50 m, una amplada de 1,20 m i una alçada màxima de 0,8 m (amb tres filades de carreus) (Belarte *et alii* – 2020, p. 6). La tècnica constructiva és la mateixa que s'ha emprat amb el mur anteriorment referit:

carreus de pedra ben treballats per la part exterior, mentre que a la interior són irregulars, units en sec.

Aquests murs s'adossen mitjançant dos en posició transversal a banda i banda de l'assentament, els quals s'han identificat com part del tancament occidental i oriental. El "mur de tancament occidental" (Fig. 6) es troba representat pel tram MR1005, tot i que també se li pot adscriure el MR1007, MR1026 i MR1044 (Fig. 5 i 7). El primer (MR1005) té una llargada de 4 m i una amplada de 0,8 m (Belarte *et alii* – 2018, p. 11). La resta de trams (MR1007, MR1026 i MR1044), al seu torn, presenten un elevat grau d'arrasament, però per la seva orientació, es poden identificar com el tancament occidental de l'assentament. Pel que fa a les tècniques constructives emprades, el mur MR1005 presenta moltes similituds amb els dos murs paral·lels abans esmentats. La resta de trams, tot i l'estat en què es conserven, emprarien la mateixa tècnica constructiva. A l'altra banda del jaciment es documenta el "mur de tancament oriental" (Fig. 6), format pel tram MR2059, el qual s'adossa perpendicularment al MR 2053 (Fig. 5 i 8). Presenta una llargada de 4,5 m, una amplada entre els 0,9 m i 1 m, i una alçada màxima de 0,22 m (Belarte *et alii* – 2020, p. 6). Com succeeix amb les estructures referides fins aquest moment, està bastit amb una tècnica constructiva basada carreus, carreuons i blocs de pedra sense treballar.

Fig. 7: Fotografia dels murs MR1004, MR1005 i MR1006 (Belarte *et alii* - 2018, fig. 3).

El "mur de tancament oriental" de l'assentament continua a la part superior del turó, amb l'estructura MR2005 (Fig. 3). Té unes dimensions de 8,5 m de longitud, i una amplada més reduïda: 0,7 m (Belarte *et alii* – 2018, p. 18).

Aquest mur difereix dels abans referits, ja que té una amplada relativament menor als altres i presenta un aparell constructiu format per pedres de mida més reduïda.

També s'ha pogut constatar la presència d'un àmbit al costat oriental de la part meridional de l'assentament. L'estança en qüestió té una planta rectangular i està conformada pel MR2059 i MR2040, paral·lels entre ells, i perpendicularment a aquests els MR2041, MR2039 i, probablement, el MR2053 (Fig. 5). El mur MR2040 és molt similar al MR2059, amb unes dimensions de 6,3 m de llargada i una amplada màxima de 1 m (Belarte *et alii* – 2018, p. 22). Al seu torn, el mur MR2041 sembla tancar aquest espai, i és lleugerament més estret, amb 0,7 m d'amplada (Belarte *et alii* – 2018, p. 22). L'estructura MR2039 podria tancar l'estança pel sud, tot i que també podria ser una paret per compartimentar l'espai. Presenta una amplada similar a la del MR2041, aproximadament 0,8 m (Belarte *et alii* – 2018, p. 22). En el cas que tingués la funció de separar l'espai, el mur que delimitaria l'estança podria ser el mateix MR2053.

Fig. 8: Detall del mur MR2056 i al fons, el MR2053 (Belarte *et alii* - 2020, fig. 9).

Al costat occidental, certes estructures poden indicar la presència d'un probable espai quadrangular, però l'estat d'arrasament en què es troben dificulten la interpretació. Està format per MR1007 (i els seus altres trams), MR1034, tancant l'espai pel sud, i, probablement, MR1031, el qual ha estat identificat

com un enllosat (Belarte *et alii* – 2018, p. 14). Paral·lel al tram MR1044 i alineat al MR1033, es constata el MR1041, que també podria formar part d'aquest àmbit. En definitiva, hi ha certes estructures que podrien formar una estança adossada al mur de tancament o sistema defensiu de l'assentament, tot i que, en aquest cas, la seva identificació no és tan senzilla com la del costat oriental.

El mur MR1041 forma un angle recte amb el MR1021 (Fig. 5 i 9), el qual té un bon estat de conservació i unes dimensions d'aproximadament 9 m de longitud, una amplada entre 0,6 i 0,7 m i una alçada conservada de 8 filades. L'aparell està format per pedres de mida mitjana, escairades i regulars, i els responsables de les excavacions interpreten que la resta de l'alçat podria ser de terra (Belarte *et alii* – 2018, p. 14). El gran recorregut d'aquestes estructures es pot interpretar com un mur interior de grans mides, per exemple, un barracó per allotjar la guarnició destinada a l'indret, seguint la línia dels excavadors del jaciment.

Fig. 9. Murs MR1021, MR1041 i MR1043 (Belarte *et alii* - 2018, fig. 23)

Finalment, de la part baixa de l'assentament s'han documentat altres estructures com el MR1008, MR1009, MR1010 o MR1018 al vèrtex sud-oest de l'assentament, adossades al MR1004 i en contacte amb el MR1005 (Fig. 5 i

10). Aquests murs presenten un aparell de pedra mitjana poc treballada amb fang com agent unificador (Belarte *et alii* – 2018, p. 11-12). Les estructures MR1008 i MR1009 han estat interpretades pels investigadors del jaciment com murs amb la funció de facilitar l'aterrassament del vessant (Belarte *et alii* – 2018, p. 13)

Fig. 10: En un primer pla, els murs MR1010 i MR1018. Al fons es pot observar el mur MR1006 (Belarte *et alii* - 2018, fig. 19).

Part superior de l'assentament

A diferència de l'àrea abans tractada, en aquesta es documenten menys estructures. Aquesta situació es relaciona directament amb diversos factors: en primer lloc, part d'aquesta zona no s'ha pogut excavar per la presència de la parcel·la del pou. En segon lloc, la zona intervinguda es troba sota un camp de garrofers, per la qual cosa, algunes estructures no s'han pogut documentar en extensió, i les que s'han localitzat presentaven un elevat grau d'arrasament per les activitats agrícoles. Finalment, cal esmentar que la part baixa s'ha pogut excavar de forma més extensa perquè les parcel·les on es trobava estaven abandonades, mentre que les superiors estan actualment en ús. Com a conseqüència, les estructures es van haver de soterrar després d'haver estat documentades.

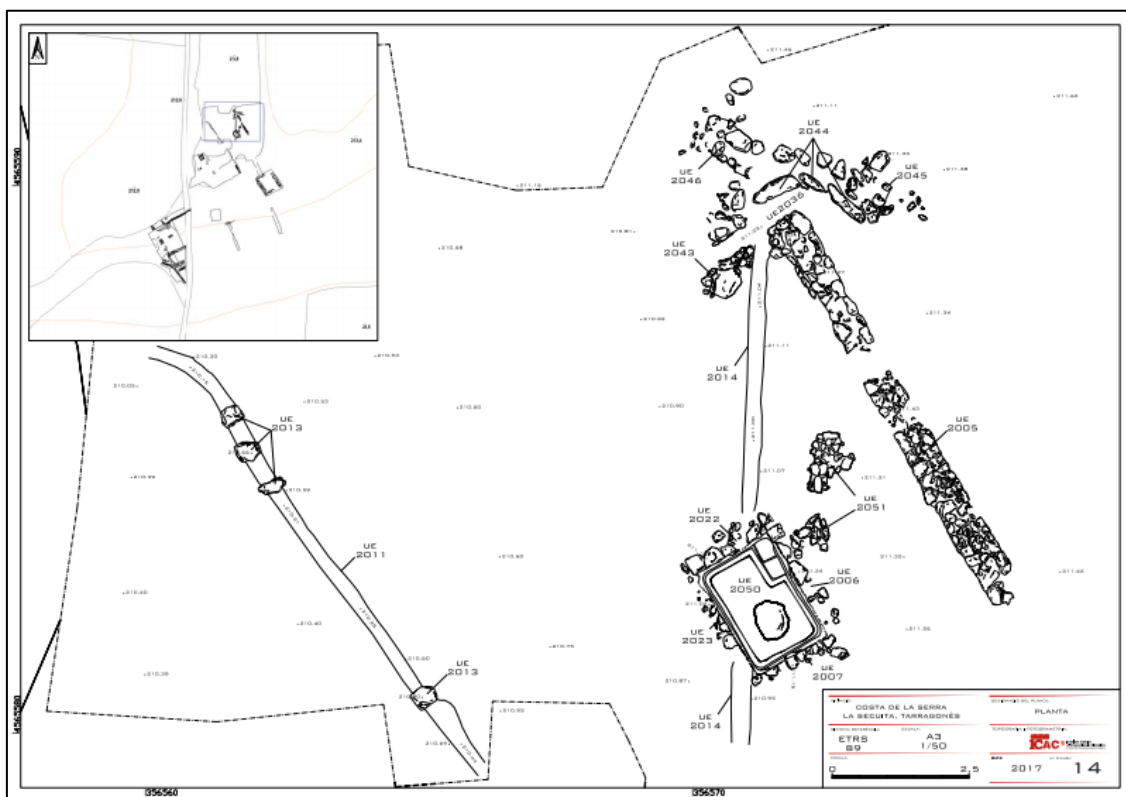

Fig. 11: Part superior de l'assentament. S'hi pot observar la cisterna 1, part de la canalització i el mur de tancament oriental (Belarte et alii - 2018, plànol 14).

S'iniciarà la descripció d'aquest sector del jaciment fent referència al mur MR2005 (Fig. 11 i 13), el qual s'ha identificat com el mur de tancament oriental de l'assentament, tal com s'ha esmentat anteriorment. A l'extrem més septentrional de l'estructura, es documenta, de forma molt testimonial, un altre mur que forma un angle recte amb l'anterior, tot i que una rasa d'època moderna els talla. Es tracta del mur MR2043, el qual només s'ha conservat amb una longitud de 1,5 m i una amplada de 0,6 m (Belarte et alii – 2018, p.

18). Justament al vèrtex que uneix aquests dos murs s'ha constatat la presència d'una estructura feta amb lloses col·locades de forma vertical que es pot interpretar com una canalització, la qual sembla tenir el mateix recorregut que els murs. A l'esquerra d'aquesta estructura es localitza un mur (MR2046) alineat amb el MR2005 i d'unes dimensions de 1,80 m de longitud i 0,6 m de llargada (Belarte *et alii* – 2018, p. 18). Podria tractar-se de la continuació del MR2005, però presenta una inclinació lleugerament diferent.

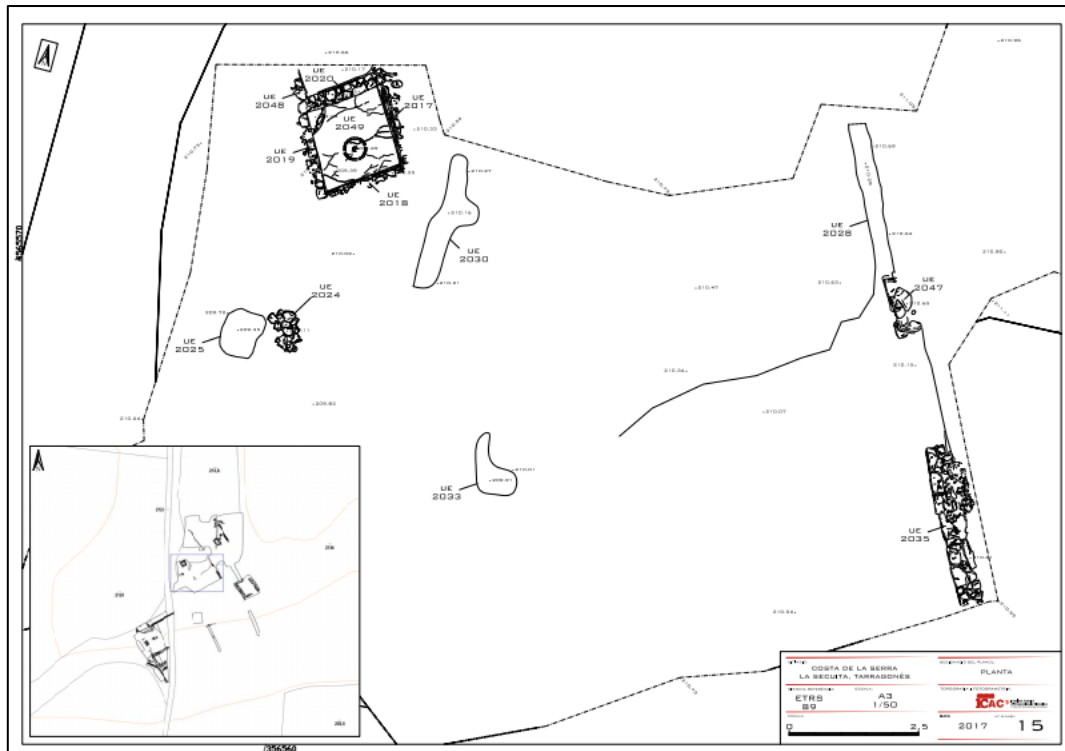

Fig. 12: Planta de la part superior de l'assentament. S'hi pot observar les cisternes 2 i 3, part del mur interior i part de la canalització (Belarte *et alii* - 2018, plànol 15).

A continuació, el següent mur documentat és el MR2035 (Fig. 12 i 14), el qual se situa en una posició més central de la banda oriental de l'assentament. Aquesta estructura està encaixada en un retall de la roca amb forma d'esglaó i té unes dimensions de 6,5 m de longitud, 0,6 m d'amplada i una alçada màxima de 0,35 m. Formant part de la mateixa estructura hi ha el tram MR2047, amb una longitud molt més reduïda. Estan formats per un aparell de pedres poc retocades i lligades amb fang, la qual cosa ha portat als investigadors del jaciment a interpretar-lo com un dels murs de l'interior del complex (Belarte *et alii* – 2018, p. 21). Juntament amb l'estructura MR1041 i MR1021 (Fig. 8), aquests murs podrien formar part d'una construcció rectangular de grans dimensions de tipus barracó, tot i que no es pot demostrar per l'alt grau d'arrasament del jaciment.

Fig. 13: Detall de les estructures MR2005, MR2043, MR2044, MR2045 i MR2046 (Belarte *et alii* - 2018, fig. 30).

Fig. 14: Mur MR2035 (Belarte *et alii* - 2018, fig. 40).

Fins aquest punt s'han descrit els murs que poden facilitar la interpretació de la planta de l'assentament, però també s'ha constatat la presència de diverses estructures relacionades amb la captació d'aigua. Concretament es tracta de tres cisternes i una canalització. La cisterna 1 es troba immediatament a l'oest del mur MR2005, mentre que les dues restants (cisternes 2 i 3) es localitzen a una distància (cap al sud-oest) d'aproximadament 10 metres de l'anterior citada. Només dues de les estructures localitzades han pogut ser excavades, ja que la denominada cisterna 2 està sota un garrofer. A part de les estructures esmentades, també s'ha pogut constatar la presència d'una canalització (entre la cisterna 1 i les cisternes 1 i 2) dividida en dos trams, la qual, aparentment, sembla estar relacionada amb els punts de captació d'aigua. A l'apartat corresponent es tractarà amb deteniment aquestes estructures.

Finalment, s'han constatat les restes de dues possibles àrees enllosades. Es tracta, d'una banda, d'una superfície de 0,89 x 0,65 m situada pocs metres al sud de la cisterna 3, UE 2024 (Belarte *et alii* – 2018, p. 20) i, d'altra banda, la UE 2051, situada al costat est de la cisterna 1.

Tècniques constructives emprades i interpretació de les restes

Sòcols i interpretacions d'alçat

Com s'ha esmentat anteriorment, les tècniques constructives emprades per bastir les parets del jaciment de Costa de la Serra es poden resumir en dos tipus: murs de carreus o blocs de pedra de grans dimensions disposats en sec i murs de pedres retocades de mida mitjana i petita lligada amb fang (i interpretats com a sòcol per a un posterior alçat de terra).

Es pot interpretar que aquesta diferència entre les tècniques constructives està causada per la diferent funció dels murs: les estructures de carreus podrien tenir una funció defensiva i, per tant, correspondre a part de la muralla o sistema defensiu de l'assentament. Tot i això, el límit oriental documentat a la part superior del jaciment difereix del meridional, ja que presenta una amplada menor i una mida de les pedres relativament menor. A més, les estructures de carreus se situen al vessant del turó, fet que ens pot indicar una funció tècnica per generar terrasses i organitzar l'espai segons el relleu geogràfic. L'espai entre el "mur de tancament meridional 1" i el "mur de tancament meridional 2" podria ser un terrassa a una cota inferior que podria complir la funció de sistema defensiu avançat. S'ha de suposar, llavors, que el "mur de tancament meridional 2", el "mur de tancament occidental" i el "mur de tancament oriental" formarien part del recinte perimetral de l'assentament (Fig. 15). També seria molt probable que hi hagués la presència d'un pas de ronda en aquesta posició defensiva més avançada, el qual permetria obtenir un bon control del territori situat al sud de l'establiment.

A la zona superior de l'assentament s'observa un canvi en les tècniques constructives emprades. Es substitueixen els murs de carreus per l'arquitectura de terra (probablement toves, de les quals se n'han recuperat fragments en nivells d'enderroc) sobre sòcol de pedra. La diferència entre les tècniques constructives entre la part meridional i la part superior de l'assentament es pot entendre com que no és necessari l'ús de carreus en aquesta segona zona. A la part meridional seria vital l'ús d'un aparell constructiu de gran potència per generar un òptim sistema defensiu i facilitar l'organització del vessant, però a la part superior, la utilització de carreus seria supèrflua. Així doncs, a partir d'aquest argument es pot entendre la diferència constructiva entre les estructures MR2059 i MR2005 (Fig. 15). La parcel·lació de la zona i l'ús agrícola d'alguna d'aquestes ha provocat que es documentin poques restes muraries a la part alta de l'assentament i que aquestes conservin una potència reduïda. La situació esmentada dificulta plenament la restitució de la planta en aquesta àrea.

Pel que fa les estructures MR1021, MR1041, MR2035 i MR2049, tal com s'ha apuntat anteriorment i seguint la línia dels investigadors del jaciment, podria correspondre a una estructura interna de l'assentament, com un barracó o un edifici de grans dimensions (Fig. 15).

D'aquesta manera, la interpretació que es pot fer de la planta de l'assentament és la següent: es tractaria d'un complex que comptaria amb un mur perimetral defensiu conformat pels "murs de tancament occidental, meridional 2, oriental i un de septentrional" que no s'ha documentat. Així doncs, la hipòtesi més probable és que el recinte tingués una planta quadrangular. El mur de "tancament meridional 1" es tractaria d'un sistema defensiu avançat situat en una terrassa inferior que permetria disposar d'un pas de ronda i un òptim control del territori. Aquest tancament perimetral podria tenir estructures adossades, com l'àmbit situat al costat oriental de la part meridional de l'assentament. A l'interior del recinte, hi hauria una estructura que es pot caracteritzar com un edifici rectangular o uns barracons on s'allotjaria la guarnició destinada a l'indret.

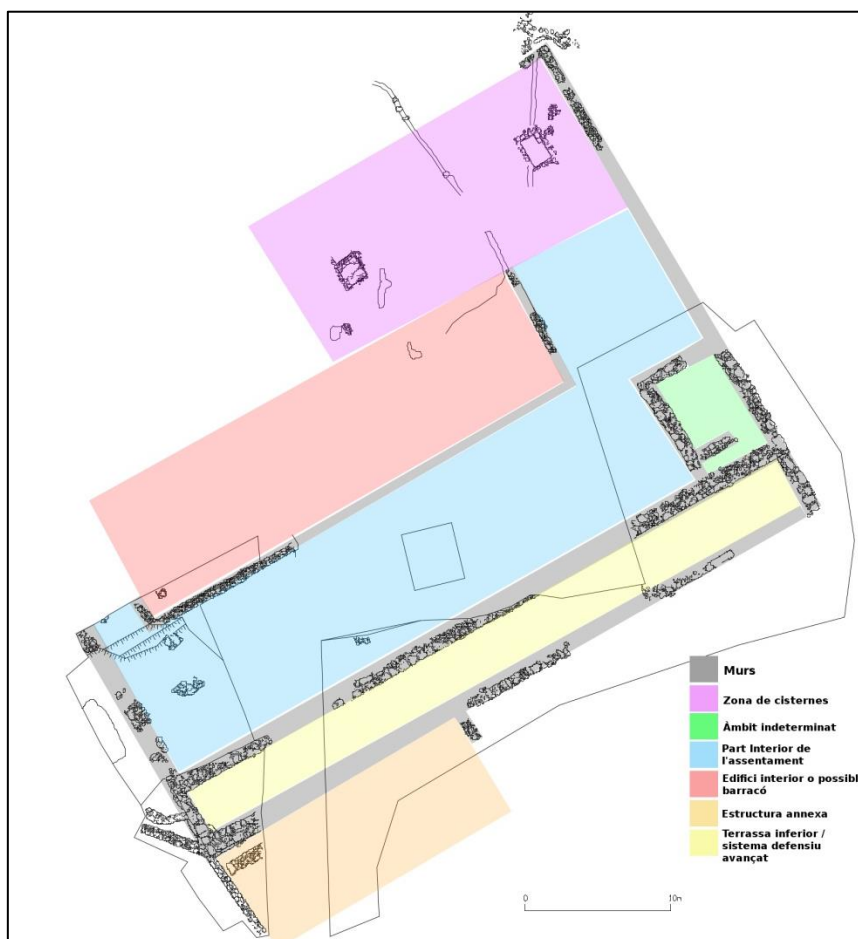

Fig. 15: Interpretació del jaciment de Costa de la Serra (Elaboració pròpia, a partir de la planta realitzada per l'ICAC).

Cobertes: indicis i restitucions

Pel que fa a les cobertes, l'únic indicatiu que s'ha constatat són diversos fragments de *tegulae*, concretament catorze, documentats a la UE1024 durant les excavacions de 2016.

Les cobertes formades per *tegulae* i *imbrices* s'utilitzaven en edificis que requerien la recollida d'aigua i el seu posterior emmagatzemament en cisternes (Menéndez – 2019, p. 20). Les primeres construccions que empen aquest tipus de coberta al nord-est peninsular daten d'època republicana, concretament a partir de la segona meitat del segle II a.n.E. (Járrega – 2000, p. 278), però el seu ús és manté de forma molt reduïda fins l'alt imperi. De fet, en aquestes primeres cronologies, les *tegulae* i *imbrices* acostumaven a ser importats al territori nord-est de la península ibèrica, relacionant-se amb altres elements exògens com les àmfores Dressel 1A i les procedents de Brindisi, o la vaixel·la Campaniana A o vernissos negres de Cales, com és el cas de Can Tacó (Rodrigo *et alii* – 2013, p. 1586). El transport d'aquests elements arquitectònics per via marítima era molt costós, per la qual cosa, els assentaments que emprarien aquests tipus de coberta estarien vinculats amb les elits itàliques o l'exèrcit romà (Pera *et alii* – 2016, p. 192), com Puig Castellar de Biosca, Can Tacó o el Turó del Vent de Llinars del Vallès.

Pel que fa la tècnica constructiva emprada tradicionalment al nord-est peninsular fins l'arribada dels romans per bastir les cobertes estava fet a partir d'elements vegetals, fusta i fang. Concretament, aquestes cobertes solien estar formades per un sistema de bigues, al qual se li aplicava una capa de fang a sobre. Al mateix temps, es dipositava una capa d'elements vegetals com canyes. Novament, s'aplicava a sobre d'aquesta capa una feta a partir de fang i altres elements vegetals (Belarte – 2009, p. 127).

Com s'ha esmentat anteriorment, la localització de diversos fragments de *tegulae* poden indicar l'ús d'aquest material per elaborar les cobertes de l'assentament. Tot i això, s'ha constatat un reduït nombre de fragments de *tegulae*, la qual cosa pot apuntar al fet que durant el procés d'abandonament i destrucció voluntària d'aquest assentament, s'haurien recuperat la major part de les *tegulae* per reutilitzar-les en altres construccions, per la qual cosa, no és un fet insòlit la reduïda presència d'aquest material constructiu. Un exemple similar pot ser el de l'assentament Puig Castellar de Biosca, el qual va ser desmantellat un cop va complir la seva funció. S'ha proposat que les *tegulae* emprades en la coberta de l'edifici poguessin haver estat reutilitzades en un indret proper, com la ciutat de Iesso (Pera *et alii* – 2018, p. 51).

L'ús de cobertes formades per *tegulae* i *imbrices* no desentona amb el caràcter funcional de Costa de la Serra, ja que es podria relacionar la seva funció

hidràulica amb les cisternes i canalitzacions documentades a la part superior de l'assentament. A més, seria un ús molt primerenc d'aquest tipus de coberta, ja que es comença a documentar a la península Ibèrica a partir de la segona meitat del segle II a.n.E., tal com s'ha esmentat anteriorment. La reduïda presència de *tegulae* i *imbrices* al jaciment podria indicar la recuperació d'aquests elements i la seva reutilització en algun indret pròxim al jaciment, com *Tarraco*. Cal esmentar que durant el segle I a.n.E. es porten a terme diverses edificacions a *Tarraco*, com el segon temple capitolí del fòrum de la colònia, entre el 75 i 45 a.n.E. (Mar *et alii* – 2015, p. 172), per exemple.

Paviments i revestiments

S'ha remarcat l'ús a l'assentament de paviments i estucs típicament itàlics. Hi ha diversos tipus de revestiments, els quals difereixen entre ells per l'acabat, la pintura o, fins i tot, la decoració. El primer que es pot esmentar és el que els investigadors anomenen *terratzo*, un tipus de paviment que destaca per emprar una matriu d'*opus signinum* i un conjunt de pedres de mida petita que atorguen una decoració cromàtica. En el cas del jaciment de Costa de la Serra, el *terratzo* documentat utilitza fragments ceràmics en substitució de les pedres, de la mateixa manera que l'*opus signinum* presenta diverses coloracions: vermella i grisa (Fig. 16) (Bertral *et alii* – en premsa). També es documenta pavimentació d'*opus signinum* sense ceràmica vista ni decoració amb els següents colors: salmó clar i rosat (Bertral *et alii* – en premsa).

Fig. 16: Fragment del *terratzo* amb fragments ceràmics i coloració roja (Fotografia de Carme Belarte).

Les parets, al seu torn, disposaven de diversos tipus de revestiment, segons les evidències documentades. El més abundant és un enlluït bàsic de morter de calç i de color blanc conservat amb un gruix màxim 2 cm, i un acabat en el qual es poden observar pinzellades o traces derivades de la tasca d'aplanament (Fig. 17). En menor mesura s'ha constatat la presència de revestiments parietals amb decoració cromàtica, sobretot el color vermell, tot i que també es documenten tons grisos (Fig. 18). Cap d'aquests paviments i revestiments han estat localitzats en el seu lloc original. L'ús dels revestiments va permetre dotar a l'edifici d'un caràcter noble, per la qual cosa es pot interpretar aquest assentament com un indret amb certa importància al territori.

Fig. 17: Fragments d'enlluït blanc de paret (Fotografia de Carme Belarte).

Fig. 18: Fragments de revestiment parietal amb coloració roja i grisa (Fotografia de Carme Belarte).

Recentment, s'han documentat una sèrie de fragments fets amb morter de calç i de secció trapezoidal (Fig. 19). A la part superior i els laterals d'aquestes peces, es va constatar la presència d'un motiu format per canaletes geomètriques disposades en zig-zag i de forma paral·lela les unes respecte de les altres (Belarte *et alii* – 2020, p. 7). La part inferior de les peces presenta una superfície llisa però sense un acabat polit, i en algun cas, hi ha algun fragment de morter de calç adherit, la qual cosa podria significar que es tractés de la cara no visible (Fig. 21). Alguns encaixen amb d'altres, i s'ha pogut restituir una peça de dimensions mitjanes (de 55 x 8 x 32 cm). Actualment la seva funció encara està en dubte, per manca de paral·lels clars d'aquest tipus de revestiments. Una de les interpretacions possibles d'aquests motius geomètrics és la d'empremtes d'encanyissat, però la superfície és força regular i llisa. Una altra possible explicació d'aquests fragments i els seus motius geomètrics és la de facilitar la unió amb altres blocs. Aquesta tècnica s'ha documentat en alguns tovots de l'edat del ferro procedents del jaciment de Barranc de Gàfols (Ginestar, Ribera d'Ebre), per exemple, els quals tenien diversos solcs possiblement perquè l'argamassa penetrés millor i l'estructura tingués més cohesió (Belarte – 1993, p. 121). A les canaletes dels fragments de Costa de la Serra s'hi documenten restes d'*opus signinum*, però la constatació dels mateixos solcs als costats laterals de les peces poden indicar una funció decorativa (Fig. 20).

Fig. 19: Fragments d'*opus signinum* amb decoració formada per solcs geomètrics (Fotografia de Carme Belarte).

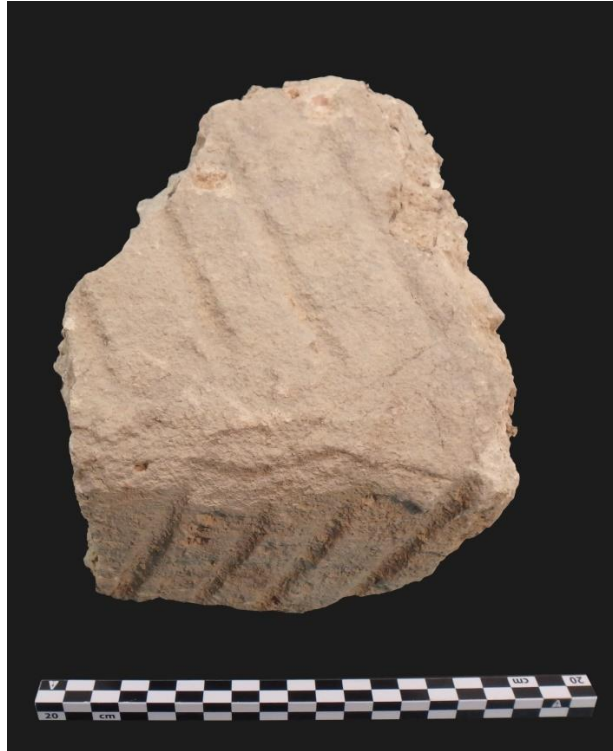

Fig. 20: Fragment d'*opus signinum* amb decoració geomètrica on es pot observar la part lateral (Fotografia de Carme Belarte).

Fig. 21: Part posterior d'un fragment d'*opus signinum* decorat. S'hi pot observar una inclusió de morter de calç (Fotografia de Carme Belarte).

En aquest últim cas, aquestes peces podrien formar part d'algun tipus de banqueteta o brancal d'una porta monumental, però no han estat trobades *in situ* i, a més, estan incompletes, ja que només se'n coneix l'amplada i el gruix. Així doncs, es poden proposar algunes hipòtesis, tot i que cap d'elles és definitiva, ja que actualment es troben en procés d'estudi. Cal destacar que s'han documentat certs revestiments de fang amb una decoració geomètrica similar al jaciment de Sant Cristòfol de Maçalió, amb una cronologia entre el segle VII i VI a.n.E. (Fatás – 2005, p. 165-166). Van ser interpretats com possibles revestiments de llindes, o brancals de portes o de finestres (Belarte – 1999-2000, p. 79). Si bé les peces de Costa de la Serra són molt més recents que els revestiments de fang de Sant Cristòfol de Maçalió, els motius geomètrics són molt similars entre ells. Finalment, en el cas que aquesta peça s'utilitzés com un revestiment motllurat i decorat dels brancals d'una porta noble, podria haver-se tractat d'una simbiosi entre els motius decoratius locals i les tècniques constructives importades d'Itàlia.

Cisternes i estructures d'ús hidràulic

Com s'ha referit anteriorment, també s'ha documentat a l'indret diverses estructures de caràcter hidràulic: concretament, tres cisternes i una canalització.

En altres jaciments d'aquest tipus, com Can Tacó o Puig Castellar de Biosca, l'espai on es col·loca aquesta estructura sol ser un pati obert al centre de l'establiment. A més, la cisterna d'aquests assentaments és de grans dimensions i planta rectangular, documentant-se només una en aquest espai.

A Costa de la Serra, en canvi, n'hi hi ha més d'una i, a més, hi ha un sistema de canalitzacions. De fet, la utilització de més d'una cisterna de reduïdes dimensions en assentaments republicans de caràcter militar és un cas molt estrany al nord-est peninsular, essent aquest exemple l'únic documentat.

S'han arribat a documentar fins a tres cisternes diferents, tot i que una d'elles no s'ha pogut excavar per la presència d'un garrofer al damunt. La primera (cisterna 1) (Fig. 22) es troba a poca distància del mur MR2005 o tancament oriental. És de planta quadrangular i té la mateixa orientació que l'assentament: nord-oest i sud-est. Les seves dimensions són de 2,06 x 1,40 m i una profunditat d'1 m. Està delimitada per quatre murs de pedra mitjana escairada: MR2006, MR2007, MR2022 i MR2023. Pel que fa les seves característiques tècniques, s'ha d'esmentar que té dues capes d'*opus signinum*: la més gruixuda, de tonalitat blavosa-grisenca i un gruix entre 4 i 5 cm, està en contacte amb els murs perimetrals, mentre que la més estreta és la que està a la vista, de color blanc i d'entre 1-3 cm. També té mitges canyes a les juntures

del fons, dos esglaons per poder accedir-hi i concavitat semiesfèrica per facilitar la neteja de l'estructura (Belarte *et alii* – 2018, p. 18-19).

Les altres dues cisternes estan juxtaposades l'una a l'altra i a una distància de la descrita anteriorment d'aproximadament 15 m. Els excavadors del jaciment han interpretat que en un primer moment hi hauria una sola cisterna, però que posteriorment se'n va construir una d'addicional justament al costat (Belarte *et alii* – 2018, p. 19). La més antiga (cisterna 2) té unes característiques tècniques molt similars a la ja descrita, ja que ambdues presenten dos recobriments hidràulics.

La cisterna més recent (cisterna 3) (Fig. 23), separada únicament de l'anterior pel mur MR2020, té unes dimensions de 1,55 x 1,55 m, i una profunditat d'1,4 m. Té un esglaó amb forma de quart de circumferència en una de les cantonades per accedir al fons, una concavitat enfocada a la neteja de l'estructura. El recobriment hidràulic, en aquest cas, difereix de les dues anteriors, ja que només consta d'una capa. De la mateixa manera que la primera cisterna, aquesta també està delimitada per quatre murs de pedra mitjana escairada amb una amplada de 0,1 m (MR2017, MR2018, MR2019 i MR2020) (Belarte *et alii* – 2018, p. 19-20).

Fig. 22: Cisterna 1 (Belarte *et alii* - 2018, fig. 32).

Fig. 23: Cisterna 3. A la dreta de l'estructura es pot observar la cisterna 2 sense excavar (Belarte et alii - 2018, fig. 34).

La canalització (Fig. 24), al seu torn, no disposa de cap mena de revestiment hidràulic: està excavada a la roca. Té una orientació molt similar a la de les cisternes i el mateix jaciment, limitant al sud amb el mur 2047 i desviant-se aproximadament 30 graus a l'esquerra per la part nord. El tram septentrional (CN2011) té una longitud de 9 m, una amplada de 0,25 m i 0,3 m de profunditat. S'ha pogut documentar en aquesta part fins a quatre lloses *in situ*, les quals cobrien la canalització. L'altre tram (CN2028) té una llargada de 2 m i una profunditat aproximada de 0,35 m. Com s'ha indicat anteriorment, limita amb el mur MR2047, però, el retall a la roca mare sembla indicar una desviació a l'oest d'aproximadament 90° (Belarte et alii – 2018, p. 20-21)

Aquesta canalització sembla tenir el seu origen a la part superior de l'hipotètic barracó, per la qual cosa, sembla ser que recolliria l'aigua d'aquest indret i la portaria a un punt de captació situat al nord. Juntament amb una hipotètica coberta de *tegulae* i *imbrices* abans esmentada, aquestes cisternes podrien emplenar-se mitjançant el flux d'aigua de la pluja. La situació del conjunt de cisternes i la canalització es troba relativament desplaçada a la banda oriental de l'assentament, la qual cosa ens pot indicar que el pati o zona oberta on se situarien fos molt àmplia. Finalment, també cal esmentar que aquesta àrea de

les cisternes podria estar enllosada, ja que s'ha documentat en alguns punts estructures identificades d'aquest tipus, a part de la coberta de la canalització.

Fig. 24: Detall d'un dels trams de la canalització (Belarte *et alii* - 2018, fig. 37).

Materials mobles

La major part dels materials mobles documentats en el jaciment de Costa de la Serra correspon a la ceràmica, tot i que també cal mencionar la presència d'objectes metàl·lics i numismàtica.

Ceràmica

Dividirem aquest apartat en dos subapartats: les importacions i les produccions locals. Cal esmentar, però, que aquesta investigació s'ha basat en els resultats de les campanyes arqueològiques realitzades entre el 2015 i 2019, ja que el material de la darrera campanya es troba actualment en fase d'estudi.

Produccions locals

Abans d'iniciar l'exposició dels percentatges, és necessari especificar el mètode utilitzat per quantificar la ceràmica recuperada de les excavacions. Pel que fa al nombre de fragments, tal com indica el nom, s'han comptabilitzat tots els fragments recuperats de cada producció ceràmica. El nombre mínim d'individus, al seu torn, s'ha portat a terme en base a la comptabilització no ponderada dels fragments amb forma de vora (Arcelin – 1981, p. 190).

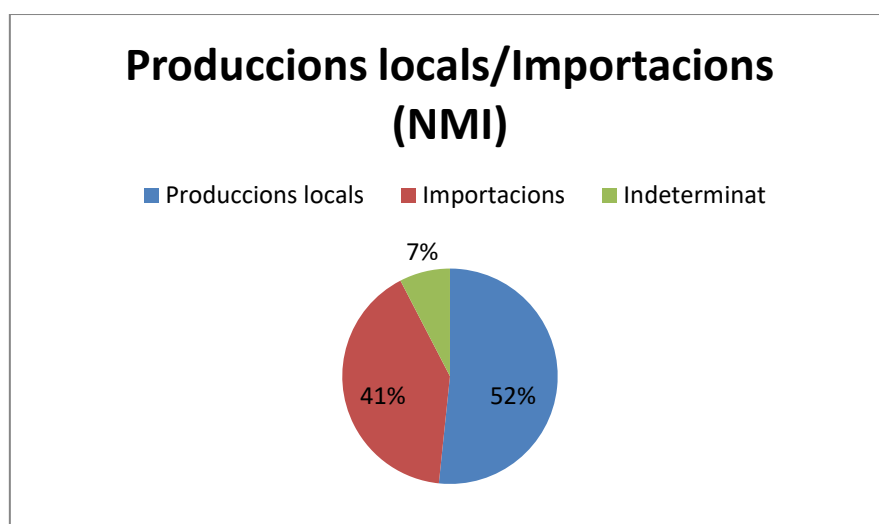

Fig. 25: Proporció entre produccions locals i importacions (NMI) (Elaboració pròpia)

La produccions ceràmiques locals són majoritàries respecte les importacions si ens basem en el càlcul de nombre mínim d'individus (NMI), assolint un 51,6% (Fig. 25) (Belarte *et alii* – 2018, p. 24). No obstant, si ens basem en el nombre total de fragments (NF), la ceràmica autòctona queda per sota les importacions, amb un 41% (Belarte *et alii* – 2018, p. 28). Aquest fet pot estar causat pel gran nombre de material amfòric importat que, en trencar-se, provoqui un major nombre de fragments informes, explicant així la diferència de percentatges entre ambdós mètodes. Es pot distingir el total de la ceràmica local de dues formes: per funció o per producció ceràmica.

En el primer cas, els tres grups són: ceràmica de vaixella, ceràmica de cuina o de transformació d'aliments, i ceràmica d'emmagatzematge:

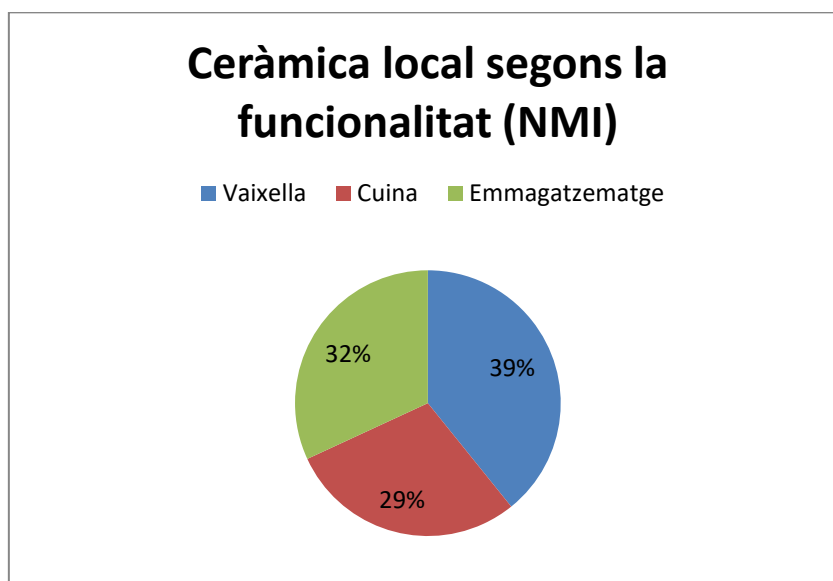

Fig. 26: Ceràmica local segons la funcionalitat (NMI) (Elaboració pròpia).

La vaixella (que inclou les formes: gerres, vasos i plats) és el grup ceràmic més representat a Costa de la Serra, amb un 39,20% del total local segons el NMI (Fig. 26) i un 39,34% segons el NF. Dins aquest grup, la producció ceràmica amb més presència representada és la ceràmica ibèrica oxidada (Fig. 27), amb un 68,64% segons el NMI i un 72,61% segons el NF. La següent producció és la ceràmica grisa de la costa catalana, amb un 28,81% segons el NMI i un 24,40% segons el NF. La ceràmica oxidada ibèrica pintada és pràcticament testimonial, amb un 0,84% segons el NMI i un 1,78% segons el NF (Fig. 28).

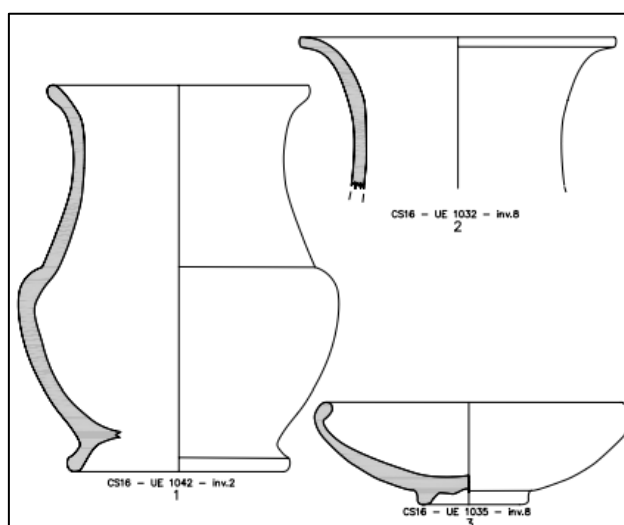

Fig. 27. Elements de vaixella de ceràmica ibèrica oxidada (Belarte *et alii* - 2018, làmina 5).

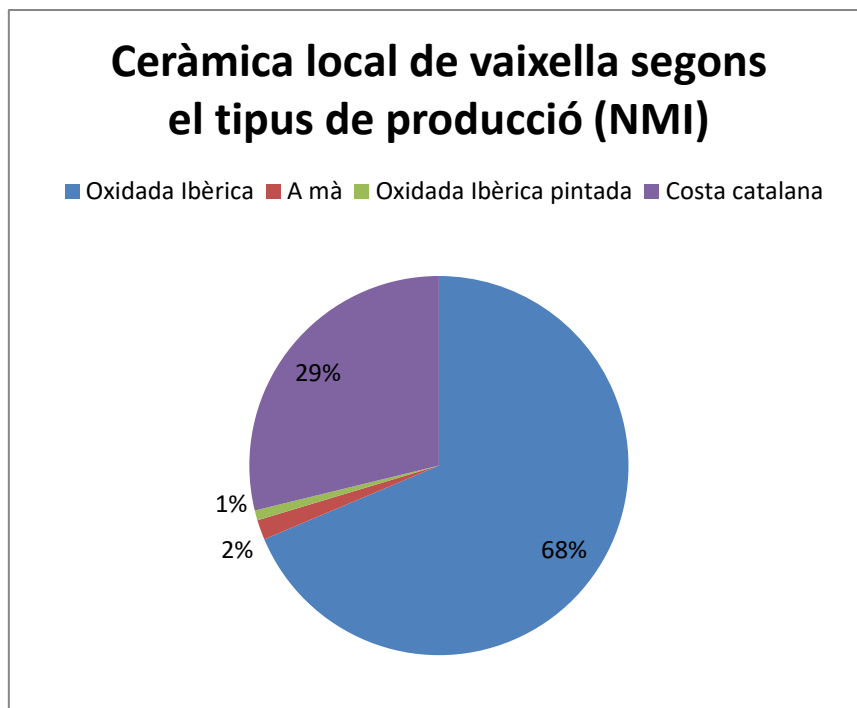

Fig. 28: Ceràmica de vaixel·la local segons el tipus de producció (NMI) (Elaboració pròpia).

La ceràmica de cuina, al seu torn, (amb les següents formes: olles, cassoles i tapadores) correspon a un 28,90% segons el NMI (Fig. 26) i un 30,44% segons el NF. Pràcticament, la totalitat d'aquest grup ceràmic correspon a la ceràmica a mà (Fig. 29), amb un 98,86% segons el NMI i un 93,07% segons el NF. La resta correspon a una tapadora de ceràmica oxidada ibèrica pintada, amb un 1,14% segons el NMI i un 6,93% segons el NF (Fig. 30)

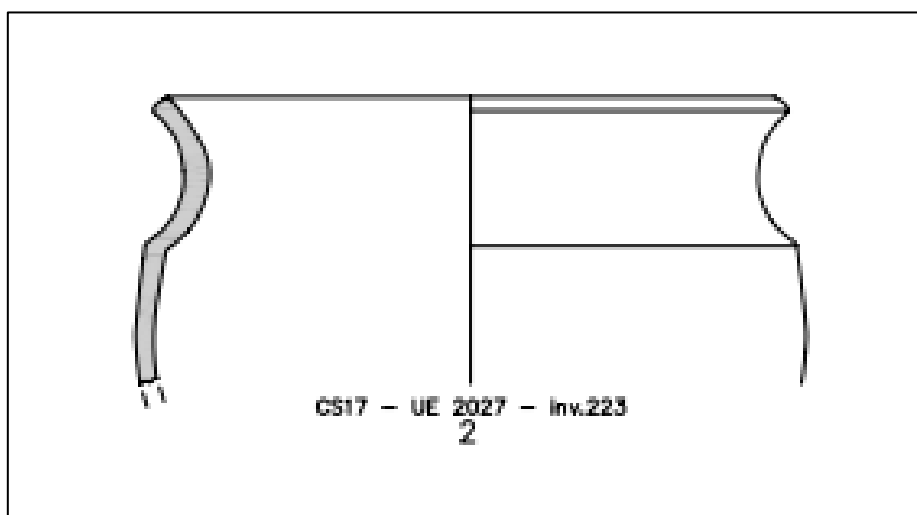

Fig. 29: Olla de ceràmica a mà (Belarte *et alii* - 2018, làmina 12).

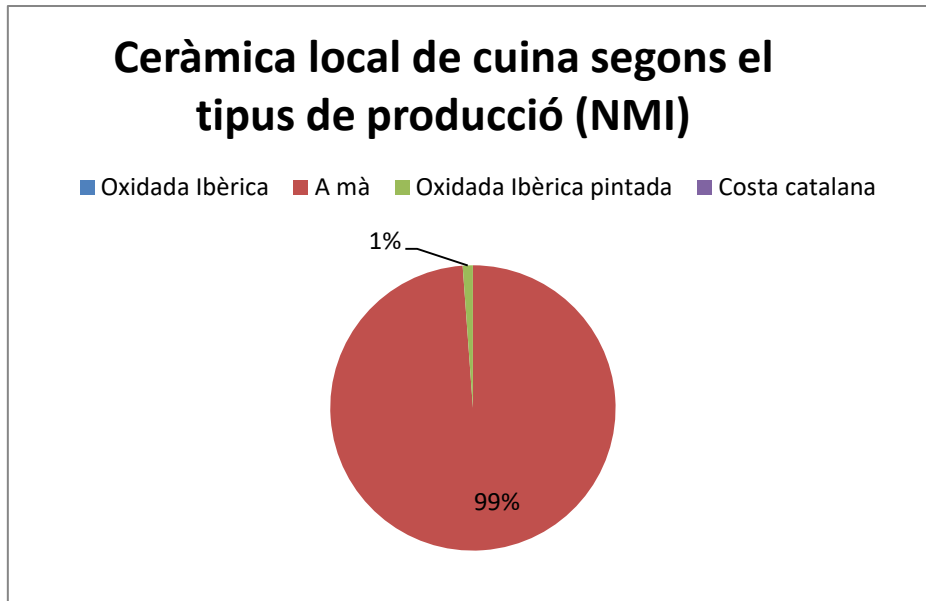

Fig. 30: Ceràmica de vaixel·la local segons el tipus de producció (NMI) (Elaboració pròpia).

Finalment, la ceràmica d'emmagatzematge (amb les formes: àmfores, tenalles i *kalathoi*) representa un 31,90% segons el NMI (Fig. 26) i un 30,22% segons el NF. La producció ceràmica predominant en aquest grup és la ceràmica oxidada ibèrica, amb un 77,08% segons el NMI i un 75,19% segons el NF. També té certa presència la ceràmica oxidada ibèrica pintada (Fig. 31), amb un 21,87% segons el NMI i un 24,03% segons el NF. Finalment, també cal destacar la mínima presència d'àmfora tarraconense, amb un fragment (Fig. 32).

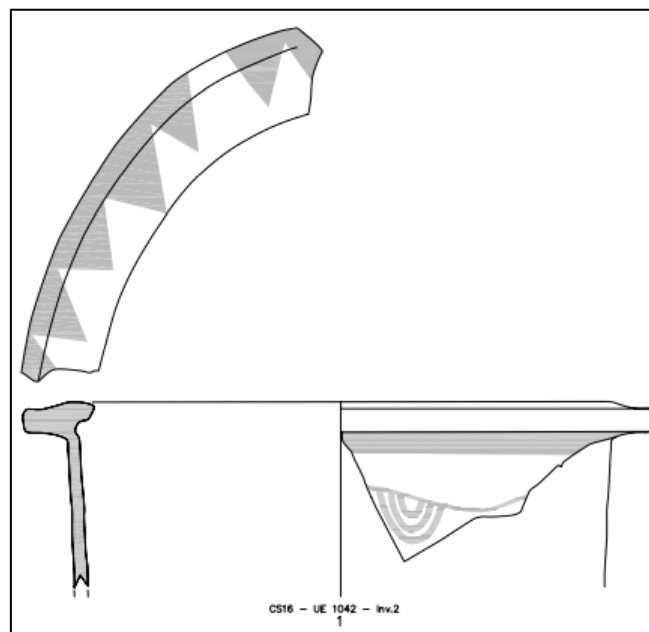

Fig. 31: *Kalathos* de ceràmica oxidada ibèrica pintada. Es pot observar una decoració de dents de llop a la vora i franges horitzontals i motius geomètrics a la paret (Belarte *et alii* - 2018, làmina 6).

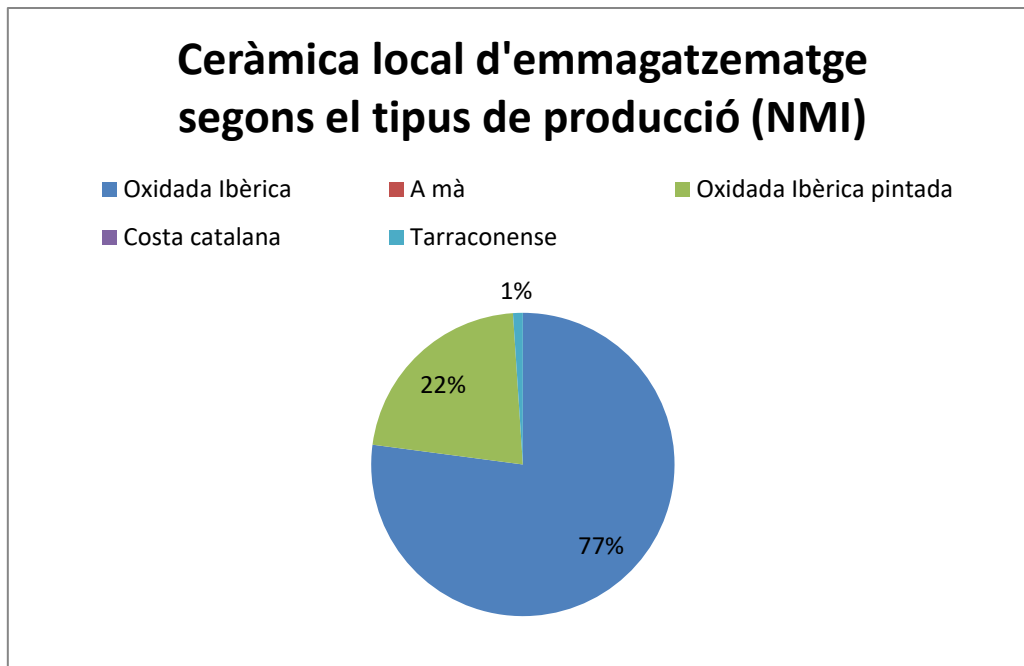

Fig. 32: Ceràmica local d'emmagatzematge segons el tipus de producció (Elaboració pròpia).

La ceràmica local es pot dividir en les següents produccions: ceràmica ibèrica oxidada, ceràmica a mà, ceràmica oxidada ibèrica pintada, la ceràmica grisa de la costa i, de forma molt testimonial, el fragment d'àmfora tarraconense que representa el 0,4% del total local segons les produccions ceràmiques.

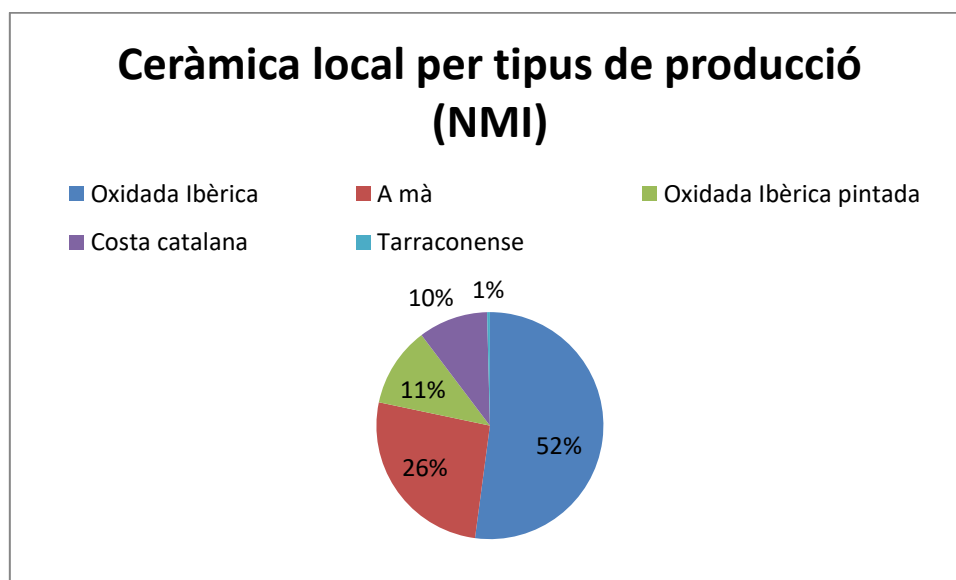

Fig. 33: Ceràmica local per tipus de produccions (NMI) (Elaboració pròpia).

La ceràmica ibèrica oxidada representa un 52,1% del total de produccions locals segons el NMI (Fig. 33) i un 80% segons el NF, essent la majoritària (Belarte *et alii* – 2018, p.24). Les formes documentades són plats, bols, vasos de tulipa, gerres, tenalles, *kalathoi* i àmfores de boca plana.

Respecte la ceràmica a mà, el seu percentatge sobre les produccions locals és d'un 26,2% segons el NMI (Fig. 33) i un 13,7% segons el NF (Belarte *et alii* – 2018, p. 24). Entre les formes documentades remarcuem la presència d'olles, olles de petites dimensions, gerres, vasets i tapadores

La ceràmica ibèrica pintada representa un 11,4% del total de produccions locals segons el NMI (Fig. 33) i un 3% segons el NF (Belarte *et alii* – 2018, p. 24). Pel que fa a les formes, trobem *kalathoi*, gerres, tapadores, tenalles i vasos. Els motius pictòrics documentats són els cercles concèntrics, decoració lineal i dents de llop.

Pel que fa a la ceràmica grisa de la costa catalana, suposa un 9,9% de les produccions locals segons el NMI (Fig. 33) i un 3,2% segons el NF (Belarte *et alii* – 2018, p. 24). Les formes que es documenten són plats, bols i gerres.

Importacions

Les importacions representen un 40,7% del total d'individus, però, si tenim en compte el nombre total de fragments, esdevenen les produccions majoritàries respecte les ceràmiques locals, amb un 46,3% del total (Belarte *et alii* – 2018, p. 24). En aquest grup de material ceràmic podem distingir dos subgrups amb certa entitat: la vaixella fina i les àmfores. La ceràmica comuna, molt testimonial, és eminentment de procedència itàlica, documentant-se formes com tapadores, morters i cassoles (Belarte *et alii* – 2018, p. 26)

Vaixella

Les importacions estan representades per tres grups: parets fines itàliques, ceràmica campaniana A i vernissos negres de Cales.

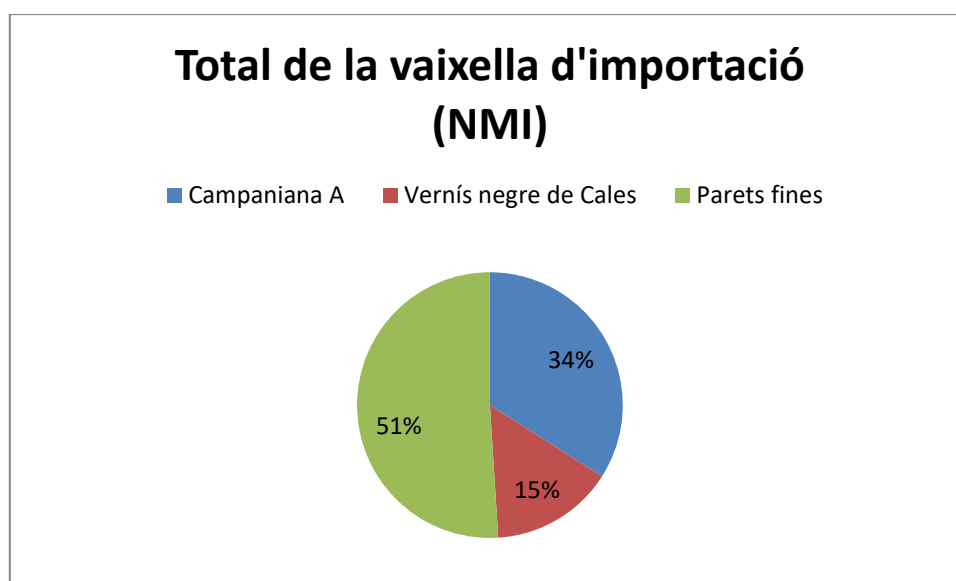

Fig. 34: Vaixella d'importació (NMI) (Elaboració pròpia).

Parets fines

Aquesta producció ceràmica comença a exportar-se al Mediterrani occidental a mitjans del segle II a.n.E., amb procedència majoritàriament de l'àrea central de la península itàlica en el seu origen (Passelac – 1993, p. 511). A partir d'August, es començarà a produir amb les formes itàliques i les mateixes tècniques en els tallers provincials, com Lió, Viena, Bram o el nord-est de la península Ibèrica (Passelac – 1993, p. 511). A finals del segle I disminueix en gran mesura al Mediterrani, mentre que a l'interior de la Gàl·lia perdura amb característiques més pròpies de la cultura celta (Passelac – 1993, p. 511).

En el nostre cas, la vaixella de parets fines domina les importacions d'aquest grup ceràmic, amb un 51% segons el NMI (Fig. 34) i un 71% segons el NF (Belarte *et alii* – 2018, p. 30). Les formes identificades són Mayet II, II a, II c, IID, II/III, III, amb un presència superior del primer tipus. La forma Mayet II (Fig. 35) té una cronologia aproximada entre el 150 i el 20 a.n.E.; la Mayet II a, entre el 100 i el 75 a.n.E.; la Mayet II c, entre el 75 i el 25 a.n.E.; la Mayet II d, entre el 125 i 1 a.n.E. i la Mayet II/III, entre el 100 i 1 a.n.E. (Passelac – 1993, p. 512-513).

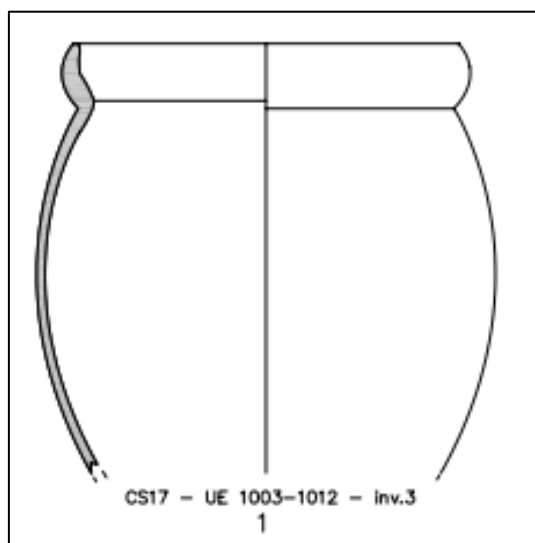

Fig. 35: Vora i paret de ceràmica de parets fines de forma Mayet II (Belarte *et alii* - 2018, làmina 3).

Ceràmica campaniana A

La ceràmica campaniana A és una producció que té el seu origen a l'illa d'Ischia i al Golf de Nàpols, al voltant del segle IV a.n.E. (Py – 1993, p. 146). A partir del 280 a.n.E. es comença a comercialitzar de forma molt mins a alguns punts del Mediterrani. La situació es va mantenir en aquest estat fins el 220 a.n.E., moment en què es va començar a produir de forma més extensa i a exportar en grans quantitats al Mediterrani (Principal, Ribera – 2013, p. 113).

L'apogeu d'aquesta producció ceràmica va estar comprès entre el 180 i el 100 a.n.E., i a partir de finals del segle II a.n.E., va caure en declivi a causa de l'adveniment d'altres ceràmiques de vernís negre, desapareixent finalment al voltant del 40 a.n.E. (Py – 1993, p. 146).

A Costa de la Serra, la ceràmica campaniana A es troba relativament representada entre la vaixela d'importació, amb un percentatge del 34% respecte el NMI (Fig. 34) i un 21% en relació al NF (Belarte *et alii* – 2018, p. 30). Les formes identificades són les següents: Lamboglia 5, 6, 5/7, 8b, 27ab (Fig. 36), 27B, 27Ba, 27Bb, 28ab, 33b i 36 (Belarte *et alii* – 2018, p. 141-184). A partir de les formes (Lamboglia 5, 6, 8B, 27ab, 27B, 27Ba, 27Bb 28ab, 33b i 36), es pot remarcar el fet que la ceràmica campaniana A present al jaciment es pot adscriure, sobretot, a la variant mitjana, la qual ofereix una cronologia aproximada entre el 175 i el 100 a.n.E. (Principal, Ribera – 2013, p. 115). També, de forma més minsa, es documenta la varietat tardana a partir de formes com Lamboglia 5/7, 6, 27Bb i 36, les quals tenen una cronologia entre el 100 i 40 a.n.E. (Principal, Ribera – 2013, p. 115).

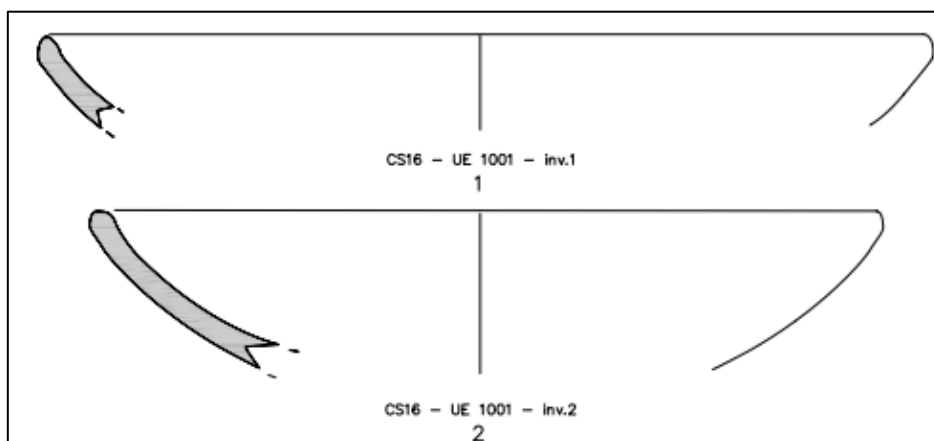

Fig. 36: Dues vores de ceràmica campaniana A de forma Lamboglia 27ab (Belarte *et alii* - 2018, làmina 1)

Vernissos negres de Cales

És una producció ceràmica originària de la ciutat de Cales, a la Campània. Actualment s'empra aquest terme per referir-se al que anteriorment es denominava la ceràmica Campaniana B, la qual s'entén com un concepte o repertori tipològic, però no una producció ceràmica (Principal, Ribera – 2013, p. 49). La variant antiga (200-120 a.n.E.) d'aquesta producció va emprar múltiples formes provinents de la zona de Nàpols i d'Etrúria (Principal, Ribera – 2013, p. 85), mentre que la mitjana (120-80 a.n.E.) destaca per la seva reducció del repertori formal, l'adopció de certes característiques tècniques d'Etrúria i l'allunyament de la tipologia napolitana (Principal, Ribera – 2013, p. 93). Finalment, la variant tardana d'aquesta producció (80-20 a.n.E.) destaca per la

continuïtat tipològica i la progressiva degradació tècnica de les peces (Principal, Ribera – 2013, p. 97).

En el jaciment tractat es troba representada sobre el total de la vaixel·la d'importació en un 15% segons el NMI (Fig. 34) i un 7% segons el NF (Belarte *et alii* – 2018, p. 30). S'identifiquen formes com Lamboglia 1 (Fig. 37), 3, 5, 8a, 8b i 151a. Es pot caracteritzar gran part dels fragments amb la variant mitjana, pel que fa a les formes Lamboglia 1, 3, 5 i 8a, atorgant una cronologia entre el 120 i el 80 a.n.E. (Principal, Ribera – 2013, p. 93).

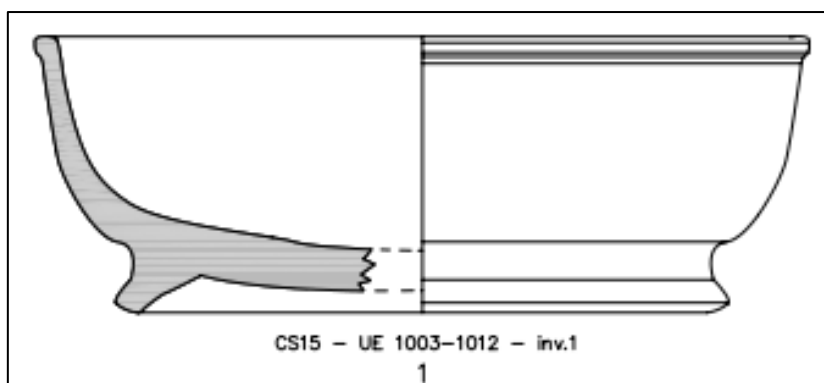

Fig. 37: Perfil complet de ceràmica de vernissos negres de forma Lamboglia 1 (Belarte *et alii* - 2018, làmina 2).

Emmagatzematge

Aquest grup funcional està conformat completament per àmfors. Tot i això, es pot dividir segons la procedència d'aquests receptacles, documentant àmfors itàliques, àmfors adriàtiques i àmfors púniques.

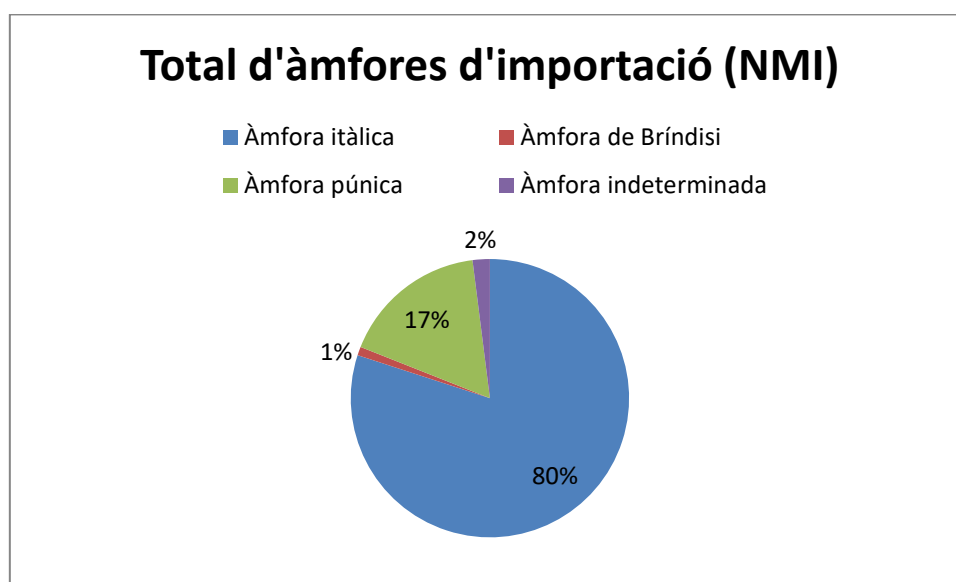

Fig. 38: Total d'àmfors d'importació (NMI) (Elaboració pròpia).

Àmfora itàlica

Aquesta denominació està dirigida a les produccions amfòriques de la façana tirrènica de la península itàlica, les Dressel 1 (Py – 1993, p. 53). Tot i la gran producció d'aquestes àmfors i l'existència de gran varietat de tallers, els investigadors han acordat classificar-les en els tres tipus tradicionals: Dressel 1A, 1B i 1C (Py – 1993, p. 53). Es tracta d'un recipient amb una cronologia aproximada del tercer terç del segle II a.n.E. i l'I a.n.E (Py – 1993, p. 53). La funció d'aquest recipient va ser la de transportar vi per via marítima.

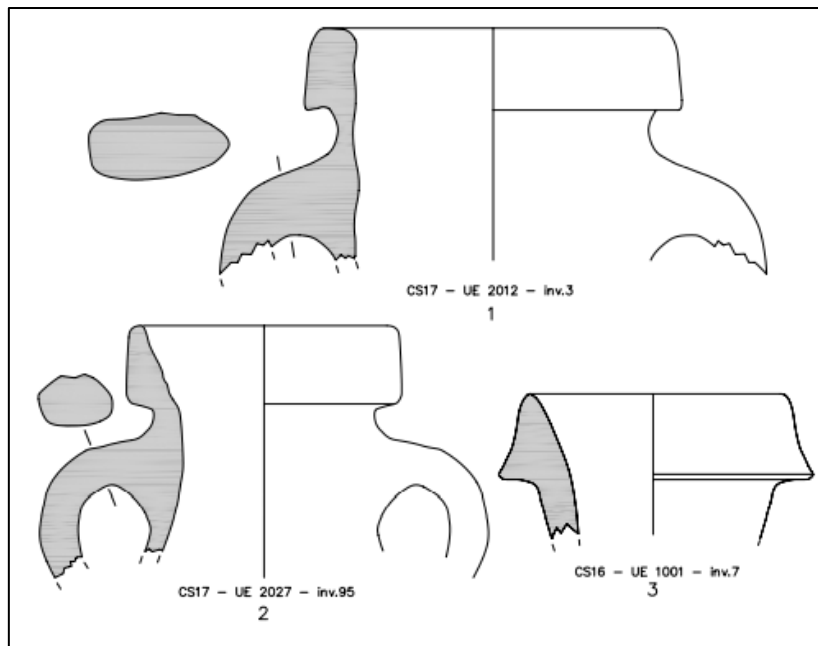

Fig. 39: Tres peces d'àmfora itàlica Dressel 1A (Belarte *et alii* - 2018, làmina 16).

Aquestes àmfors són absolutament majoritàries entre el material ceràmic amfòric documentat a Costa de la Serra. Concretament, assoleix una presència del 80% del total d'aquests recipients segons el NMI (Fig. 38), i un 70% segons el NF (Belarte *et alii* – 2018, p. 29). Majoritàriament, la forma que més es documenta al jaciment és la Dressel 1A (Fig. 39), tot i que també es denota la presència de Dressel 1C i algun fragment de Dressel 1B.

Àmfora del mar adriàtic

Tot i que en diverses publicacions agrupen aquesta producció dins la categoria d'àmfors itàliques (Py – 1993, p. 53), en aquest treball s'exposarà com un altre grup, ja que eren procedents de la costa adriàtica i no pas de la tirrènica. Podem destacar, d'aquest grup d'àmfors, la Lamboglia 2, un recipient que neix a finals del segle II a.n.E. (aproximadament al mateix temps que la Dressel 1) i perdura durant tot el segle I a.n.E. (Pascual, Ribera – 2013, p. 253). Es produïa en una àrea que s'estenia des del Picè fins a Istria, passant pel territori de

l'Aquileia (Pascual, Ribera – 2013, p. 253). A l'esmentada àrea també es documenta una producció amfòrica procedent de Bríndisi, amb les variants Apani I, Apani II, Apani III, Apani IV i Apani V, amb una cronologia aproximada de la segona meitat del segle II a.n.E. fins mitjans del I a.n.E.) (Carreras *et alii* – 2016, p. 104-105).

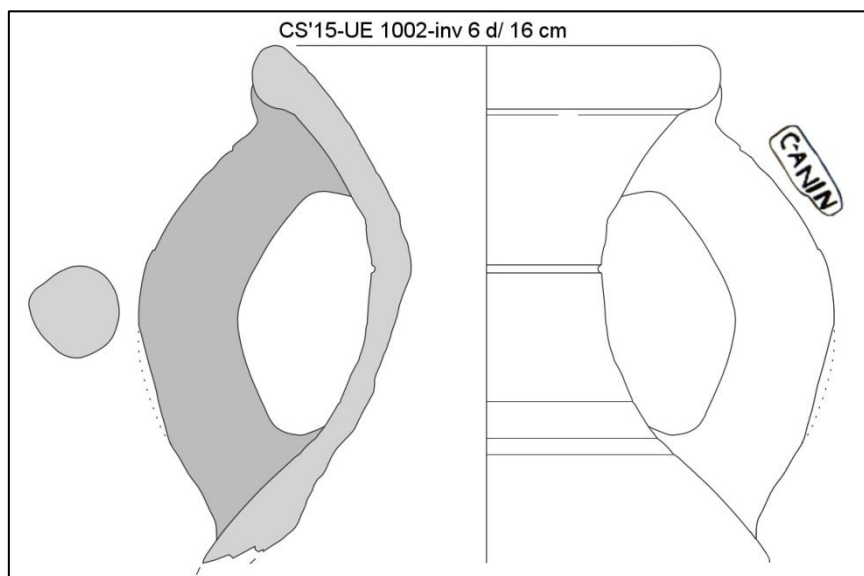

Fig. 40: Àmfora Apani VB amb la cartel·la de fabricant (Dibuix de Joan Canela).

Al jaciment tractat es documenta una mínima presència d'àmfores adriàtiques. S'ha identificat un individu d'àmfora Apani V (nou fragments) (Fig. 40). Concretament, es tracta de la variant Apani VB, la qual es caracteritza per una major dimensions del coll, el perfil arrodonit de la vora i la longitud de les nanses (Palazzo, Silvestrini – 2001, p. 69). Aquesta àmfora conserva la cartel·la del fabricant, *Caius Aninius*. El segell correspon al tipus B1 segons la classificació de Palazzo i Silvestrini, el qual destaca per la fórmula C·ANINI impresa amb lletres fines i mitjanes alineades dins el cartutx rectangular (Palazzo, Silvestrini – 2001, p. 75-76). El tipus de cartel·la aniniana B1 sol ser present en àmfors brindisines Apani II, VB i VIIIA-B i estar relacionat amb els segells servils DASI i EVTACHI (Palazzo, Silvestrini – 2001, p. 76). La reduïda presència d'àmfora de Brindisi suposa un 1% segons el nombre mínim d'individus (Fig. 38) i un 2% segons el nombre total de fragments (Belarte *et alii* – 2018, p. 29). La cronologia d'ambdós envasos, com hem esmentat anteriorment, ens marca un horitzó d'entre finals del segle II a.n.E. i principis del segle I a.n.E.

Àmfora púnica

Pel que fa a aquest grup d'àmfores, es tracta de les produïdes al Mediterrani central, nord d'Àfrica i al cercle de l'Estret de Gibraltar. Es tracta d'un grup

amfòric que abraça un espai de temps entre el segle VIII a.n.E. i el segle I d.n.E., de la mateixa manera que es documenten un gran nombre de zones productores i tallers (Adroher – 1993, p. 78). De finals del segle VIII a.n.E a la segona meitat del segle VII a.n.E., es documenta a la costa oriental de la península Ibèrica poca diversitat de recipients amfòrics, com les àmfors T-10.1.1.1 i T-2.1.1.1 (Sanmartí – 2000, p. 310). A l'ibèric antic, les àmfors púniques del Cercle de l'Estret són abundants al sud de la península Ibèrica, però al nord acostumen a ser més rars. A més, també es documenten recipients amfòrics procedents del Mediterrani central, amb una presència encara més reduïda (Sanmartí – 2000, p. 311). Posteriorment, durant l'ibèric ple, dominen les importacions púniques de grans contenidors, per sobre de les àmfors gregues, incloent les massaliotes (Sanmartí – 2000, p. 312). A partir d'aquest moment, durant l'ibèric final, la seva presència anirà descendint al llarg dels segles fins el segle I d.n.E. (Adroher – 1993, p. 78), en contraposició a l'augment de difusió dels recipients amfòrics de procedència itàlica.

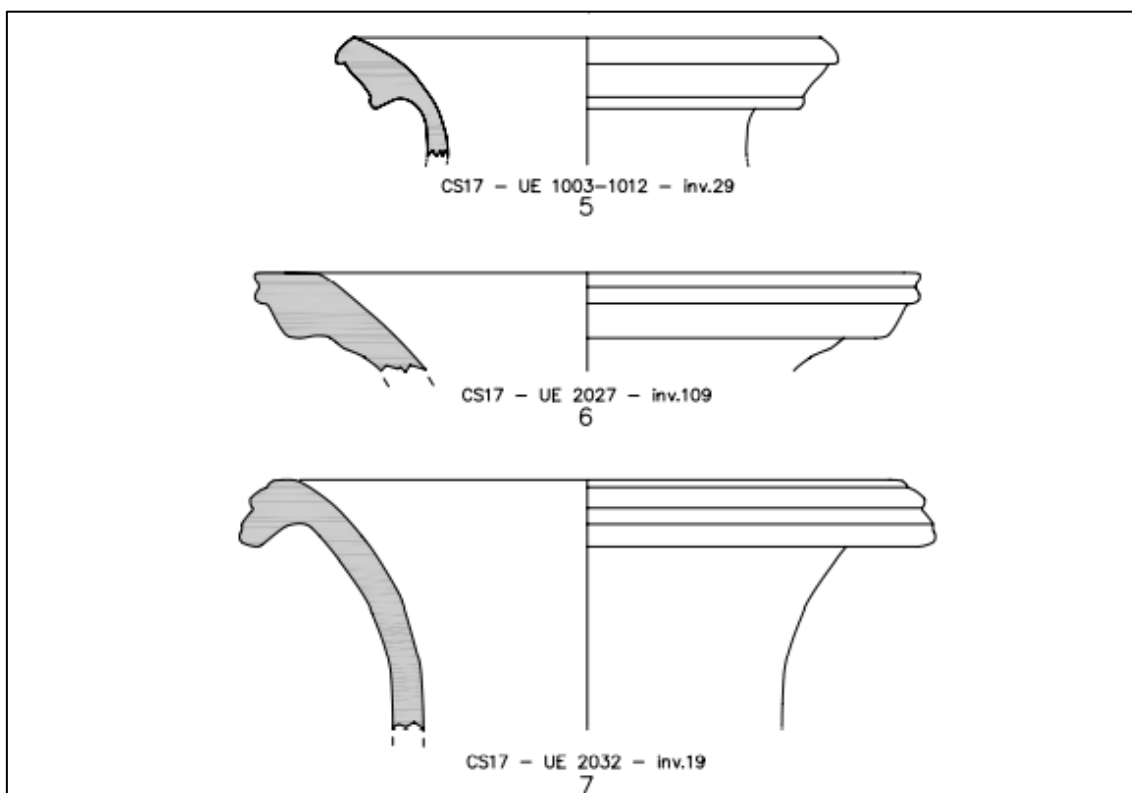

Fig. 41: Vores d'àmfora púnica forma Ramon T.7.4.3.3 (Belarte *et alii* - 2018, làmina 17).

Respecte el total d'envasos amfòrics recuperats, les àmfors púniques assoleixen un 17% segons el NMI (Fig. 38), i un 13% segons el NF (Belarte *et alii* – 2018, p. 29). La forma més documentada al jaciment és la Ramon T-7.4.3.3, però també cal remarcar la presència d'altres recipients com la Ramon T-7.2.1.1 (mitjans del segle III a.n.E. a primers decennis del II a.n.E.), T-7.4.1.1

(centrada en la primera meitat del segle II a.n.E.), T-7.4.2.1 (a partir de la primera meitat del segle II a.n.E.), i T-7.5.1.1 (segona meitat del segle II a.n.E. – principis del segle I a.n.E.) (Ramon – 1995, p. 207, 209, 210, 216). Tot i que algunes de les esmentades presenten cronologies més antigues (entre la segona meitat del segle III a.n.E. i la primera meitat del segle II a.n.E.), la forma majoritària a l'assentament, la Ramon T-7.4.3.3 (Fig. 41) presenta una cronologia aproximada entre el 100 a.n.E fins el 30 a.n.E. (Ramon – 1995, p. 213), fet que es pot relacionar amb la resta de material ceràmic vist fins ara.

Importacions i produccions locals

Finalment, és pertinent apuntar les proporcions entre la ceràmica local i les importacions segons els grups funcionals: vaixella, cuina i magatzem. Anteriorment, ja s'ha exposat el criteri seguit per adscriure cada forma local a un d'aquests grups funcionals. En el cas de les importacions, s'adscriu cada producció ceràmica a una funcionalitat concreta.

Abans de fer referència a les dades, s'ha d'exposar que, en aquest cas, només es proporcionarà els valors segons el NMI. L'explicació recau en el fet que en la ceràmica local, els fragments informes poden correspondre tant a una gerra com a una tenalla, per la qual cosa, només s'utilitzen les formes per fer la quantificació. En el cas de les importacions, cada producció ceràmica està estretament lligada a un tipus funcional, per la qual cosa, els fragments informes també són comptabilitzats per obtenir el NF. Així doncs, no s'ha pogut realitzar la comparació entre la ceràmica local i les importacions segons el NF.

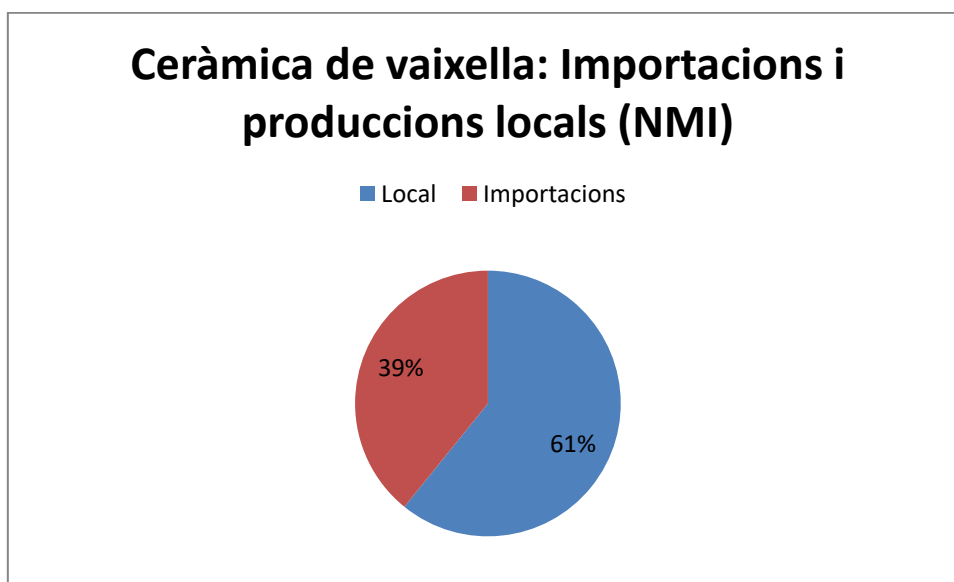

Fig. 42: Ceràmica de vaixella: Importacions i produccions locals (NMI) (Elaboració pròpia).

Pel que fa la vaixella, la ceràmica local és la més representada, amb un 60,82%. Les importacions, al seu torn, corresponen a un 39,18% (Fig. 42)

La ceràmica de cuina encara es troba més polaritzada. Un 73,73% correspon a les produccions ceràmiques locals, mentre que les importacions només assolixen un 26,27% del total, amb alguns fragments de ceràmica comuna romana i ceràmica comuna itàlica (Fig. 43).

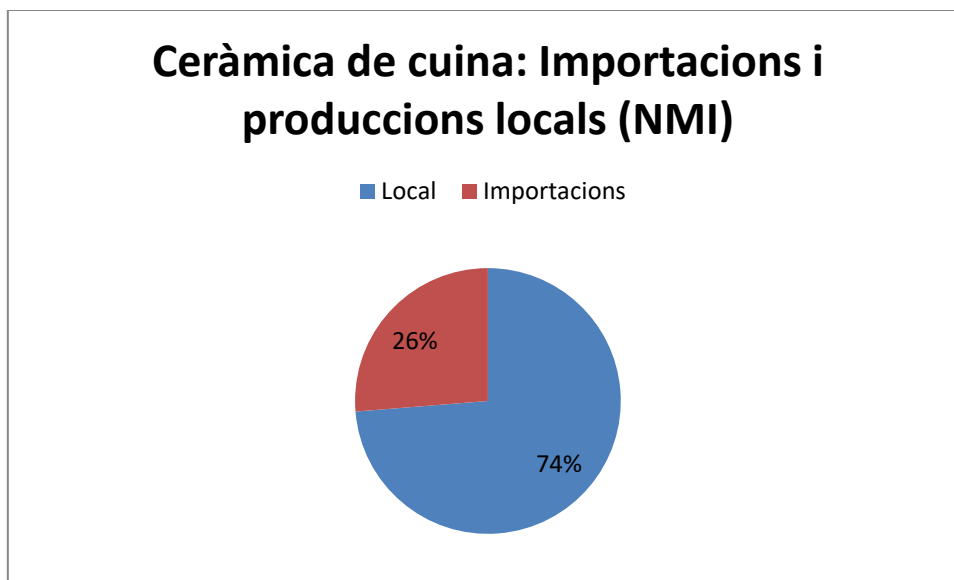

Fig. 43: Ceràmica de cuina: Importacions i produccions locals (NMI) (Elaboració pròpia).

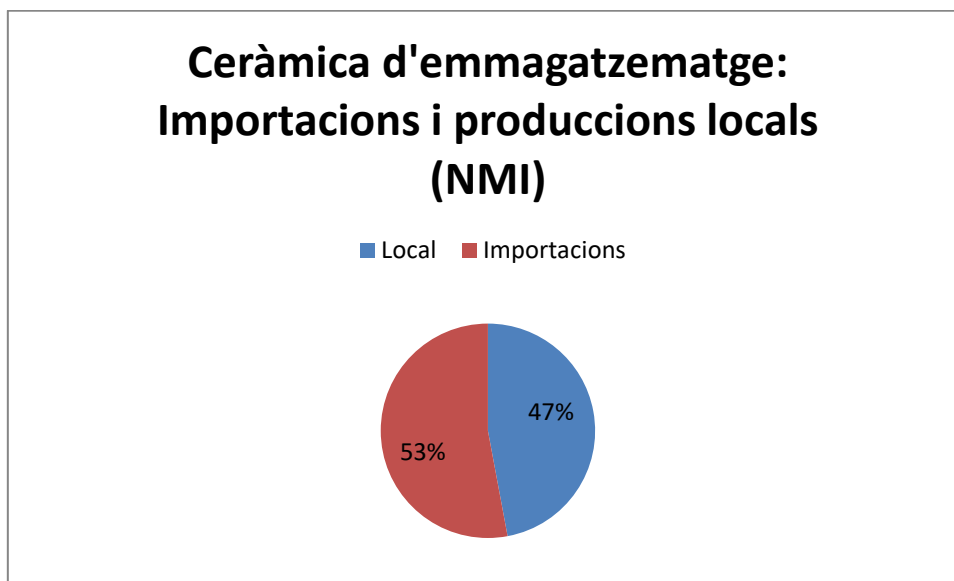

Fig. 44: Ceràmica d'emmagatzematge: Importacions i produccions locals (NMI) (Elaboració pròpia).

Tot i això, la ceràmica d'emmagatzematge està representada, de forma molt igualitària, per ambdós procedències. La ceràmica local assolix un 47,06%, mentre que les importacions obtenen un 52,94% (Fig. 44). És important remarcar que la ceràmica d'emmagatzematge local inclou també formes com tenalles o *kalathoi*, mentre que la importada només està representada per àmfores. Si s'observen els percentatges d'únicament les àmfores, es pot

constatar que les locals representen un 32,92%, mentre que les importacions s'imposen amb un 67,08% del total (Fig. 45).

Amb aquestes dades, es pot arribar a la conclusió que la ceràmica més importada a Costa de la Serra és la d'emmagatzematge, ja que assoleix la mateixa quantitat d'individus que les de procedència local. A més, la majoria de ceràmica d'emmagatzematge correspon a contenidors amfòrics, la qual cosa significa que hi hauria, durant el període de funcionament de l'assentament, un subministrament constant de productes de primera necessitat com vi i oli, un indicador que podria contribuir a la identificació d'un contingent militar a l'indret. Tot i això, les àmfores representen un 34% del total respecte el NMI, per la qual cosa, es pot afirmar que no és el grup funcional més representatiu (Fig. 46).

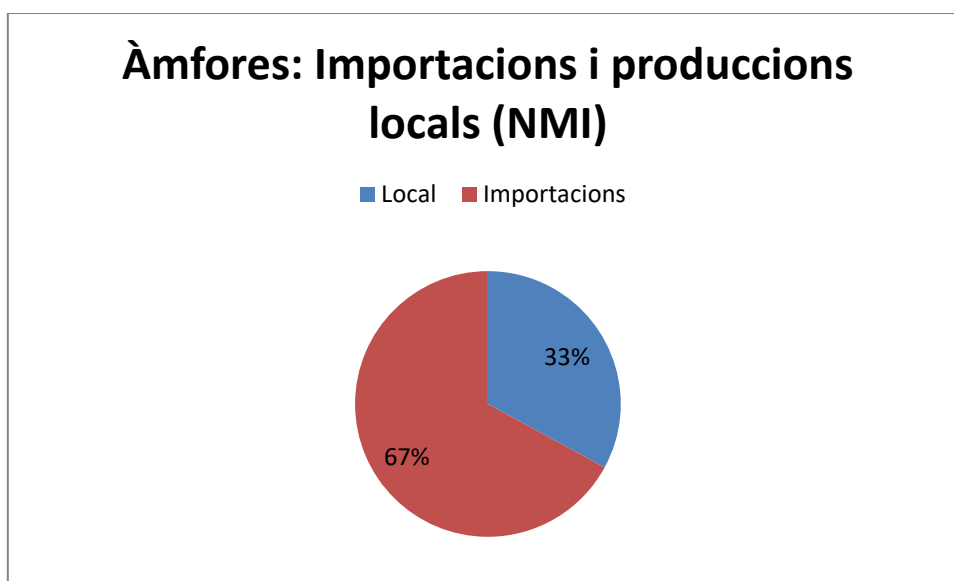

Fig. 45: Àmfores: Importacions i produccions locals (NMI) (Elaboració pròpia).

També s'importa vaixel·la i ceràmica de cuina, tot i que s'utilitza de forma majoritària la de procedència local. La vaixel·la és el grup funcional ceràmic més documentat a Costa de la Serra, amb un 41% del total respecte el NMI, mentre que la ceràmica de cuina correspon a un 25% segons el NMI (Fig. 46). Es pot interpretar aquestes dades com els estris per transformar els aliments i consumir-los, essent part d'un *kit* personal per a cada individu del complex.

Retornant a la proporció entre importacions i produccions locals, les àmfores són l'únic recipient en què les procedents de l'exterior s'imposen a les del nord-est peninsular. Es pot explicar aquest fet com una voluntat d'aconseguir productes de primera necessitat com l'oli i el vi superior a la d'importar vaixel·la o ceràmica de cuina, així com l'existència d'una guarnició militar que requeria d'aquests béns. D'aquesta manera, s'importarien aquests productes de forma més estesa per subministrar al personal de l'establiment, mentre que la vaixel·la

i la ceràmica de cuina es suplirien majoritàriament amb produccions locals i algunes procedents de l'exterior. A més, la troballa de diversos fragments de *dolia* permeten afirmar més la hipòtesi del subministrament per un grup d'individus o una guarnició, ja que s'hi emmagatzemaria productes com els cereals, per exemple.

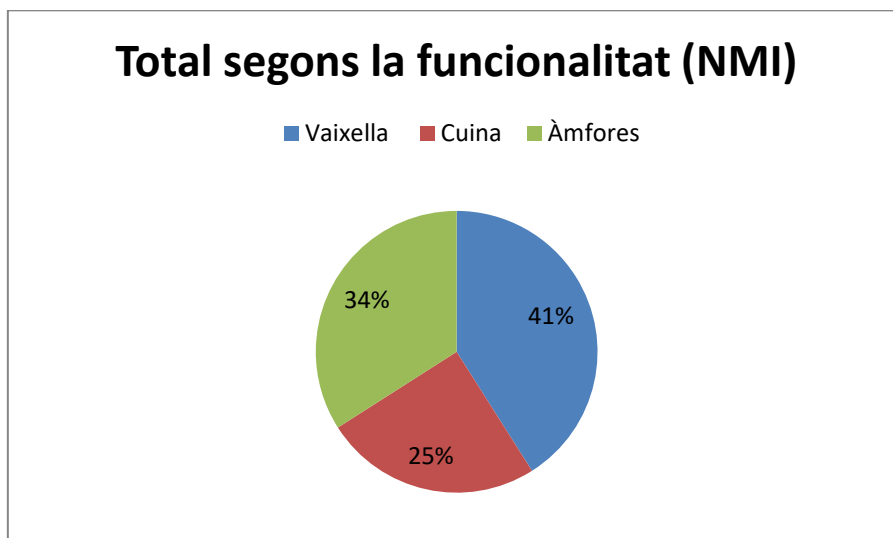

Fig. 46: Total del material ceràmic segons la funcionalitat (NMI) (Elaboració pròpia).

Metalls

S'ha documentat escàs material metàl·lic al jaciment en comparació a la ceràmica. Tot i així, es pot dividir les troballes en tres grups diferents: els objectes d'ús militar, els objectes metàl·lics d'ús no militar i la numismàtica.

Objectes d'ús militar

També referits com a *militaria*, són molt poc presents al jaciment de Costa de la Serra, arribant a documentar el reduït nombre de dos objectes d'ús militar.

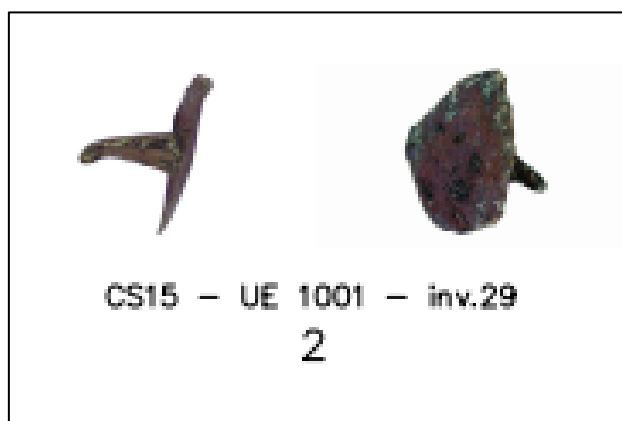

Fig. 47: Tatxa de bronze (Belarte *et alii* - 2018, làmina 18).

El primer és una tatxa de bronze (Fig. 47) (Belarte *et alii* – 2018, p. 31), un objecte metàl·lic que formava part de les *caligae*, el calçat romà destinat a membres de l'exèrcit. Concretament, les tatxes eren els claus que permetien reforçar la sola i oferir una major tracció al portador quan es desplaçés.

El següent objecte d'ús militar és un fragment de *pilum* de ferro, una llança o javalina que formava part de l'armament bàsic de l'exèrcit romà (Fig. 48). La part que es conserva és un dels extrems, el qual conserva la punta piramidal i té unes mesures de 22 mil·límetres de llargada i una amplada que va dels 23 als 34 mil·límetres, comptant també la corrosió (Belarte *et alii* – 2018, p. 32).

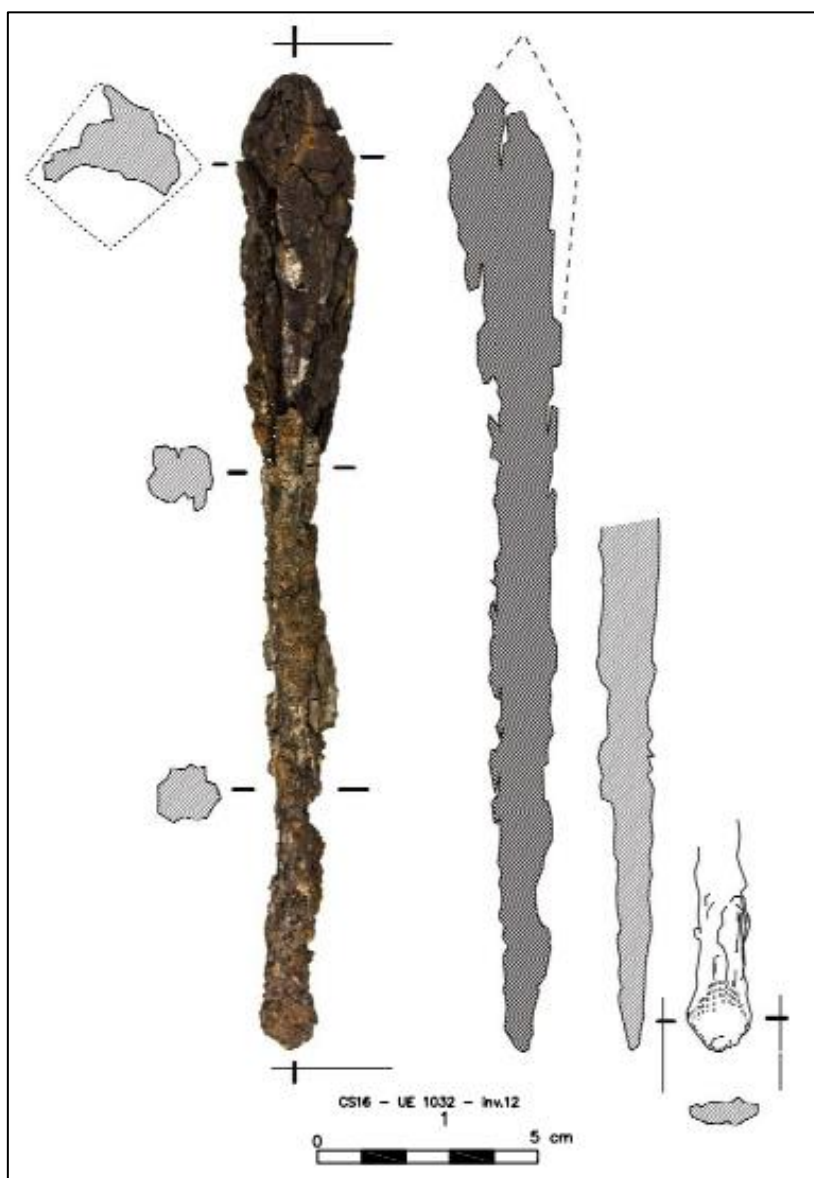

Fig. 48: *Pilum* de ferro (Belarte *et alii* - 2018, làmina 19).

Finalment, s'ha pogut documentar dos aplics circulars de bronze amb rebló (Fig. 49) que s'utilitzaven com a element decoratiu en les tires de cuir dels

arnesos dels cavalls. Aquests botons, amb un diàmetre entre 1 i 2 centímetres, solien ser els més senzills de tots els que es poden documentar, com en forma de Y o d'hèlix (Ortisi – 2015, p. 55-56).

Fig. 49: Aplics de bronze circulars (Belarte *et alii* - 2018, làmina 18).

El fet de documentar pocs elements metàl·lics de tipus *militaria* no indica que l'assentament no tingués relació amb l'estament militar. Al haver-se destruït de forma intencionada un cop va haver acomplert la seva funció, es pot entendre que la manca d'objectes metàl·lics d'ús militar estava provocada, probablement, per la voluntat d'aprofitar i recuperar qualsevol recurs metàl·lic abans d'abandonar l'assentament. No obstant, s'ha de tenir en compte que la recuperació d'objectes, especialment els metàl·lics, era una pràctica comuna també en el cas de destrucció per accident.

Objectes d'ús no militar

Aquest grup d'objectes metàl·lics és més nombrós que l'anterior, comptant amb la presència d'utensilis amb quotidians o emprats per diferents tasques.

Respecte les fíbules, s'han pogut documentar dos exemplars de diferents característiques. La primera és una fíbula, de bronze, conservada parcialment, de 9,3 centímetres de longitud i que pertany al tipus Erice 7.2b (Fig. 50) (Belarte *et alii* – 2018, p. 31). Al cap del pont té escotadures laterals, seguides d'acanalats amb ratllat, després dos acanalats transversals amb dues escotadures i un portaagulles trapezoïdal (Belarte *et alii* – 2018, p. 31). Es tracta d'una producció d'origen hispànic amb clares influències itàliques, i es pot datar aquest tipus de fíbula entre el 80 a.n.E. i el 20 a.n.E. (Belarte *et alii* – 2018, p. 31). L'altra fíbula, també de bronze, està en un estat molt deteriorat, la qual cosa comporta que no s'hagi identificat amb més precisió que el tipus

anular hispànic (Belarte *et alii* – 2018, p. 31). Cal destacar, a més, la troballa d'un anell de plata sense decoració en els nivells superficials, el qual, segons els investigadors del jaciment, pot tractar-se d'un element de cronologia moderna (Belarte *et alii* – 2018, p. 143).

Fig. 50: Fíbula de bronze de tipus Erice 7.2b (Belarte *et alii* - 2018, làmina 18).

Fig. 51: Fragment d'olla de ceràmica de mà amb una grapa de plom (Belarte *et alii* - 2018, làmina 22).

Els objectes emprats per a tasques diverses són, en primer lloc, cinc grapes de plom emprades per reparar recipients ceràmics. De fet, en un cas s'ha trobat un

fragment de ceràmica a mà d'una olla amb una de les grapes unida a ella (Fig. 51). També s'ha documentat una grapa de plom de grans dimensions, usada possiblement per reparar un gran contenidor ceràmic com un *dolium*, per exemple. Hi ha diversos objectes de ferro destinats a activitats artesanals, com un conjunt de claus, una possible cantonera i una anella.

Finalment, també cal destacar altres elements metàl·lics com alguna escòria de ferro, així també peces de plom com llàgrimes de fundició, fragments informes, i un objecte discoïdal de funció desconeguda (Belarte *et alii* – 2018, p. 31-32).

Numismàtica

El conjunt numismàtic de Costa de la Serra presenta diversos tipus d'encunyacions, la majoria d'elles originàries de la península Ibèrica. Pràcticament la totalitat de monedes documentades són procedents de les excavacions realitzades al jaciment, tot i que també hi ha una peça originària del mateix indret i que actualment forma part d'una col·lecció particular. La major part d'aquestes presenten una cronologia del segle II a.n.E., la qual es pot estendre al segle següent a causa de la continuïtat del seu ús. Així doncs, poden enquadrar-se amb la cronologia proposada per a l'assentament (Belarte *et alii* – 2018, p. 31). Tot i això, també s'ha pogut documentar una peça amb una cronologia del canvi entre el segle II a.n.E i I a.n.E. (Belarte *et alii* – 2018, p. 31).

La majoria de les monedes de la península Ibèrica són procedents de la seca de Kesse. S'han documentat quatre asos ibèrics identificats segons la classificació de Jaume Benages: Benages 16 (Fig. 52) (inicis del segle II a.n.E.), Benages 38 (primera meitat del segle II a.n.E.), Benages 78 (segona meitat del segle II a.n.E.), i Benages 88 (segona meitat del segle II a.n.E.) (Benages – 1994, p. 138, 146, 158, 162). L'última peça és un quadrant ibèric de la mateixa seca, el qual s'ha identificat com un Benages 99 o 102, amb una cronologia de finals del segle II i principis del segle I a.n.E. (Benages – 1994, p. 164, 166).

Fig. 52: As ibèric de Kesse, referència Benages 16 (López - 2018, làmina 1).

La resta de peces locals són un quadrant ibèric d'Arse i un as ibèric d'*Illirta*. Pel que fa al primer, s'ha identificat com a ACIP 1996/1998 segons la classificació de Leandre Villaronga i Jaume Benages. La cronologia d'aquesta moneda se

situa al voltant de la segona meitat del segle II a.n.E (Villaronga, Benages – 2011, p. 388). L'as ibèric d'*Illirta*, en una col·lecció particular, s'identifica com un ACIP 1274, amb una cronologia de la primera meitat del segle I a.n.E., concretament entre els anys 80 i 72 a.n.E. (Villaronga, Benages – 2011, p. 225).

Finalment, procedent de l'exterior de la península ibèrica s'ha documentat un quadrant de la seca de Roma. Aquesta peça s'enquadra dins segle II a.n.E., però la seva mala conservació no en permet la identificació. L'última moneda és un as partit del qual, a causa del seu mal estat de conservació, no se n'ha pogut identificar ni la cronologia ni la seca.

Costa de la Serra i el territori

El poblament de l'entorn de Costa de la Serra

En aquest subapartat es tractarà el poblament i la colonització del territori en època republicana a l'entorn immediat del jaciment estudiat. Autors com Marc Dalmau, Joan Canela o César Maceda apunten a un increment substancial del nombre d'establiments en aquesta zona durant l'època republicana. Cal esmentar, però, que el primer dels investigadors citats va realitzar un estudi del poblament de l'àrea més pròxima al jaciment tractat, englobant els termes municipals de l'Argilaga i la Secuita, però també part dels termes del Catllar, Nulles, Perafort, Vilabella i Renau (Dalmau – 2010, p. 13). Maceda, en canvi, tracta una zona més ampla, compresa entre el riu Gaià i Francolí, abraçant el Camp de Tarragona, però incloent també part de les comarques de la Conca de Barberà, l'Anoia i l'Alt Penedès (Maceda – 2019, p. 10). Així doncs, a continuació es realitzarà una síntesi d'aquestes investigacions per oferir una imatge del fenomen poblacional que succeeix en aquesta àrea durant l'època republicana.

A l'àrea estudiada per Marc Dalmau, es localitzen fins a set jaciments d'època ibèrica: l'Argilaga (la Secuita), Costa de la Serra (la Secuita), el Pinar Rodó (Perafort), el Pontarró II (la Secuita), el Pi Gros (Renau), el Casalot (la Secuita) i el Bosc del Ferrer (la Secuita) (Dalmau – 2010, p. 93). Cal esmentar que l'any en què es va fer aquest estudi és el 2010, cinc anys abans de l'inici de les excavacions a Costa de la Serra, per la qual cosa encara s'identificava com un assentament ibèric amb una posterior fase republicana. El mateix autor esmenta que la identificació d'aquests espais no és una tasca senzilla, ja que la majoria d'ells encara no han estat excavats, havent-se de guiar per la zona on es situa l'assentament, la procedència dels materials documentats en superfície i la proporció entre produccions locals i importacions (Dalmau – 2010, p. 93). De fet, els únics jaciments que presenten certa problemàtica de identificació són el Casalot i el Bosc Ferrer, sobretot per la presència de material en superfície. Exposant algunes dades dels jaciments de l'ibèric ple de la zona, cal esmentar que l'Argilaga, el Pinar Rodó i el Pontarró II han estat interpretats per Joan Canela com a nuclis de poblament concentrat o de tercer ordre (Canela – 2015, p. 227, 229, 230). El jaciment del Casalot, al seu torn, ha estat interpretat com un nucli de poblament dispers o de quart ordre destinat a la producció agrícola (Canela – 2015, p. 228). El jaciment del Pi Gros ha estat interpretat com un assentament ibèric, ja que es troba localitzat en un lloc elevat i destaca per la gran presència de material ceràmic de filiació ibèrica (Dalmau – 2010, p. 28, 93). Finalment, l'assentament del Bosc del Ferrer presenta certs dubtes sobre l'època a què correspondria: per la proporció entre ceràmica local i importada, Dalmau el situa a l'ibèric ple (Dalmau – 2010, p. 94).

Al segle II a.n.E. es desenvolupa en aquesta àrea un increment poblacional, el qual es pot observar si comparem el nombre de jaciments de cada època. Segons Dalmau, l'àrea triada pel seu estudi documenta fins a 33 jaciments entre els segles II i I a.n.E., mentre que a l'ibèric ple només se'n comptabilitzaven set (sis tenint en compte els resultats de les campanyes realitzades a Costa de la Serra) (Dalmau – 2010, p. 92). Dels assentaments ibèrics esmentats, però, cal esmentar que el Pinar Rodó i el Pontarró II no presenten evidències d'haver perviscut en època republicana. La resta, en canvi, sí: L'Argilaga, per exemple, té una fase de l'ibèric final i probablement esdevé una vil·la en època alt-imperial (Canela – 2015, p. 297). El Casalot, el Pi Gros i el Bosc del Ferrer, a partir del material documentat, s'ha proposat que també tinguin una fase republicana (Dalmau – 2010, p. 42, 46, 50). Concretament, els jaciments que Dalmau situa en aquesta època són l'Airota (la Secuita), l'Argilaga (la Secuita), el Pi Gros (Renau), l'Airota 2 (la Secuita), la Barraca (la Secuita), el Bosc del Ferrer, les Cabeces (Vilabella), Camí de Mas de Miró (el Catllar), Camí de Reus, el Casalot, Cementiri de Renau (Renau), Comes de Dalmau (Vilabella), Costa de la Serra, Costa de Peralta (Renau), les Creus (la Secuita), la Guardiola (el Catllar), Mas de Brulles (el Catllar), Mas de Gerembí (el Catllar), Mas de la Beneta (la Secuita), Mas de la Tallada (la Secuita), Mas de Mercader (la Secuita), Mas de Pujals (Renau), Mas de Tocaboires (el Catllar), Mas de Pujolet (la Secuita), Mas d'en Sort (Renau), el Maset (la Secuita), Mas Llanxo, Mas Moragues (el Catllar), Mas Moragues 2 (el Catllar), el Pontarró (la Secuita), Sant Roc (la Secuita) i la Secuita (la Secuita) (Dalmau – 2010, p. 91-92) (Fig. 53). Com es pot comprovar, hi ha un gran nombre de jaciments que l'autor identifica com d'època republicana. Tot i això, s'ha de remarcar que es tracta de jaciments que han estat prospectats, però no excavats, per la qual cosa la interpretació del caràcter de l'establiment es torna una tasca complicada. És per aquest motiu que la identificació de la cronologia del jaciment depèn estretament del material localitzat en els nivells superficials. Un exemple pot ser l'Airota, en què s'ha documentat fragments de ceràmica campaniana A, vernissos negres de Cales, revestiments hidràulics, *tegulae* i *dolia* (Dalmau – 2010, p. 28-29). Mas de Pujals, al seu torn, ha ofert materials en superfície com fragments de ceràmica comuna romana, àmfora itàlica i àmfora tarraconense (Dalmau – 2010, p. 70). Un tercer exemple pot ser el Mas de Tocaboires, en el qual es documenten fragments de ceràmica campaniana A, ceràmica comuna romana i àmfora itàlica (amb les formes Dressel 1A, 1B, 1C) (Dalmau – 2010, p. 71).

Segons Dalmau, dels 33 jaciments d'època republicana documentats en els termes municipals esmentats, 12 corresponen a un primer moment de la implantació territorial del nou model de poblament, produïda a la primera meitat del segle II a.n.E. (El Pi Gros, l'Argilaga, Mas Tocaboires, Costa de Peralta,

Cementiri de Renau, l'Airota, la Serra, el Bosc del Ferrer, Mas de la Banyeta, Mas Moragues 2, la Guardiola, les Creus) (Dalmau – 2010, p. 94). La resta d'assentaments, al seu torn, es fundaran durant el segle I a.n.E., moment interpretat com el punt màxim del poblament en aquesta zona, ja que en època alt-imperial desapareixeran fins a 16 d'aquests establiments (Dalmau – 2010, p. 94-95).

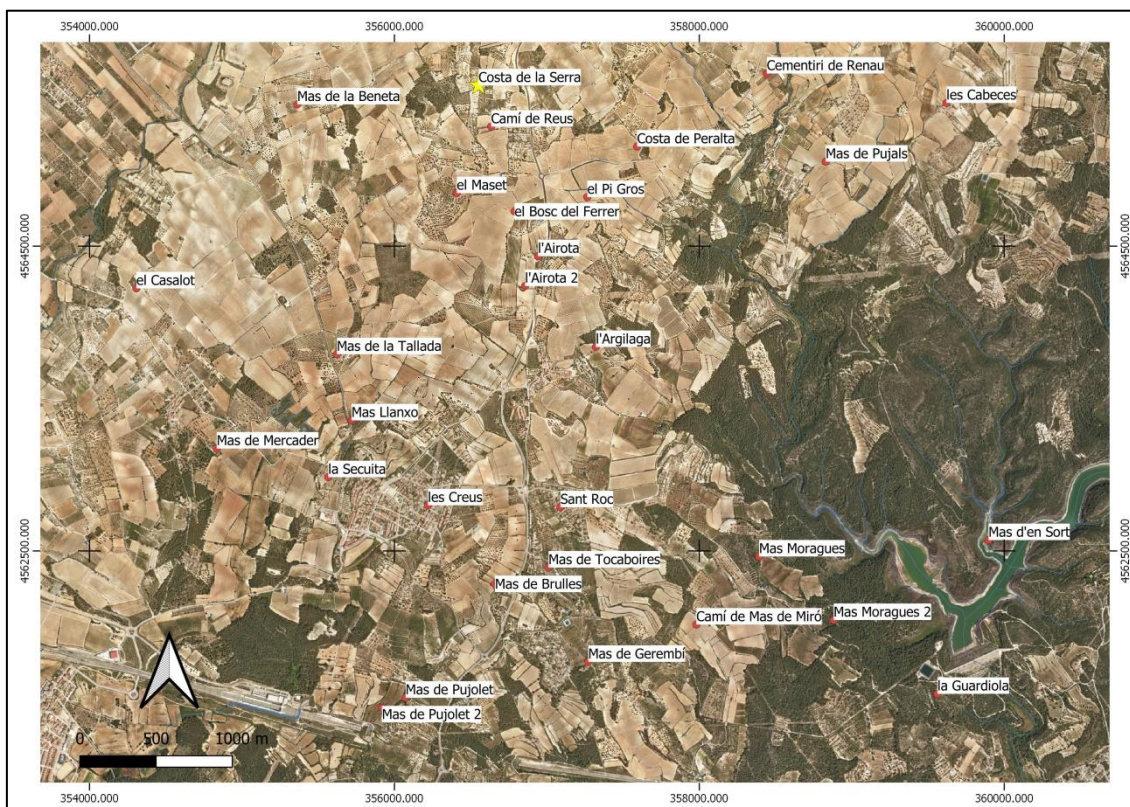

Fig. 53. Costa de la Serra i jaciments tractats per Dalmau (Elaboració pròpia, a partir de dades de l'ICGC).

Tot i això, investigacions més recents interpreten que l'increment de nuclis rurals republicans es va produir més aviat a la segona meitat del segle II a.n.E. Canela refereix que a la Cessètania occidental es produeix, de forma generalitzada un abandonament dels assentaments de tercer ordre cap a la segona meitat del segle II a.n.E., coincidint amb l'aparició d'un gran nombre de nuclis rurals, fenomen desenvolupat l'últim quart del mateix segle (Canela – 2015, p. 320). Maceda, en aquesta línia, esmenta que l'increment de jaciments a la zona entre el curs del Francolí i el Gaià es produeix més aviat a la segona meitat del segle II a.n.E., coincidint amb una possible centuriació de la zona (Maceda – 2019, p. 76), tal com s'exposarà més endavant. Així doncs, la fundació de l'assentament de Costa de la Serra podria haver coincidit amb l'increment d'assentaments rurals republicans, cap a la segona meitat del segle II a.n.E.

Relació amb les centuriacions de l'*Ager Tarraconensis*

Una de les pràctiques relacionades amb la conquesta romana del territori era la centuriació. Tot i que tenia un origen militar, la seva aplicació era majoritàriament agrària i consistia en la parcel·lació i repartiment del territori per a la seva explotació (Arasa – 2003, p. 157). Aquesta reestructuració de l'àrea designada comportava una parcel·lació ortogonal a partir d'eixos perpendiculars que eren paral·lels a dos de principals: el *kardus maximus* i *decumanus maximus*. Així doncs, les parcel·les s'anaven formant de manera repetitiva i exacta, generant una gran trama d'eixos perpendiculars (Arasa – 2003, p. 157). Les parcel·les podien tenir forma quadrada o rectangular, depenent de la trama de centuriació. La mesura estàndard per a les parcel·les solia ser la de 20 x 20 *actus*, és a dir, 710 x 710 m (un *actus* correspon a 35,5 m, aproximadament), tot i que també existien parcel·les de 20x15 *actus*, 710 x 532,5 m.

La centuriació del *territorium* de *Tarraco* no va ser uniforme, i va generar diverses trames de centuriació, les quals, depenent de la zona, tenien una orientació o mesura de les parcel·les diferents. A més, com es tractarà més endavant, les trames documentades no es generen en un mateix moment, sinó que s'han documentat diverses actuacions entre finals del segle II a.n.E. i el canvi d'era.

La trama *Tarraco I* de l'*Ager Tarraconensis* és la més propera a *Tarraco* i està limitada a una zona compresa entre Constantí i Vila-seca. Correspon a una modulació de 20 x 20 *actus* i presenta una orientació de 45° oest. A més, aquesta àrea està limitada per la via de la costa i la via *De Italia in Hispanias* (Palet, Orengo – 2010, p. 135) (Fig. 54).

La següent trama, *Tarraco II*, se situa, aproximadament, a la comarca del Baix Camp, concretament als municipis de Reus, Vila-Seca, Montbrió del Camp, Mont-Roig del Camp, Cambrils i Vila-seca. De la mateixa manera que l'anterior, presenta una modulació de 20 x 20 *actus*, tot i que en aquest cas, l'orientació és de 28° oest (Palet, Orengo – 2010, p. 135). Aquest canvi d'orientació pot estar provocat per l'adaptació de la trama al pendent del territori i al drenatge natural de la plana (Palet, Orengo – 2010, p. 135) (Fig. 54).

La trama *Tarraco III*, al seu torn, està situada en un punt més interior del Camp de Tarragona i es pot dividir en dos sectors separats pel Francolí: d'una banda l'àrea de Valls, Vilabella i Vila-rodona, i d'altra banda, la d'Alcover la Selva del Camp, el Morell i Vilallonga del Camp (Palet, Orengo – 2010, p. 138). En aquest cas, la modulació seguida és de 20 x 15 *actus*, i l'orientació de la trama és de 28° est (Fig. 54).

Finalment, la trama *Tarraco* IV es localitza més al nord que la resta, a la zona del Penedès. El mòdul emprat per aquesta trama de centuriació correspon al mateix que s'ha observat a la *Tarraco* III: de 20 x 15 *actus* (Palet, Orengo – 2010, p. 144).

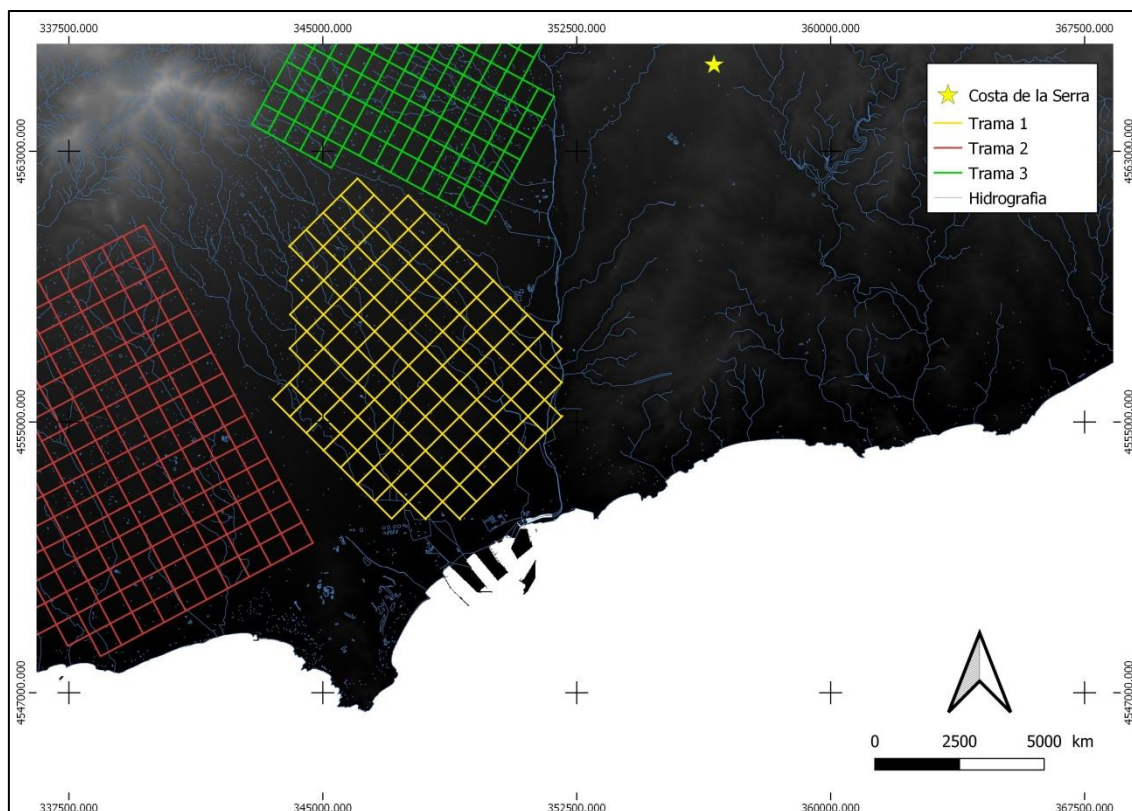

Fig. 54. Plànol de situació de les trames de centuriació de l'*Ager tarraconensis* (Elaboració pròpia, generada a partir de: Palet, Orengo - 2010, fig. 8, i dades de l'ICGC).

Pel que fa a la cronologia d'aquestes trames, els investigadors han arribat a la conclusió que la trama I podia correspondre a una voluntat de dividir i assignar la terra en el marc de la ocupació del territori, entre finals del segle II a.n.E. i principis del segle I a.n.E. (Palet, Orengo – 2010, p. 150). Posteriorment, a mitjans del segle I a.n.E., es van implantar les trames II i III, probablement en el marc de la promoció de *Tarraco* com a colònia per part de Cèsar i la voluntat de les poblacions locals de mostrar que eren romans (Palet, Orengo – 2010, p. 149-151). Aquesta planificació del territori d'època cesariana, al seu torn, estaria relacionada amb l'*auguraculum*, un edifici del fòrum colonial de *Tarraco*, des del qual s'organitzarien aquestes noves trames de centuriació en època cesariana (Palet, Orengo – 2010, p. 144). Val a dir que la reforma de mitjans del segle I a.n.E., tot i ser de gran importància pel sentit simbòlic que tindria per la ciutat de *Tarraco*, no implica que anteriorment no hi hagués altres actuacions de centuriació (Palet, Orengo – 2010, p. 149), tal com ho mostra la trama *Tarraco* I. La trama IV, al seu torn, és més tardana que la resta, ja que es creu

que va estar motivada per l'articulació de la via Augusta en aquesta zona, entre els anys 8 i 7 a.n.E. De fet, també s'interpreta com una continuació del projecte cesarià desenvolupat a mitjans del segle I a.n.E.

De fet, mentre que la trama de *Tarraco* III i IV es relacionen estretament amb el projecte d'època cesariana i la seva continuació en època d'August, la trama II planteja certs dubtes. D'una banda, la modulació emprada (20x20 *actus*) és similar a la de *Tarraco* I, que data de finals del segle II a.n.E., i no pas a la de *Tarraco* III i IV, les quals són de 20 x 15 *actus*. També cal esmentar que aquesta modulació de 20x15 *actus* ha estat relacionada directament amb reformes d'August a *Barcino* i la fundació de *Caesaraugusta*, els dos casos amb trames de les mateixes mesures (Palet, Orengo, Riera – 2010, p. 120-121). D'altra banda, el poblament de les trames II i III és de baixa intensitat, i en alguns casos, com la vil·la de Mas d'en Gras, es documenta una canalització (datada de forma indeterminada cap al segle I a.n.E.) alineada perfectament amb la trama II (Palet, Orengo – 2010, p. 144)

Amb aquesta introducció es pretén presentar les bases per relacionar el jaciment de Costa de la Serra amb una primera actuació al camp de Tarragona. Com s'ha esmentat anteriorment, la trama I té una cronologia de finals del segle II a.n.E. a principis del segle I a.n.E. Al seu torn, Costa de la Serra es podria haver fundat en moment del darrer quart del segle II a.n.E., per la qual cosa hi podria haver alguna relació entre el jaciment i la primera centuriació de l'*Ager tarraconensis*. Un dels mètodes per relacionar una trama amb els jaciments de la zona, i per tant, interpretar-ne la cronologia, és comparar les orientacions. Alguns exemples són la relació entre la trama III i les estructures de la vil·la romana de Centcelles, la mateixa amb el tram de l'aqüeducte del Pont de les Caixes i Tarraco II amb la canalització de Mas d'en Gras (Palet, Orengo – 2010, p. 143-144). En el cas de Costa de la Serra, s'han d'esmentar dos problemes a l'hora de relacionar l'orientació del jaciment amb les trames de centuriació. Aquests són el desconeixement de la modulació establerta a la zona tractada, entre el Francolí i el Gaià, i l'orientació del jaciment.

Pel que fa al primer problema esmentat, recentment alguns investigadors, com César Maceda, han aportat nova informació al respecte. A través de l'estudi arqueomorfològic, va arribar a delimitar diversos eixos rectors amb una orientació molt propera a la trama I de l'*Ager tarraconensis* (Maceda – 2019, p. 74). L'autor proposa una implantació territorial a la zona entre el Francolí i el Gaià que tindria una modulació de 20x20 *actus* i una orientació molt similar a la trama I (Fig. 55) (Maceda – 2019, p. 75-76). A més, no es tractaria d'una actuació posterior, sinó que seria coetània a la trama I, de finals del segle II a.n.E., tal com ho mostra també la proliferació d'assentaments rurals a partir d'aquest moment (Maceda – 2019, p. 76). Així doncs, les últimes investigacions

al respecte apunten a una primera centuriació del territori entre el Francolí i el Gaià a finals del segle II a.n.E. Tenint en compte que la cronologia proposada per Costa de la Serra és del 125 al 75 a.n.E., la fundació de l'establiment podria haver coincidit amb aquest moment d'increment poblacional. A més, si la trama II correspon també a aquest primer moment, ja sigui per alguns jaciments de datació anterior a l'època cesariana o la utilització del mateix mòdul que la trama I, es podria interpretar que l'organització territorial precolonial del camp de Tarragona abracés des del Baix Camp fins el Gaià. A més, es podria justificar com una primera actuació a l'entorn més pròxim de *Tarraco* i, posteriorment, en època de Cèsar, una remodelació de les trames existents i la creació d'una més a l'interior, la trama III.

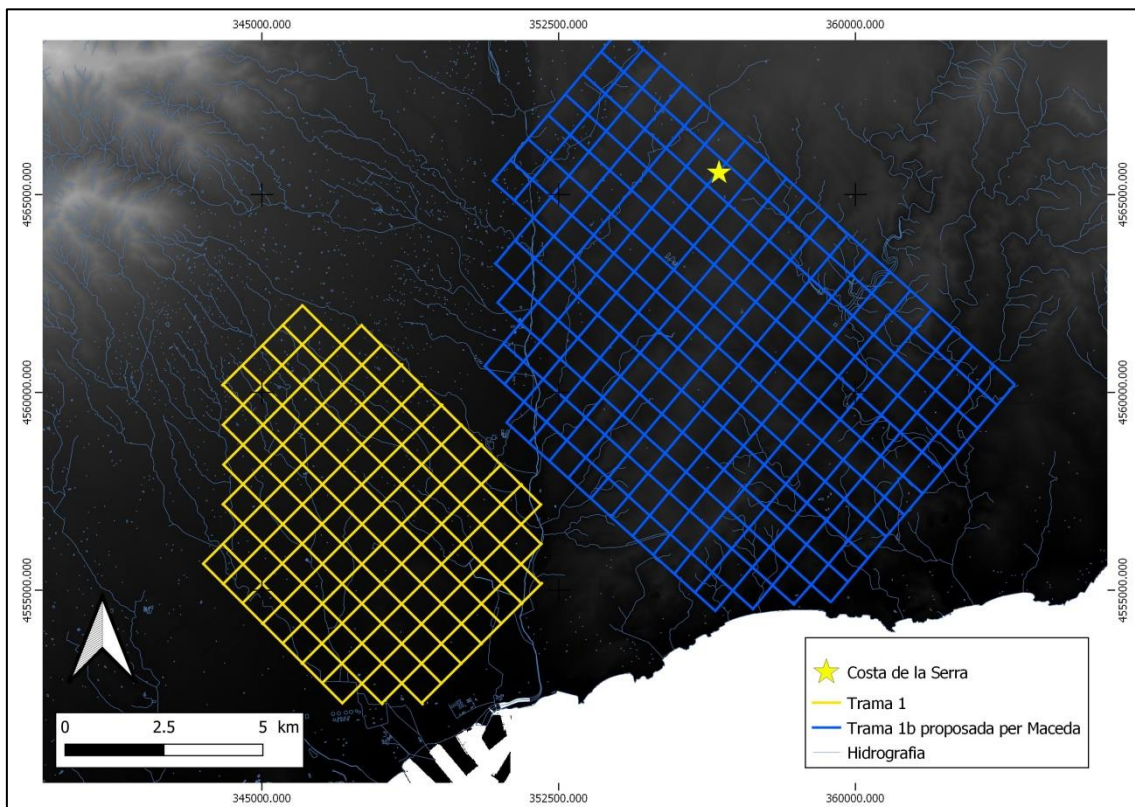

Fig. 55: Proposta de la trama Ib a la zona entre el Gaià i el Francolí (Elaboració pròpia, generada partir de: Maceda - 2017, fig. 11, i dades de l'ICGC).

Tot i això, i relacionant-ho amb el segon problema esmentat, l'assentament tractat en aquesta investigació presenta una orientació de 28° oest, mentre que la interpretació de la modulació de la zona referida apunta a una de 45° oest. Com s'ha esmentat anteriorment, l'orientació és un element clau per relacionar un jaciment amb una trama de centuriació, permetent, en alguns casos, datar l'actuació territorial. En el cas del jaciment tractat l'orientació identificada és de 28° oest, la qual és força diferent a la de la trama I, mentre que coincideix perfectament amb la trama II, situada al Baix Camp. En el cas de ser coetànies

les trames I i II, l'orientació de la modulació de la zona entre el Francolí i el Gaià, actualment en estudi, podria ser més similar a la trama del Baix Camp, i no pas a la de Tarragona i Constantí, relacionant-se millor amb el jaciment de Costa de la Serra. Tot i això, cal remarcar que només es tracta d'una hipòtesi, i que possiblement la similitud entre l'orientació de l'assentament i la trama II pugui ser una coincidència. L'orientació de Costa de la Serra podria estar únicament motivada per adaptar l'edificació al vessant del turó, i no necessàriament relacionada amb les trames de la centuriació. De totes maneres, el que sí que es pot afirmar és el fet que Costa de la Serra, pel caràcter de la seva funció i el moment en què es funda, pot tenir alguna relació amb aquesta primera actuació territorial al Camp de Tarragona. Així doncs, és necessària una continuació dels estudis arqueomorfològics en aquesta zona entre el Gaià i el Francolí, i una comparació amb els assentaments de la zona amb una cronologia de finals del segle II a.n.E.

Anàlisi de visibilitat

Finalment, es tractarà el potencial de Costa de la Serra com a punt de gran valor estratègic. Es comprovarà aquest fet a partir de diverses anàlisis de visibilitat relacionades amb l'entorn i els jaciments més immediats. S'ha de tenir en compte, però, que en el segon cas, els assentaments inclosos en les anàlisis no han estat excavats, sinó que únicament s'han identificat en superfície. Tal com s'ha esmentat anteriorment, aquest fet pot dificultar la seva identificació, però també la precisió de la seva cronologia, per la qual cosa, tot i ser inclosos, podrien no coincidir temporalment amb Costa de la Serra.

La primera anàlisi que s'ha realitzat per comprovar el potencial estratègic del jaciment tractat és la relacionada amb la seva conca visual. Consisteix en conèixer quines àrees del territori són visibles des del punt escollit a una certa distància. D'aquesta manera, a partir d'aquesta anàlisi es podrà comprovar el potencial visual de Costa de la Serra. Concretament, s'han realitzat dos càlculs amb distàncies diferents: 6 i 15 km. La primera distància correspon a la màxima per la qual es pot obtenir una bona i clara visibilitat del territori. De fet, com més tard es concretarà, s'ha marcat també una àrea de 3 km, ja que és la distància òptima per garantir un control del territori. L'espai de 15 km, al seu torn, pretén mostrar la capacitat visual de l'assentament al Camp de Tarragona. Cal remarcar, a més, que els punts de vista creats pel jaciment de Costa de la Serra se situen en els quatre vèrtexs de la part superior del turó, permetent obtenir una major visibilitat de l'entorn. Aquests punts també han estat presos a partir de l'alçada del turó més tres metres, ja que, en un establiment d'aquest tipus, hi hauria d'haver alguna estructura de guaita o més elevada per visualitzar l'entorn. Així doncs, es podrà comprovar la conca visual de la zona més pròxima a l'indret i de la resta del territori de *Tarraco*.

A una distància de 6 km, Costa de la Serra manté un bon control visual del territori situat al sud, sud-oest i oest de l'emplaçament. Al nord i a l'est, en canvi, el control visual disminueix en gran mesura (Fig. 56). A un radi de 1 km, el control visual dels assentaments seria òptim (Ruestes – 2008; Fisher – 1994, p. 165). A 3 km, la visibilitat es redueix, però es poden observar grups de persones caminant, permetent el control visual de la zona (Ruestes – 2008). Finalment, es considera una distància de 6 km com el límit per un control visual acceptable del territori (Ruestes – 2008). Com més tard es referirà, la posició que ocupa el jaciment permet mantenir un bon control visual dels assentaments de la zona. Cal esmentar que Costa de la Serra no manté connexió visual amb un altre assentament de caràcter militar de la zona com el *castellum* de Puigpelat, situat al nord.

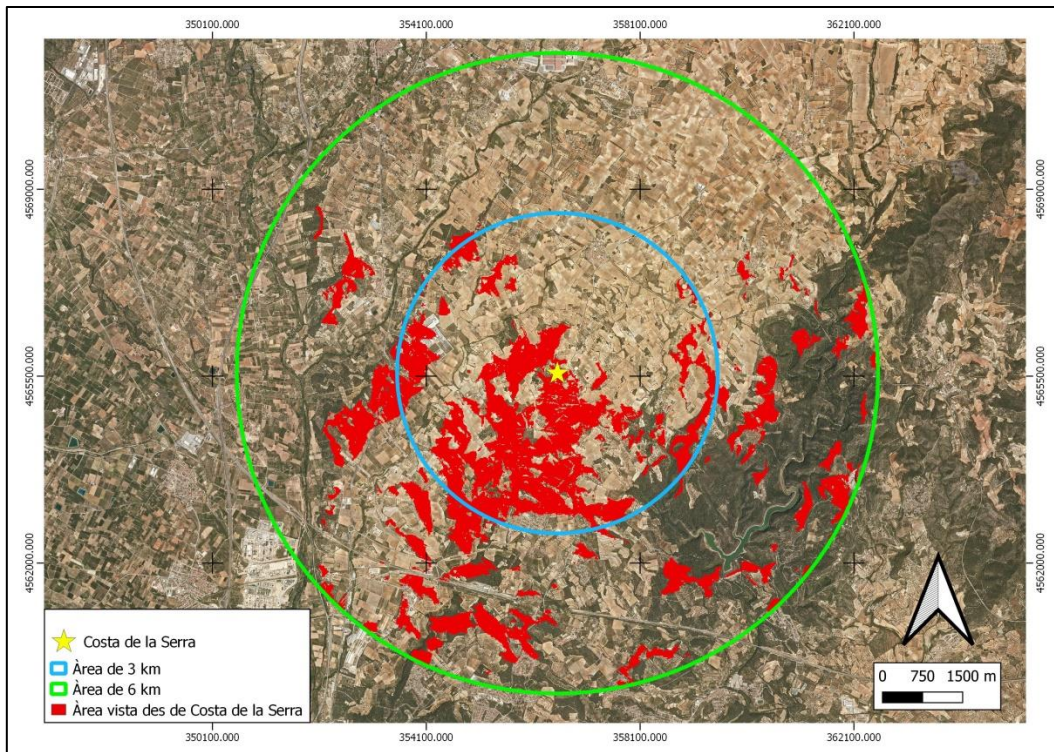

Fig. 56: Anàlisi de conca visual de Costa de la Serra a una distància de 3 i 6 km (Elaboració pròpia, a partir de dades de l'ICGC).

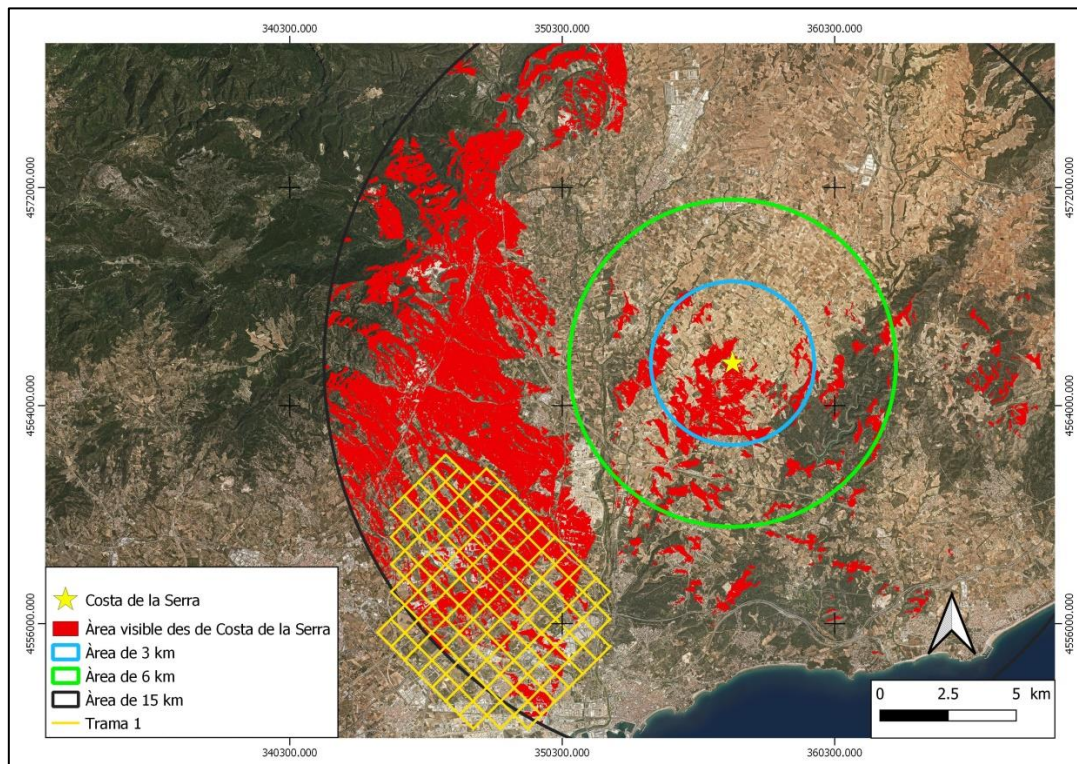

Fig. 57. Anàlisi de conca visual de Costa de la Serra a una distància de 15 km (Elaboració pròpia, a partir de: Palet, Orenge - 2010, p. 141, fig. 8 i dades de l'ICGC).

A una distància de 15 km, Costa de la Serra esdevé una òptima posició estratègica per visualitzar el Camp de Tarragona. Tot i que no hi ha contacte visual amb la ciutat de *Tarraco*, tota l'àrea a l'oest del Francolí, on hi hauria la primera trama de centuriació, seria visible des de Costa de la Serra. En definitiva, l'àrea observada és la que es troba entre el cap de Salou fins l'Alt Camp, zona de vital importància per ser la que primerament es modularà per la colonització agrària i, a més, per la presència de la via *De Italia in Hispanias* (Fig. 57). Cal esmentar, però, que a mesura que s'amplia el radi del camp visual, els elements a visualitzar cada cop esdevenen menys visibles. Segons Ruestes, a partir dels 6 km de distància, la visualització de determinats emplaçaments decau en gran mesura (Ruestes – 2008) essent únicament identificables a través de senyals de fum durant el dia o senyals de foc per la nit (Balil – 1997, p. 835). Tot i que l'àrea vista des de Costa de la Serra abracci tota la banda oest del Francolí, gran part de la trama I i la via *De Italia in Hispanias*, la distància entre 10 i 15 km no permetria un control del territori acceptable com el que tindria en un radi de fins a 6 km.

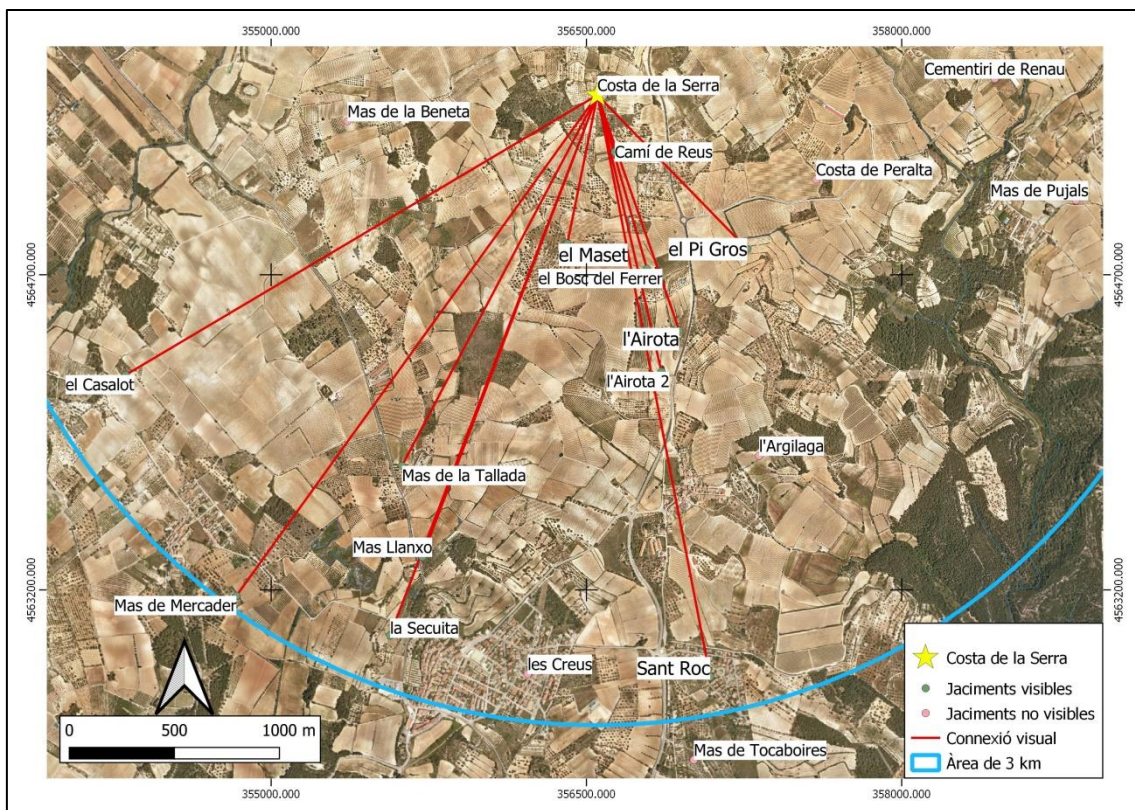

Fig. 58. Relació visual entre Costa de la Serra i els assentaments d'època republicana de la zona (Elaboració pròpia a partir de dades de l'ICGC).

La següent anàlisi realitzada és la de la intervisibilitat entre Costa de la Serra i els jaciments més pròxims a l'assentament. El resultat obtingut permet comprovar com des del jaciment tractat es pot visualitzar fins a 12

assentaments diferents: el Casalot, Mas de Mercader, la Secuita, Mas Llanxo, Mas de la Tallada, Sant Roc, el Maset, Camí de Reus, el Pi Gros, Bosc del Ferrer, l'Airota i l'Airota 2 (Fig. 58). Es tracta dels jaciments més pròxims i dins la conca visual de Costa de la Serra. En el cas que la fundació dels assentaments citats se situés a finals del segle II a.n.E. o principis del I a.n.E., es podria comprovar el domini de Costa de la Serra sobre l'àrea més pròxima.

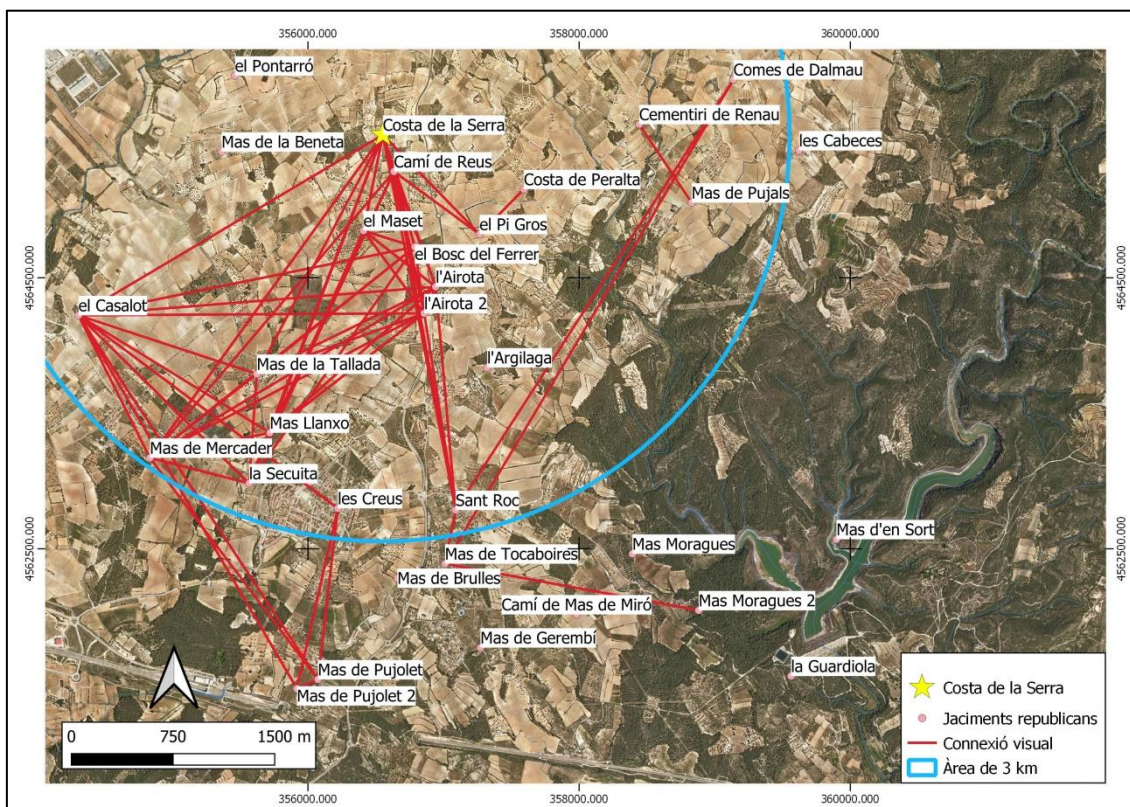

Fig. 59. Relació visual entre els assentaments d'època republicana de la zona (Elaboració pròpia a partir de dades de l'ICGC).

Si s'estén l'anàlisi de la intervisibilitat amb tots els assentaments de la zona, es pot observar com la zona de la conca visual de Costa de la Serra és la que presenta un major nombre de connexions. Concretament, jaciments com Costa de la Serra, el Maset, el Casalot, Mas de Mercader, Mas Llanxo, la Secuita, Sant Roc, el Bosc de Ferrer, l'Airota i l'Airota 2 mantenen més de quatre connexions visuals amb altres assentaments (Fig. 59). Cal remarcar que els assentaments esmentats se situen justament a la zona més pròxima a Costa de la Serra, fet que mostra que la interacció visual entre els jaciments d'aquesta àrea no només depèn del jaciment tractat, sinó que entre tots s'amplia i es genera un gran control del territori. Si s'analitza la zona pròxima al pantà del Gaià, cap a l'est, es podrà comprovar com les connexions visuals es redueixen en gran mesura. Jaciments com Comes de Dalmau o Mas de Moragues 2 es troben dins la xarxa visual gràcies a la connexió amb jaciments

com el Mas de Tocaboires o Sant Roc. Altres assentaments com Cementiri de Renau o Mas de Pujals només mantenen relació visual entre ells mateixos, mentre que les Cabeces, Mas Moragues, la Guardiola, Mas d'en Sort, Mas de Brulles, Mas Gerembí o Camí de Mas de Miró no tenen connexió amb cap altre jaciment. Així doncs, la zona més pròxima a Costa de la Serra, al ser una plana, permetria un ampli control visual des del mateix assentament o entre la resta.

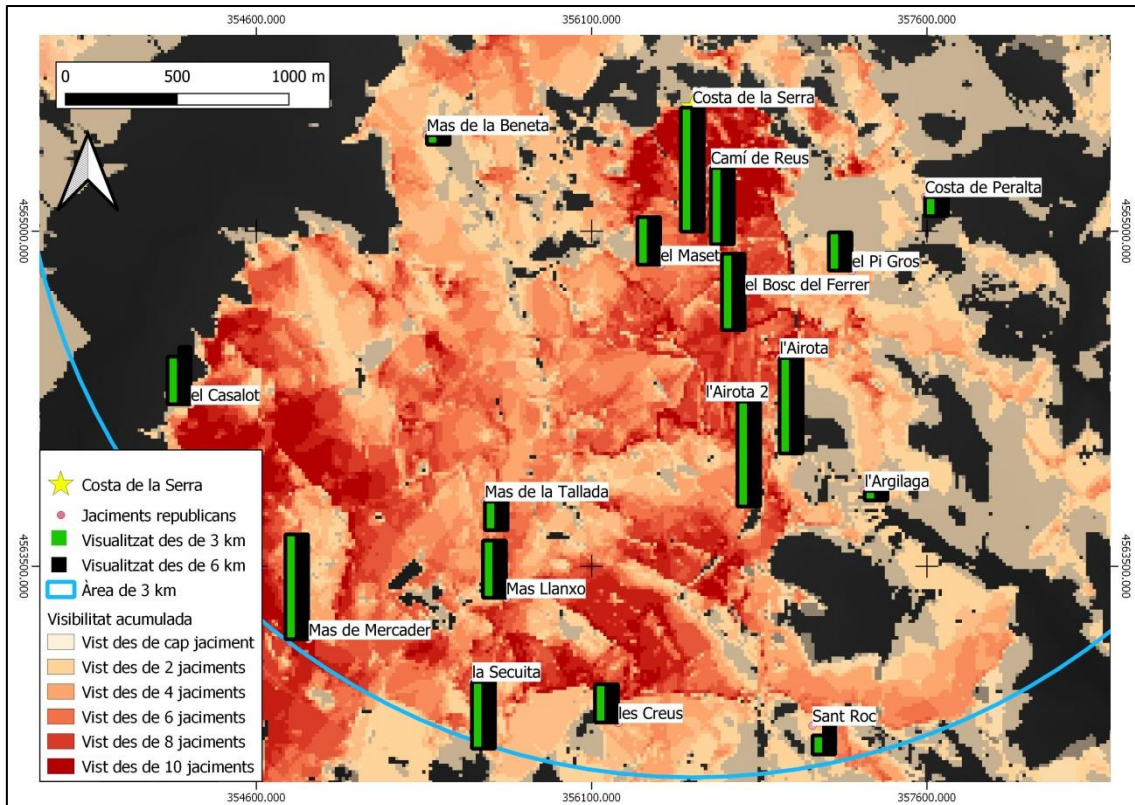

Fig. 60. Visibilitat acumulada i índex de visualització dels assentaments de la zona (Elaboració pròpia a partir de dades de l'ICGC).

Finalment, relacionada amb l'anterior camp, s'ha realitzat una anàlisi de visibilitat acumulada per mostrar quines zones són les més observades per tots els jaciments citats anteriorment. Aquesta anàlisi és útil per poder conèixer quins són els punts més visualitzats d'una zona, permetent generar hipòtesis de la situació d'alguns assentaments concrets. S'ha pogut comprovar com la zona sud de Costa de la Serra, coincidint amb la seva conca visual, és l'àrea que pot ser controlada des de més assentaments. Concretament, es podria dividir en tres àrees de gran visibilitat (les zones amb un índex de vermell més elevat) (Fig. 60). La primera és la que es troba al sud de Costa de la Serra, amb assentaments com el Maset, Camí de Reus, el Bosc del Ferrer, l'Airota o l'Airota 2. La següent es troba encara més al sud, on actualment se situa la localitat de la Secuita. S'hi pot trobar assentaments com la Secuita, les Creus o

Mas Llanxo. Finalment, una tercera zona de gran visualització és la situada a l'oest de les altres dues, on s'hi localitza els jaciments de Mas Mercader o el Casalot. Així doncs, Costa de la Serra es troba en una dels punts més visualitzats de l'àrea tractada. Un dels elements que s'ha de tenir en compte pel que fa la visibilitat de les fortificacions és la doble direccionalitat amb els assentaments de la zona. En el cas de Costa de la Serra, no només estava situat en un indret des del qual es podia obtenir un òptim control visual de la zona, probablement centuriada (Fig. 61), sinó que també podia ser visible per la resta d'assentaments. A la mateixa làmina es pot comprovar com Costa de la Serra és el jaciment més visualitzat de la zona, tant des de una distància de 3 km com d'una de 6 km (Fig. 60). A més, la part de l'assentament que seria vista des de la resta coincideix amb la gran estructura de carreus situada a la part meridional. Es pot interpretar com una voluntat de mostrar la part més magnífica i destacada de l'assentament, fet que podria servir com una eina més per aculturar la població indígena en procés de romanització de la zona.

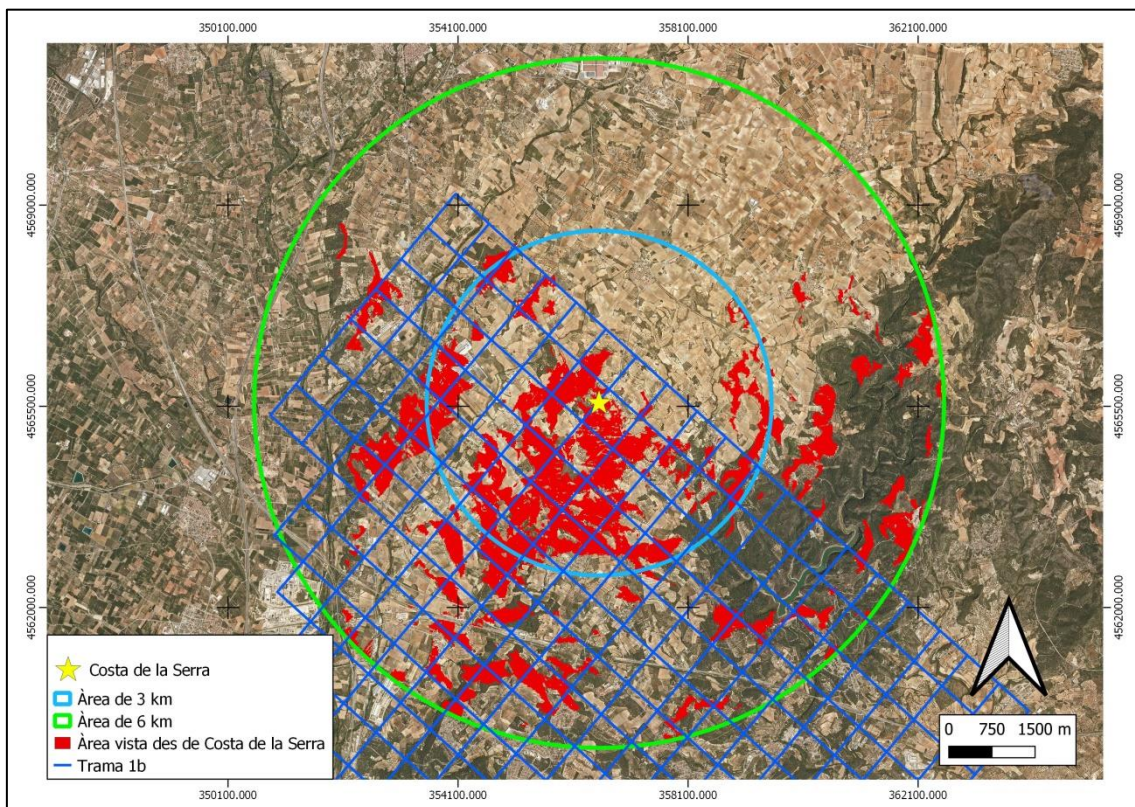

Fig. 61: Conca visual de 6 km i trama 1b (Elaboració pròpia, a partir de: Maceda - 2017, fig. 11 i dades de l'ICGC).

El jaciment de Costa de la Serra en el context de les fortificacions d'època republicana

La conquesta romana de la península Ibèrica

El fortí romà de Costa de la Serra s'adscriu a un període històric conegut com l'època republicana o ibèric final, compresa entre el desembarcament de Roma a Empúries (218 a.n.E.) fins a la victòria d'August a la batalla d'*Actium* (31 a.n.E.). Aquesta fase destaca per ser el moment en què la població indígena de la península Ibèrica serà aculturada mitjançant dos eixos: d'una banda el procés de conquesta i sotmetiment d'aquests pobles per part de Roma, el qual, sovint, esdevingué molt conflictiu. D'altra banda, aquesta població indígena es va declinar cada cop més per l'economia romana, molt probablement per la coacció dels conqueridors.

L'arribada dels romans a la península Ibèrica està causada per l'existent rivalitat entre *Carthago* i Roma, la qual estaria agreujada pel resultat de la primera guerra púnica (264-241 a.n.E.). En aquest conflicte, *Carthago* perdria els territoris de Sicília davant de Roma, i més tard, a causa de l'episodi de la revolta dels mercenaris, Sardenya (Hernández – 2012, p. 25), la qual cosa causaria que hagués de buscar una altra zona del Mediterrani per on expandir-se. Aquesta seria la península Ibèrica, concretament la part sud, zona en la que ja s'havien fundat colònies fenícies durant el primer mil·lenni a.n.E. Aquesta presència de *Carthago* al sud peninsular provocaria que ambdues potències signessin, al 226 a.n.E., un tractat pel qual l'Ebre esdevingués una frontera divisòria entre les àrees d'influència de cada imperi. L'atac de *Carthago* a la ciutat de *Saguntum*, l'any 219 a.n.E., seria el *casus belli* de la Segona Guerra Púnica. *Carthago* tenia la potestat per atacar aquesta ciutat edetana, ja que es trobava per sota l'Ebre, i per tant, en la seva zona d'influència, però *Saguntum* era aliada de Roma des de l'any 231 a.n.E. (Hernández – 2012, p. 30). L'any 218 a.n.E., Roma desembarcaria a Empúries, un fet que s'ha entès, historiogràficament, com l'inici de la Segona Guerra Púnica i la conquesta romana de la península Ibèrica.

Tot i que la Segona Guerra Púnica va afectar a altres àrees del Mediterrani com la península Itàlica o el nord d'Àfrica, explicarem el desenvolupament d'aquesta al nord-est. Retornant a l'any 218 a.n.E., Roma desembarca per primer cop a Empúries, mentre que Aníbal i les seves tropes avançaven cap al nord, creuant l'Ebre per dirigir-se a Roma. Els romans pretenien desembarcar i guanyar-se el favor de la població indígena per poder fer front a Aníbal, tot i que aquest últim portava la capdavantera i ja havia establert diverses aliances amb els pobles ibers (Hernández – 2012, p. 48). No obstant, Gneu Corneli

Escipió va sotmetre i incloure alguns pobles indígenes dins les seves tropes (Noguera – 2011, p. 26). El primer enfrontament entre l'exèrcit cartaginès i romà es va produir a la ciutat cessenana de *Kissa*, una ciutat ibèrica de difícil localització que, segons les investigacions més recents, podria trobar-se al voltant de l'actual localitat de Valls (Macias, Rodà – 2015, p. 118). Els romans van guanyar la batalla, i al mateix any (218 a.n.E.), col·locarien la principal zona d'operacions a la ciutat cessenana de *Tarrakon/Kesse* (Noguera – 2011, p. 26), produint-se, llavors, la fundació de *Tarraco* (Macias, Rodà – 2015, p. 118).

Després de la victòria romana a *Kissa*, la següent batalla, de caràcter naval, es produiria a les boques de l'Ebre a l'any 217 a.n.E. (Noguera – 2011, p. 31). Amb un resultat favorable pels romans, els cartaginesos van haver d'abandonar la seva posició a les terres de l'Ebre i retirar-se a *Qart Hadasht (Carthago Nova)*, la qual cosa va permetre que les tropes de Gneu Corneli Escipió poguessin avançar cap al sud de la península Ibèrica. En el transcurs d'aquest avenç romà es van produir diversos enfrontaments com la batalla d'*Hibera* (216 a.n.E.) i *Intibili* (215 a.n.E.), els resultats de les quals els van permetre recuperar *Saguntum* l'any 212 a.n.E. (Noguera – 2011, p. 35-39).

La guerra a la península Ibèrica va continuar amb múltiples avenços i retrocessos, com la retirada romana al nord de l'Ebre l'any 211 a.n.E., per la qual es van requerir els reforços de Gai Neró el mateix any o el desembarcament de Publi Corneli Escipió a Empúries l'any 210 a.n.E. També la conquesta de *Qart Hadasht* el 209 a.n.E.; o les batalles de *Baecula* o *Ilipa* (208 a.n.E. i 206 a.n.E., respectivament), entre d'altres (Noguera – 2011, p. 48, 54 i 56). Els cartaginesos es van retirar de la península Ibèrica l'any 206 a.n.E. i, finalment, els romans guanyarien la Segona Guerra Púnica l'any 202 a.n.E. amb la batalla de Zama, al nord d'Àfrica. Així doncs, la península Ibèrica va quedar en les seves mans, tot i que aquest fet no impediria que hi hagués certa resistència per part de la població indígena a la presència i conquesta romana.

Així doncs, els romans van haver de pacificar el territori que havien conquerit, i aquesta tasca la van portar a terme els procònsols designats per Roma i, fins i tot, els mateixos cònsols. El primer conflicte que es va produir entre romans i indígenes va ser la rebel·lió d'Indíbil i Mandoni, l'any 206 a.n.E., quan encara no havia acabat la Segona Guerra Púnica a la península ibèrica. Aquesta rebel·lió va ser sufocada pels romans, tot i que les condicions de rendició van ser molt positives pels revoltats, ja que només se'ls va exigir un pagament (Noguera – 2011, p. 59). L'any següent, els cabdills ilergets Indíbil i Mandoni es van tornar a revoltar, per la qual cosa, els dos procònsols Luci Corneli Lèntul i Luci Manli Occidi van reunir els seus dos exèrcits per fer front a aquesta insurrecció. Amb la victòria romana, els insurrectes restants van intentar pactar la derrota, la qual va ser acceptada a canvi del lliurament dels últims cabdills,

com ho era Mandoni (Noguera – 2011, p. 61). Aquesta zona curs baix de l'Ebre va ser problemàtica als anys següents, podent destacar la victòria de Gai Corneli Ceteg, l'any 200 a.n.E., la derrota de Gai Semproni Tudità el 197 a.n.E. o l'acció militar del cònsol Marc Porci Cató l'any 195 a.n.E. (Noguera – 2011, p. 64).

Com podem observar, els romans es van trobar en algunes zones una àmplia resistència a la seva presència. Aquesta situació va estar provocada, molt probablement, per la política d'explotació i saqueig de la península Ibèrica durant gran part del segle II a.n.E. Durant aquest període, es va anar implementant un model de govern provincial, el qual va evolucionar de forma progressiva (Salinas – 1999, p. 130), provocant que hi pogués haver irregularitats i abusos per part de les autoritats romanes de cara als col·lectius indígenes. Aquest model provincial depenia de la conquesta i la creació de tractats de pau, els quals eren trencats freqüentment (Noguera – 2011, p. 64-65): L'explicació resideix en allò que s'ha esmentat anteriorment: els pactes eren molt fràgils a causa de les severes condicions i els alts tributs a pagar pels indígenes, una situació provocada directament per aquesta formació progressiva d'un model provincial i una voluntat per part dels magistrats romans d'obtenir riqueses del territori. Durant la primera meitat del segle II a.n.E., llavors, els romans no van transformar la societat ibèrica, sinó que van mantenir les estructures econòmiques i de poblament per portar a terme la recaptació de tributs pertinents (Arrayás – 2007, p. 48).

L'impost fonamental imposat pels romans a la població autòctona s'anomenava *stipendium*, basat en or, plata o moneda, les bases del qual semblen estar implantades per Gneu Corneli Escipió i desenvolupades posteriorment per Marc Porci Cató o Tiberi Semproni Grac (Salinas – 1999, p. 133). Aquest impost, fins l'època de Gai Semproni Grac, variaria anualment per les exigències del Senat i el pretor, a part que, com hem esmentat anteriorment, la voluntat romana, almenys aquests primers anys, era l'extracció d'excedents de forma més o menys violenta (Salinas – 1999, p. 132). Un altre impost era la *vicesima hispaniarum*, el qual estava basat en gra, i podia existir un pagament aliè anomenat *frumentum imperatum*, el qual no era exigít per Roma, sinó pels governadors, a càrrec personal (Salinas – 1999, p. 134). A més, van sorgir impostos extraordinaris impulsats pels magistrats en algunes situacions determinades (Salinas – 1999, p. 133), a part dels que s'han esmentat anteriorment, la qual cosa contribuïa més a aquesta situació de malestar entre els col·lectius indígenes.

Des d'un primer moment, el nord-est peninsular va veure la proliferació d'assentaments de caràcter militar, ja fos per defensar el que era la rereguarda de la conquesta com per consolidar la romanització en aquesta zona (Arrayás –

2007, p. 49). Aquest control militar del territori anava des de les guarnicions militars a diversos nuclis ibers com la generació de nous assentaments no urbans (Arrayás – 2007, p. 49). Un altre element de gran importància en aquesta romanització del territori va ser la creació d'una gran infraestructura viària (Arrayás – 2007, p. 49). Aquestes *viae militares* permetien unes comunicacions molt més fluides entre els diversos assentaments, una vertebració del territori, una millora del moviment de tropes i pas més per controlar el nord-est (Pera *et alii* – 2016, p. 168-169). Aquests assentaments no tenien grans dimensions, com les del *castra*, sinó que eren més aviat reduïts i situats en zones que permetessin un control òptim del territori, com *castella* o *praesidia* (Arrayás – 2007, p. 49). El binomi conformat per assentaments militars i xarxes viàries era un element clau per a la romanització del nord-est peninsular i el control del territori.

Aquest model territorial i econòmic es mantenia en la línia suava esmentada fins la segona meitat del segle II a.n.E., ja que la presència romana provocarà l'abandonament dels *oppida* i la resta d'assentaments ibèrics, i per tant, el sistema de poblament ibèric que els romans havien estat conservant fins el moment (Arrayás – 2007, p. 51). El moment que podríem considerar clau per dividir l'època republicana en dos períodes és la caiguda de Numància (133 a.n.E.). Aquesta data va significar el cessament temporal de les guerres de conquesta, la qual cosa va comportar una major seguretat per portar a terme les tasques agràries, així com la presència d'unes transformacions més importants que conduïrien a la inserció de la península Ibèrica en les estructures econòmiques de l'estat romà (Salinas – 1999, p. 141). També hem de remarcar un augment exponencial de la immigració i colonització itàlica, la qual cosa provocaria un canvi en els règims de propietat i la necessitat de la creació de centuriacions, per tal de repartir el territori (Salinas – 1999, p. 141).

Al nord-est peninsular, com hem esmentat anteriorment, hi hauria un punt d'inflexió que va comportar l'abandonament de molts assentaments ibèrics tot i que n'hi hauria d'altres que es van reforçar i concentrar la capitalitat de certs territoris (Arrayás – 2007, p. 52). També podem observar la creació de nous tipus d'assentaments rurals o d'hàbitat dispers que diferien en gran mesura dels nuclis de quart ordre de l'Ibèric Ple segons la classificació de Sanmartí (Sanmartí – 2001, p. 114-115). Aquests estaven destinats de la mateixa manera a l'explotació agrícola, tot i que correspondrien a un procés de romanització, ja que hi coexistiren pràctiques indígenes i romanes (Arrayás – 2007, p. 52). Aquest fet es podria explicar a partir d'una pressió per part de les autoritats romanes per a que la població indígena adoptés les noves formes productives (Olesti – 1997, p. 87). Així doncs, podem destacar que aquest segon període republicà, pel que fa als aspectes econòmics, va suposar un

gran canvi de paradigma productiu, motivant la centuriació del territori, l'acció d'*inversores* romans i fins i tot la immigració itàlica (Olesti – 1997, p.87).

Tot i un moment de pau, encara es van desenvolupar altres episodis bèl·lics durant el segle I a.n.E., com les guerres sertorianes, la Segona Guerra Civil romana o les conquestes dels territoris dels asturs i els càntabres, els quals havien quedat aïllats al nord de la península ibèrica. A continuació descriurem el desenvolupament del primer episodi bèl·lic esmentat, ja que el jaciment tractat en aquesta recerca pot emmarcar-s'hi, segons els seus investigadors (Belarte *et alii* – 2018, p. 17). El conflicte conegut com les guerres sertorianes es va produir entre el 80 i 72 a.n.E. Reben el nom de Quint Sertori, un exemple de personal militar professionalitzat, ja que va participar en diversos enfrontaments com la batalla d'*Arausio* (105 a.n.E.) i desenvolupar càrrecs com el de *praefectus* durant el consolat de Gai Mari (Padrós – 2017, p. 72). El càrrec que ens ocupa destacar, però, és el de *praetor* a la Hispania Citerior, el qual va iniciar l'any 82 a.n.E. El *casus belli* del conflicte va ser l'entrada al poder de Luci Corneli Sula a Roma i el nomenament de Gai Valeri Flac com a *praetor* de la Hispania Citerior, fent que Sertori s'oposés a aquesta decisió i creant una revolta en contra el dictador i els *optimates* (Padrós – 2017, p. 72). Davant aquesta posició de Sertori, Sula va enviar, en qualitat de procònsol, a Gai Anni Lusc i els qüestors Luci Fabi i Quint Tarquici cap als Pirineus per poder penetrar a la península ibèrica.

Com aquest conflicte ocupa aproximadament una dècada, el descriurem seguint els anys i els fets més destacables. El conflicte començaria l'any 81 a.n.E., amb l'arribada de l'exèrcit de Sula a la Citerior, traspasant el pas oriental dels Pirineus. Allí es trobarien diverses fortificacions, sota el control de Luci Juli Salinator, que dificultarien el pas de les legions de Sula. Aquestes van caure quan Salinator va ser assassinat, mentre que, al mateix temps, Sertori, havent guanyat temps (Spann – 1987, p. 45-48), va tractar de reforçar la seva posició al sud de la península ibèrica i Mauritània (Padrós – 2017, p. 73). L'any 80 a.n.E., Sertori es va dirigir a la Lusitània per comandar alguns contingents contra Roma, derrotant a l'estret la flota de Gai Aureli Cotta i a la Ulterior, les tropes del qüestor Luci Fufidi (García – 1991, p. 62-64). L'any 79 a.n.E., Quint Cecili Metel Pius, procònsol, després d'haver reorganitzat la Citerior, arriba a la Ulterior per reforçar-la amb més legions (Spann – 1987, p. 66). La tècnica bèl·lica de la guerra de guerrilles adoptada per Sertori va provocar que no hi haguessin enfrontaments directes, la qual cosa va fer que el procònsol passés a una posició defensiva (García – 1991, p. 83). Metel va demanar ajuda al procònsol de la Citerior, Marc Domici Calví, tot i que va ser derrotat per Luci Hirtuleu, qüestor de Sertori, de la mateixa manera que aquest últim va obtenir una victòria prop del riu Guadiana que li atorgà el control de la Citerior (Padrós

– 2017, p. 74). El procònsol de la Narbonense va entrar en el conflicte per parar a Luci Hirtuleu, tot i que va ser derrotat a *Ilerda* (Spann – 1987, p. 66).

Cal destacar que l'any 79 a.n.E., Sula va abdicar com a dictador, i va morir l'any següent (Spann – 1987, p. 73). Aquest fet hauria d'haver fet desistir a Sertori de la seva insurrecció, però el conflicte va continuar desenvolupant-se a la península Ibèrica. L'any 77 a.n.E. Sertori va decidir avançar cap a la Celtibèria i la Citerior, podent-se assentar-se a la vall de l'Ebre i instal·lant el centre neuràlgic a la ciutat d'Osca (Spann – 1987, p. 82 i 86). Allí va crear un Senat com el que hi havia a Roma on va fer legitimar la seva figura i es van prendre decisions sota la supervisió del mateix Sertori (Spann – 1987, p. 86-89). Cneu Pompeu, al mateix any, va ser enviat a la península ibèrica per pacificar-la. L'any 76 a.n.E., Pompeu va avançar pel nord-est peninsular fins arribar al Llevant, on va ser derrotat per Sertori a Lauro i a *Carthago Nova*, la qual cosa va provocar que es retirés a l'altra banda dels Pirineus (Padrós – 2017, p. 75). Al mateix temps, Metel, que havia estat batallant contra Hirtuleu els últims dos anys, va guanyar-lo a *Italica*, fent que el procònsol pogués avançar cap a l'Ebre (Padrós – 2017, p. 75). L'any 75 a.n.E., Sertori es va dirigir a la Lusitània i Hirtuleu va ser derrotat per Metel a la zona d'Écija (Spann – 1987, p. 108). Al seu torn, Pompeu va derrotar a Gai Herenni i Marc Perpenna a la costa oriental de la península ibèrica (Padrós – 2017, p. 75). La següent batalla, contra Pompeu, a la zona del riu *Sucro*, no va tenir un clar vencedor al retirar-se part de l'exèrcit de Sertori. Posteriorment, Sertori va vèncer a Pompeu a *Saguntum*, mentre que Metel acabaria amb gran part de l'exèrcit de Perpenna al *Sucro* (Padrós – 2017, p. 76). Els anys compresos entre el 74 i el 72 a.n.E., Sertori va quedar relegat a la Celtibèria i l'altiplà central, adoptant una posició defensiva davant l'avenç de Pompeu i Metel, els quals serien derrotats a *Calagurris* (Padrós – 2017, p. 76). Tot i això, els exèrcits de Roma van continuar avançant, recuperant la lleialtat dels pobles autòctons i fent que Sertori es retirés a la Lusitània (Spann – 1987, p. 123-125). Entre el 73 i el 72 a.n.E., Sertori va ser assassinat per Perpenna i els seus homes. Aquets fet va provocar la deserció de molts pobles autòctons, i, finalment, la derrota de Perpenna davant Pompeu l'any 72 a.n.E., acabant amb el lideratge de la insurrecció (Padrós – 2017, p. 77). Metel i Pompeu van acabar de pacificar els pobles partidaris de Sertori, i, el segon, es va quedar a la península ibèrica fins el 71 a.n.E., per tal d'estabilitzar el territori, generar clienteles i controlar els passos a l'Aquitània (García – 1991, p. 353-359).

Es pot observar com el nord-est peninsular és una zona que, durant les guerres sertorianes, queda sota el control d'ambdós bàndols cada pocs anys, per la qual cosa podem entendre la necessitat de bastir-la i fortificar-la. De totes maneres, aquesta zona ja comptava amb una xarxa de fortificacions no

urbanes i connectades per un entramat de vies de comunicació des de la primera meitat del segle II a.n.E., tal com hem esmentat anteriorment. A més, no podem oblidar que tant a la Segona Guerra Púnica com en aquest enfrontament, el nord-est peninsular és una zona clau d'accés a Hispània des d'altres llocs del Mediterrani. Es pot veure quan Gai Anni Lusc i els pretors Luci Fabi i Quint Tarquici van creuar el pas oriental dels Pirineus, de la mateixa manera que ho va fer el procònsol de la Narbonense i Pompeu els anys 79 a.n.E i 76 a.n.E., respectivament. D'aquesta manera, queda palesa la importància estratègica i la fluctuació de control entre ambdós bàndols del nord-est peninsular. Aquesta situació va provocar que les fortificacions edificades a la primera meitat del segle II a.n.E. tinguessin una importància vital en el conflicte sertorià, de la mateixa manera que probablement se'n van construir d'altres únicament per aquest context.

Després de la revolta de Sertori es podria destacar, a grans termes, la Segona Guerra Civil romana, la qual involucrava Gneu Pompeu Magne, vencedor del conflicte esmentat anteriorment, i Gai Juli Cèsar. Es va desenvolupar entre el 49 i 45 a.n.E. i el *casus belli* residiria en el fet que, després de la mort de Cras en la guerra contra els parts, l'any 53 a.n.E., el pacte que conformava el primer Triumvirat es va trencar, i Cneu Pompeu Magne i la facció conservadora del Senat requeriria a Cèsar la devolució dels poders atorgats (Padrós – 2017, p. 79). Com en el cas de la Segona Guerra Púnica, s'esmentaran els fets produïts al nord-est peninsular. Cèsar, l'any 49 a.n.E., amb la fugida de Pompeu a Grècia després que el primer creués el Rubicó, va decidir dirigir-se a Hispània per conquerir aquella zona (Goldsworthy – 2008, p.503-504). Després de ser rebutjat a Massàlia, va assetjar-la mentre enviava tres legions a Hispània, traspasant els passos dels Pirineus (Padrós – 2017, p. 79). Un cop endegat el setge, Cèsar es va dirigir a la Citerior, concretament a *Ilerda*, on es va reunir amb les tres legions (Padrós – 2017, p. 79). Allí es va enfrontar a les tropes de Pompeu, assolint la victòria, de la mateixa manera que posteriorment també la va aconseguir en el setge de Massàlia (Padrós – 2017, p. 80). El conflicte va continuar a altres àrees del Mediterrani, fins que Cèsar finalment resultaria vencedor l'any 45 a.n.E.

Després del segon triumvirat i la tercera guerra civil, August va esdevenir *princeps* de l'Estat romà amb la guerra d'*Actium*, l'any 31 a.n.E., acabant així l'època republicana de la història de Roma.

Fortificacions republicanes al nord-est peninsular

Durant la primera meitat del segle II a.n.E., hi va haver una política d'organització territorial al nord-est peninsular basada en dos eixos: la construcció d'assentaments militars i la connexió d'aquests a partir d'una xarxa viària. Entre aquests assentaments de naturalesa militar que hem esmentat anteriorment, destaquem el *castrum*, el *castellum* i el *praesidium*. És difícil distingir les característiques que definien cada tipus d'assentament militar, per la qual cosa, es poden confondre o provocar problemes en la caracterització dels jaciments arqueològics.

Fig. 62: Restes d'un agger conservades al campament de la legio VI victrix a León (Morillo - 2008, fig. 6).

Pel que fa els *castra*, es poden identificar amb els campaments romans de campanya o en el marc d'un conflicte bèl·lic. Existeixen diversos termes per referir-se a aquests campaments, depenent de les característiques de la zona o la seva morfologia. Un *castrum tumultuarium*, per exemple, seria el campament que es trobava en una posició elevada, com un turó o promontori (Padrós – 2017, p. 102). Els *castra lunata* serien uns campaments amb forma de mitja lluna, molt probablement per adaptar-se al territori, tot i que la imatge més habitual en època republicana seria la trapezoidal (Padrós – 2017, p. 102), la qual podria evocar, posteriorment, les ciutats romanes de nova planta. Pel que fa la seva funcionalitat, podríem distingir dos tipus de campament: els *castra aestiva* i els *castra hiberna* o *stativa*. Els primers eren els que tindrien una durada més aviat curta i en una època de l'any càlida com l'estiu, mentre que els altres eren més estables i aptes per l'hivern (Padrós – 2017, p. 103). Aquests campaments eren temporals, i sembla ser que la seva duració en el territori estava limitada a un conflicte bèl·lic o una acció militar determinada en

un territori (Ble – 2017, p. 33). Eren assentaments que tenien unes defenses molt poc potents (Morillo – 1991, p. 136), formades únicament per un fossat, un terraplè i una palissada, una combinació coneguda com *agger* (Fig. 62) (Sabugo – 2008, p. 411-412). Tot i això, com hem dit anteriorment, tenien una extensió molt elevada, d'unes vuit hectàrees, ja que havien d'allotjar a una legió o dues (Ble – 2017, p. 34). Així doncs, es tractava d'uns campaments de grans dimensions, fets amb materials peribles i unes defenses poc potents, que eren utilitzats per desenvolupar les funcions estratègiques en el marc d'una campanya militar (Ble – 2017, p. 34). Després del conflicte bèl·lic o acció militar determinada, com podria ser una conquesta, aquests campaments es dissolien, ja que les legions havien de marxar a un altre territori. Alguns exemples de campaments o *castra* són els que es van instal·lar a *Emporiae*, en el marc de la campanya de Cató, l'any 195 (Morillo – 1991, p. 148), *Tarraco* (Morillo – 1991, p. 145) o *Nova Classis* (Noguera – 2012, p. 269).

Fig. 63: *Castellum de Tamuda*, datat entre el segle I i V (Bernal et alii - 2018, fig. 18).

Els *castella* eren uns assentaments militars que diferien en gran mesura dels *castra* (Sabugo – 2009, p. 671). Aquests complexos estaven construïts amb materials petris que remarcarien una intencionalitat de perdurar en el temps, de la mateixa manera que allotjaven una petita guarnició de personal militar en el marc de l'exèrcit romà (Ble – 2017, p. 62-63). De fet, podem esmentar que es

tractaria d'un tipus d'assentament militar contrari als *castra*, ja que estaven fets per restar en el territori durant una llarga duració i tindria un grup reduït de soldats, mentre que els campaments vistos anteriorment eren de grans dimensions, amb materials peribles per una curta durada i capaços de contenir més d'una legió. Alguns investigadors apunten que el terme *castellum* seria un diminutiu de *castra* (Romeo – 2005, p.196). Depenent de la seva funció o permanència en un territori, podria rebre un nom diferent. Les fortificacions edificades i plantejades per controlar el territori i amb una funció eminentment defensiva eren anomenats *castella murata* (Fig. 63) (Padrós – 2017, p. 115). Un exemple podria ser les fortificacions esmentades anteriorment, que van ser construïdes durant la primera meitat del segle II a.n.E. per controlar el nord-est peninsular. Si aquestes fortificacions es construïen en el marc d'un conflicte puntual i la seva funció era ofensiva, llavors rebien el nom de *castella tumultuaria* o *temere munita* (Padrós – 2017, p. 115). Es tractava de les fortificacions construïdes en episodis bèl·lics com les guerres sertorianes, per exemple. Un altre tipus era el *castellum parvulum*, el qual tenia una planta rectangular i estructures defensives, localitzat en àmbits rurals (Padrós – 2017, p.117). S'ha aplicat a aquest tipus de *castellum* el terme “*wehrgehöft*”, que en alemany significa casa o granja fortificada (Padrós – 2017, p. 117).

Molts autors coincideixen en el fet que aquestes edificacions presentaven formes molt irregulars (Padrós – 2017, p. 115), la qual cosa en dificulta la classificació dins aquest tipus (Padrós – 2017, p. 116; Ble – 2017, p. 62). També s'han classificat aquestes fortificacions segons l'arquitectura visible. Els *castella* es poden dividir en diversos grups, el primer dels quals és el que presenta una arquitectura eminentment itàlica (Ble – 2017, p. 63). A la península Ibèrica, la majoria d'aquests s'han datat entre finals del segle II i principis del I a.n.E., vinculant-los molt sovint amb episodis bèl·lics com les guerres sertorianes i la Segona Guerra Civil romana (Ble – 2017, p. 63). Un altre tipus són els assentaments que tenen una arquitectura indígena, però entre els segles II i I a.n.E. presenten reformes defensives de caràcter romà, la qual cosa significa una ocupació de l'establiment per part de contingents itàlics (Ble – 2017, p. 63-64). Un tercer tipus són els assentaments amb clares evidències d'ocupació itàlica però sense cap registre que indiqui un caràcter militar (Ble – 2017, p. 64). S'hauria identificat aquests espais com establiments on es desenvolupava una activitat relacionada amb la gestió i el control del territori, i, per tant, amb la presència d'un membre de l'exèrcit romà (Ble – 2017, p. 64). Finalment, hi ha els assentaments que no tenen evidències d'ocupació militar ni d'una funció clarament relacionada amb l'exèrcit, tot i que no es poden entendre fora d'aquest camp (Ble – 2017, p. 64). Aquests espais poden ser centres logístics que permetrien una fluida comunicació entre assentaments i, per tant, una vertebració del territori.

Aquests assentaments busquen ubicacions estratègiques (Arrayás – 2007, p. 49), com ho poden ser determinats passos o posicions privilegiades pel control del territori. Aquestes fortificacions, probablement, estaven controlades per algun càrrec militar com ho podia ser el *praefectus*, amb una petita guarnició sota les seves ordres. Les funcions que tenien eren, a part de controlar el territori, la sostracció de riqueses dels pobles autòctons, la construcció i reparació de vies o el reclutament de mercenaris indígenes per formar els contingents auxiliars (Arrayás – 2007, p. 49).

Pel que fa el terme *praesidium*, hi ha certa diversitat d'opinions respecte a allò que fa referència. Si bé historiogràficament s'ha utilitzat aquest terme per descriure una edificació defensiva de caràcter militar, la realitat no és així. No significava un espai físic destinat a l'exèrcit, sinó que més aviat és el personal militar destinat a un lloc concret (Ble – 2017, p. 33). Així doncs, un *praesidium* era el que actualment coneixem com una guarnició, la qual podia estar situada en diversos espais de caràcter militar, com les *turres*, els *castella* o els *castra* (Padrós – 2017, p. 129).

Finalment, un últim espai de caràcter militar podia ser la *turris*, una edificació senzilla i isolada. Tot i que sovint aquest element defensiu s'associa a una muralla (*murus*), permetent una millora de la defensa i la vigilància d'una zona (Romeo – 2005, p. 208), aquests edificis també permetien un control del territori i les vies de comunicacions (Padrós – 2017, p. 119). No es tractava d'assentaments de grans dimensions, sinó torres de 10 metres de costat com a màxim que podrien estar compartimentades de múltiples formes, presentant, a més, una varietat de plantes molt elevada (Padrós – 2017, p. 119-120). Depenent de la seva funció, podien rebre diversos noms: el *propugnaculum*, per exemple, seria una torre de petites dimensions dotada d'una guarnició i situada en un punt estratègic per controlar el territori o les vies de comunicació (Romeo – 2005, p. 207). Les *speculae* serien punts aïllats destinats també a la vigilància durant un conflicte bèl·lic (Romeo – 2005, p. 208), en les quals es feien senyals per comunicar-se amb altres torres (Padrós – 2017, p. 120). Finalment tenim les torres mausoleu, les quals no tenien una funció defensiva en un origen. S'edificaven en llocs elevats per ser visualitzades per tothom i mostrar el prestigi de l'individu usuari, tot i que, posteriorment, en èpoques de conflicte podien ser reutilitzades amb funcions estratègiques (Padrós – 2017, p. 120).

Després d'observar tots aquests tipus de fortificacions, podem remarcar un fet essencial: cada un d'ells té unes dimensions i funcionalitat diferent. En el nostre cas, tal com hem vist anteriorment, el tipus de fortificació que més es podria adaptar al jaciment que estem tractant en aquesta recerca és el *castellum*. No presentaria unes dimensions tan elevades com les d'un *castrum*, i tampoc tan

reduïdes com una *turris*, per la qual cosa, en el següent apartat es posarà especial atenció a *castella* del nord-est peninsular, per, posteriorment, discutir si Costa de la Serra s'adscriu a aquesta tipologia d'assentament.

Paral·lels de Costa de la Serra al nord-est peninsular

Després d'explicar els principals tipus de fortificacions al nord-est peninsular durant l'època republicana, podem observar com una d'aquestes està estretament lligada a la conquesta de la península Ibèrica, el control del territori i el sotmetiment de la població indígena: el *castellum*. En aquest apartat exposarem diversos exemples d'aquest tipus d'assentaments (Fig. 64). Els elements que es tractaran de cada jaciment són la cronologia, la funció, la morfologia, les estructures, les tècniques constructives i els materials mobles.

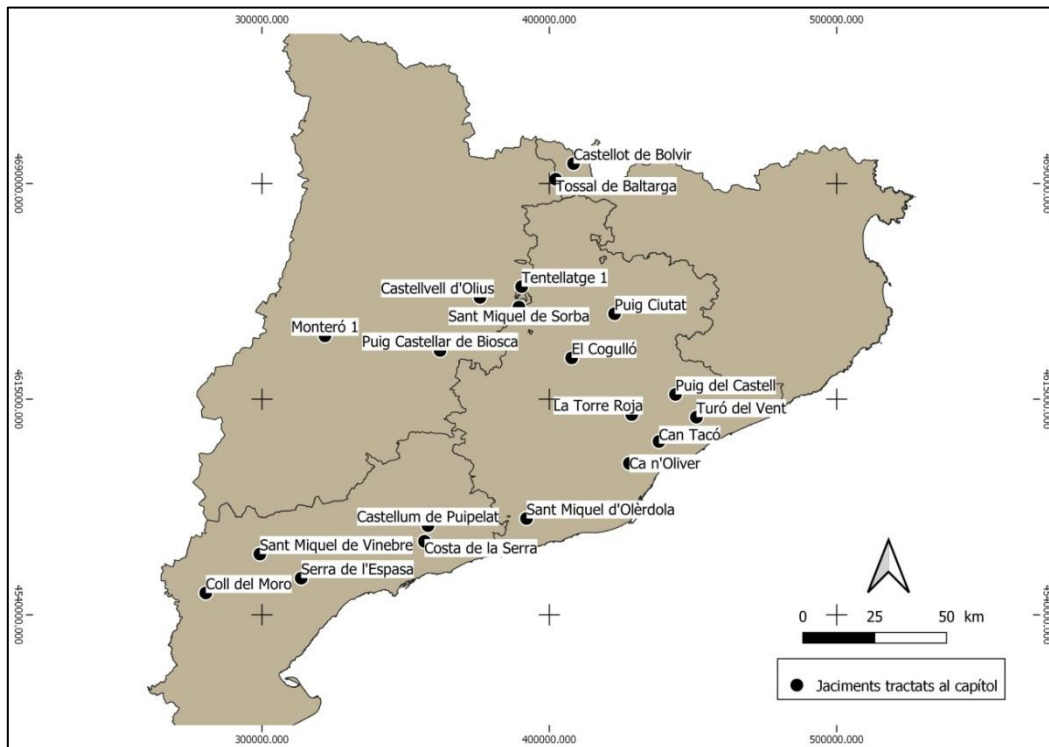

Fig. 64: Plànol de situació dels jaciments tractats al present capítol (Elaboració pròpia a partir de la planimetria procedent de l'ICGC).

CA N'OLIVER (Cerdanyola del Vallès, Vallès Occidental)

Es tracta d'un jaciment amb sis fases d'ocupació (tres d'època ibèrica, una d'època republicana i una altmedieval). La fase republicana s'estén aproximadament entre els anys 175 i 50 a.n.E., i destacar per una refecció de totes les estructures defensives i interiors, tot adaptant-se a l'urbanisme del poblat ibèric anterior (Fig. 65) (Francès, Guàrdia – 2011, p. 281). Les estructures més importants d'aquesta fase són la nova muralla, les estances que se li adossen i un conjunt d'habitatges a l'altra banda del jaciment (Francès, Guàrdia – 2011, p. 281-283). Les tècniques constructives no varien molt de les anteriors: s'empra el sòcol de pedra amb alçat de tovot arrebossat amb fang i lliscat amb argila blanca (Francès, Guàrdia – 2011, p. 283). També s'ha documentat l'ús d'innovacions tecnològiques com les cobertes de *tegulae* i

imbrices (Francès, Guàrdia – 2011, p. 283). Pel que fa la cultura material, s'ha documentat la presència d'importacions com la ceràmica campaniana A, vernissos negres de Cales, àmfors itàliques (Dressel 1A), àmfors nord-africanes (Mañá C2 i tripolitana), així com produccions locals com engalbes blanques i decoracions pintades amb motius geomètrics o vegetals (Francès, Guàrdia – 2011, p. 283-284). A finals d'aquesta fase, es desarticula l'assentament, abandonant-se alguns espais i ocupant altres zones amb espais domèstics, ja siguin *intra muros* com *extra muros* (Francès, Guàrdia – 2011, p. 285).

Fig. 65: Planta de la fase republicana de Ca n'Oliver (Francès, Guàrdia - 2011, fig. 9).

CAN TACÓ (Montmeló-Montornès, Vallès Oriental)

Es tracta d'un jaciment construït *ex novo* amb una cronologia compresa entre el 150 i el 75 a.n.E. (Mercado *et alii* – 2008, p. 206). Tot i que anteriorment s'havia identificat com un *castellum*, actualment la hipòtesi més estesa és que es tracta d'un centre logístic o residència fortificada. Pel que fa la morfologia de l'assentament, hem d'esmentar que està conformat per dos cossos arquitectònics quadrangulars amb orientació diferents, tot i que ambdós es troben tancats per un mur perimetral que delimita el conjunt arqueològic, d'aproximadament 2.000 metres quadrats (Fig. 66) (Pera *et alii* – 2016, p. 186; Rodrigo *et alii* – 2014, p. 196)). Aquest canvi d'orientació és resultat de la voluntat d'adaptar la fortificació a l'orografia de l'indret on es trobava, fet que també es veu palès en l'organització de l'assentament en diverses terrasses (Pera *et alii* – 2016, p. 186). Les estructures que es documenten en aquest jaciment són les següents: un edifici noble de planta quadrangular organitzat al voltant d'un espai central amb una cisterna i un pou; un altra edificació amb una orientació diferent i un mur perimetral que tanca l'assentament (Pera *et alii* – 2016, p. 186). Es poden distingir dues tècniques constructives diferenciades en

aquest assentament: d'una banda, els murs que conserven més alçada utilitzen pedres de mida regular sense argamassa sobre trinxeres de fonamentació, mentre que algunes parets interiors empen sòcol de pedra amb alçat de tàpia o tovot (Pera *et alii* – 2016, p. 187). S'ha pogut identificar decoració parietal mitjançant fragments d'estuc que simulava carreus, perfilats amb pintura vermella, amb un sòcol de color vermell fosc i una cornisa amb motlures denticulades (Pera *et alii* – 2016, p. 189). Els paviments també difereixen depenent de la zona on es troben: l'edifici noble disposa d'uns d'*opus signinum* amb tesselles blanques, negres, vermelles i grogues, mentre que la resta d'estances presenten un paviment de terra compactada (Pera *et alii* – 2016, p. 188).

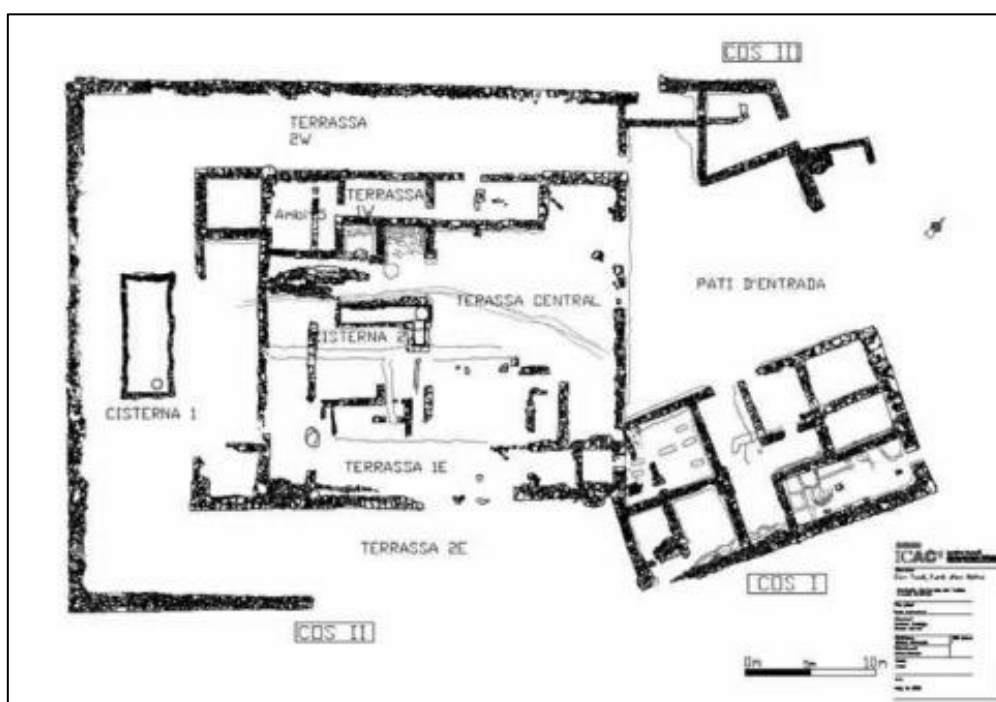

Fig. 66: Planta de Can Tacó (Pera *et alii* - 2014, fig. 1).

Respecte les cisternes, ambdues comptaven amb un revestiment hidràulic d'*opus signinum* i una canalització que les connectava per poder emmagatzemar i redistribuir més quantitat d'aigua (Pera *et alii* – 2016, p. 189). Pel que fa les importacions, podem remarcar la presència de campaniana A, vernissos negres de Cales, àmfora grecoitàlica, àmfora itàlica (Dressel 1A), àmfora nord-africana (Mañá C2) i ceràmica de cuina itàlica (Mercado *et alii* – 2008, p. 205). Les produccions ceràmiques locals estan representades per fragments d'àmfora ibèrica, ceràmica comuna ibèrica oxidada, ceràmica comuna ibèrica pintada, ceràmica grisa de la costa catalana i ceràmica a mà (Mercado *et alii* – 2008, p. 205). Finalment, també s'ha pogut documentar elements militars com una punta d'un *gladius hispaniensis*, una punta de llança i dues puntes de *pilum* (Pera *et alii* – 2016, p. 189). La presència dels materials

constructius dins les cisternes, i no pas *in situ* (Pera *et alii* – 2016, p. 188), es pot arribar a la conclusió que aquest complex va ser desmuntat i abandonat de forma intencionada.

CASTELLOT DE BOLVIR (Bolvir, Cerdanya)

Abans de la fase republicana aquest emplaçament (175-25 a.n.E.) va ser un petit *oppidum* ibèric amb una cronologia del segle IV al II a.n.E. (Eguiluz, Morell – 2020, p. 246). Al segle II a.n.E., l'arribada dels romans va provocar canvis socials territorials i econòmics, els quals queden palesos en la transformació de l'assentament. Les restes d'època republicana que s'han documentat només permeten restituir el tancament meridional de la planta, però al tractar-se abans d'un *oppidum* ibèric, podria adaptar-se a l'anterior morfologia i urbanisme que permetia l'orografia (Fig. 67). D'aquesta fase es documenta una nova muralla, dues torres quadrangulars, una entrada monumental, un baluard i un edifici complex (Morera *et alii* – 2009, p. 310-311).

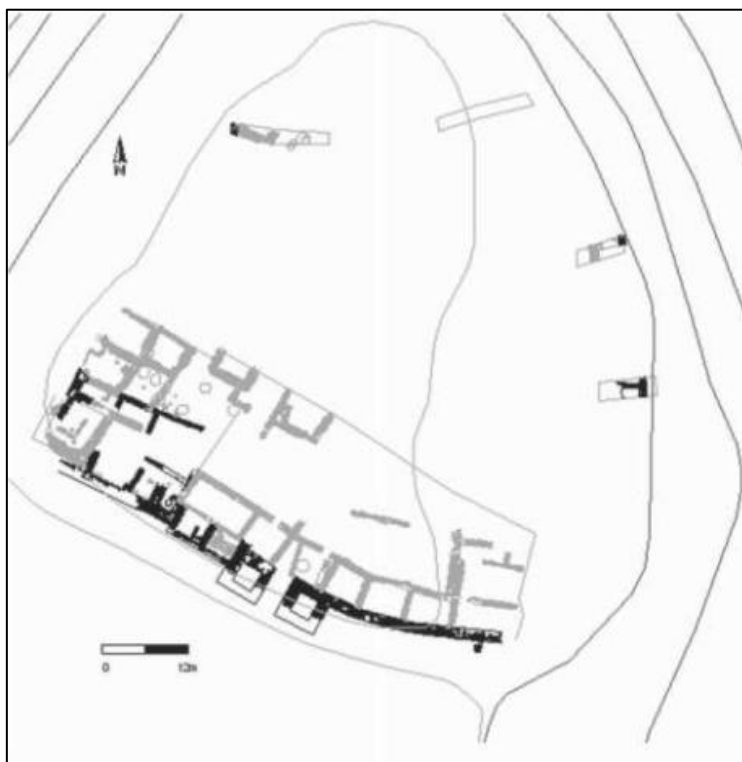

Fig. 67: Planta de la fase republicana del Castellot de Bolvir (Morera *et alii* - 2009, fig. 9).

Les tècniques constructives predominants són els murs amb aparell de grans lloses de pissarra, que contrasten amb el de grans còdols que s'utilitzava en època ibèrica (Morera *et alii* – 2009, p. 305). Pel que fa als materials mobles, hi ha una minsa presència d'importacions com ceràmica campaniana A i àmfora itàlica, i un major nombre de fragments de ceràmica indígena i ibèrica (Morera *et alii* – 2009, p. 312). Les importacions més recents que es poden documentar

són els vernissos de Cales, i l'absència de produccions posteriors semblen confirmar l'abandonament anterior al canvi d'era (Morera *et alii* – 2009, p. 312). S'abandona l'emplaçament en el context de la fundació de *Iulia Libica*, a final del I a.n.E. (Eguiluz, Morell – 2020, p. 246).

CASTELLUM DE PUIGPELAT (Puigpelat, Alt Camp)

Es tracta d'una fortificació romana d'època republicana amb una cronologia aproximada entre el 125 i 25 a.n.E. Tot i el grau d'arrasament de les restes conservades, s'ha restituït una planta teòrica de l'assentament: seria un edifici de planta quadrangular amb torres circulars en cada angle; amb un *intervallum* de forma irregular; i un accés en forma de L (Fig. 68) (Díaz – 2009, p. 43; Díaz, Ramírez – 2015, p. 270). Les restes documentades ocupen una superfície de 1.750 metres quadrats i són, concretament, els terraplens de l'espai de lliça (Díaz – 2009, p. 40-43), un mur avançat semicircular i un mur de tanca a l'*intervallum* (Díaz, Ramírez – 2015, p. 268). De l'edifici principal es manté una possible torre d'accés, part del mur de la façana, una de les quatre torres angulars, i a l'interior, diverses estances (Díaz, Ramírez – 2015, p. 270). Pel que fa les tècniques constructives, els terraplens destacarien per tenir un mur perimetral de pedres mitjanes lligades amb fang i farciment de tipus *emplecton* (Díaz – 2009, p. 42).

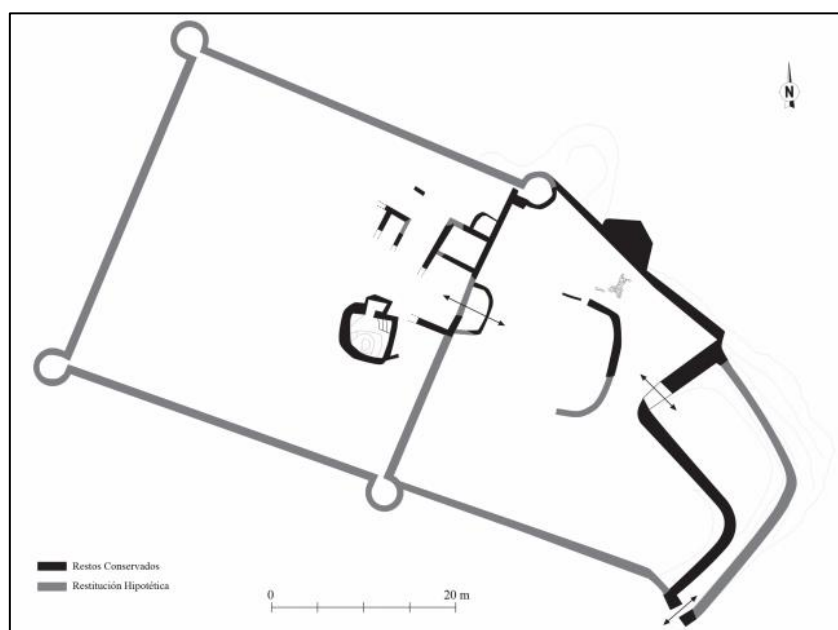

Fig. 68: Restes i restitució del *castellum* de Puigpelat (Díaz, Ramírez - 2015, fig. 9).

L'assentament utilitzaria majoritàriament pedra lligada amb fang i paviments de terra batuda, ja que no s'ha documentat evidències de paviments d'*opus signinum* ni parets d'*opus caementicium*. Tampoc emprava cobertes de *tegulae* i *imbrices*, sinó que els seus investigadors es declinen per la conformada per

l'encanyissat o ramatge, fusta i argila (Díaz – 2009, p. 108). Respecte els materials, les importacions es veuen representades per la ceràmica campaniana A tardana, vernissos negres de Cales, ceràmica roja pompeiana, ceràmica de cuina itàlica, àmfores grecoitàliques, itàliques (Dressel 1A i 1B) i sudhispàniques (t. 4.3.3.3). També destaquen les produccions locals com la ceràmica de tradició ibèrica i la ceràmica comuna oxidada (Díaz, Ramírez – 2015, p. 267). També s'han documentat materials descontextualitzats que marquen una cronologia del 200 a.n.E., els quals podrien marcar una ocupació anterior (Díaz, Ramírez – 2015, p. 267). A principis del segle I a.n.E. es documenta la presència d'una guarnició a l'indret i sembla que té certa importància en els conflictes de l'època com la revolta de Sertori o la Segona Guerra Civil romana (Díaz, Ramírez – 2015, p. 272). El jaciment seria desmantellat i abandonat poc abans del canvi d'era (Díaz, Ramírez – 2015, p. 272).

CASTELLVELL D'OLIUS (Olius, Solsonès)

Aquest assentament té una primera ocupació ibèrica, entre els segles VII i III a.n.E. De la fase republicana, entre el 125 i 70 a.n.E., s'han pogut documentar diverses estructures, tot i que la parcialitat d'aquestes no permet restituir una planta ben definida. El jaciment té una superfície de 5.500 metres quadrats, tot i que no significa que la fase republicana ocupés aquesta àrea sencera (Fig. 69) (Cardona *et alii* – 2012, p. 10).

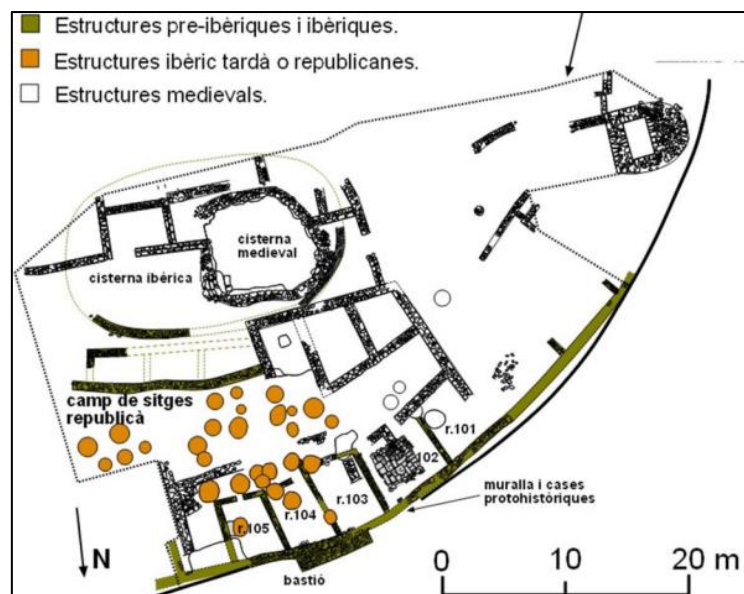

Fig. 69: Planta del jaciment de Castellvell d'Olius (Morer de Llorens *et alii* - 2018, fig. 3).

Les estructures documentades són més d'una trentena de sitges, les quals semblen estar associades a un edifici de planta quadrangular amb un enlloscat de pedra (Cardona *et alii* – 2012, p. 13) (Asensio *et alii* – 2010, p. 80). Aquest

edifici, segons els investigadors, podria haver tingut una coberta de fusta, tal com apunten la resta de carbons sobre l'enllosat (Cardona *et alii* – 2012, p. 13). A més, recentment s'ha començat a identificar un conjunt constructiu de certa importància, de planta quadrangular envoltat per recintes perimetrals i un espai obert central amb una estructura que es pot caracteritzar com una possible cisterna. Aquesta, excavada a la roca, té forma el·lipsoidal i està revestida per un parament de pedres (Morer de Llorens *et alii* – 2018, p. 71). Aquestes construccions, segons els investigadors, podrien correspondre a una ocupació relativament important, donada la riquesa en quantitat i qualitat dels materials ceràmics (que no s'especifiquen en cap publicació emprada) d'aquesta cronologia (al voltant del 100 a.n.E.) (Asensio *et alii* – 2010, p. 80).

COLL DEL MORO (Gandesa, Terra Alta)

Anterior *oppidum* ibèric que es modifica a mitjans del segle II a.n.E. per establir una fortificació romana, aprofitant la gran capacitat estratègica de la zona, ja que es pot dominar visualment les vies naturals de comunicació i la plana de Bot, amb un notable potencial agrícola (Jornet *et alii* – 2020, p. 114). Es tracta d'un edifici de planta quadrada irregular que s'organitza al voltant d'un espai obert on es localitza una cisterna de la fase anterior i que probablement encara estigués en ús durant l'ocupació romana (Jornet *et alii* – 2020, p. 123). Les dimensions del conjunt són de 26x30 metres (780 metres quadrats), aproximadament (Fig. 70) (Jornet *et alii* – 2020, p. 123).

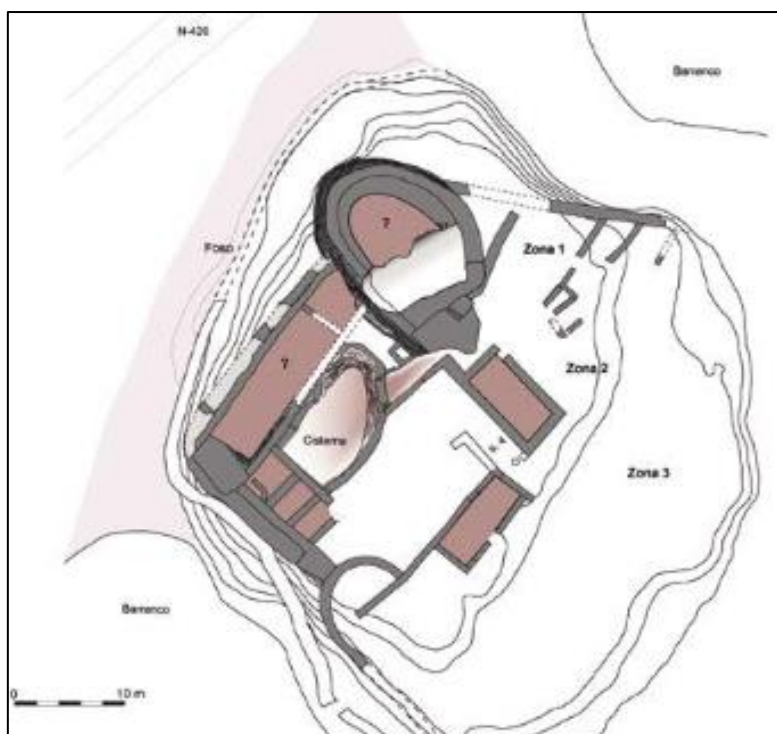

Fig. 70: Planta de la fase republicana del Coll del Moro (Jornet *et alii* - 2020, fig. 5).

Les estructures que daten d'aquesta fase són quatre ales de l'edifici esmentat, de les quals dues es construeixen *ex novo* (aprofitant, en alguns casos, el mur de revestiment de la cisterna) i la resta emprarien, en part, edificis anteriors (Jornet *et alii* – 2020, p. 123). Sembla ser que la torre també s'hauria reutilitzat en aquesta fase, però les estructures localitzades són difícils de datar (Jornet *et alii* – 2020, p. 123). Les tècniques constructives són essencialment itàliques (Jornet *et alii* – 2020, p. 128). Pel que fa als materials mobles, podem remarcar la presència d'importacions com ceràmica campaniana A tardana, vernissos negres de Cales, àmfors púniques (t. 7.5.2.3) i una àmfora bètica (Lomba do Canho). També hi ha produccions relacionades amb el moment d'abandonament, com els vernissos negres tardans (Jornet *et alii* – 2020, p. 124), així com monedes de bronze de *Kese*, *Kelsa*, *Salduie*, *Tamaniu* i *Belikion*, que ofereixen una cronologia aproximada entre el 125 i el 75 a.n.E. (Jornet *et alii* – 2020, p. 123).

EL COGULLÓ (Sallent, Bages)

Aquest jaciment va ser, en un origen, un nucli ibèric amb una cronologia entre el 400 i el 180 a.n.E., aproximadament (Asensio, Garcia, Sánchez – 2011, p. 158-159). A partir del 180 a.n.E., es documenta una nova fase que destaca per la remodelació de tot l'assentament i l'amortització de la plana urbana anterior *intra muros* (Asensio, Garcia, Sánchez – 2011, p. 159).

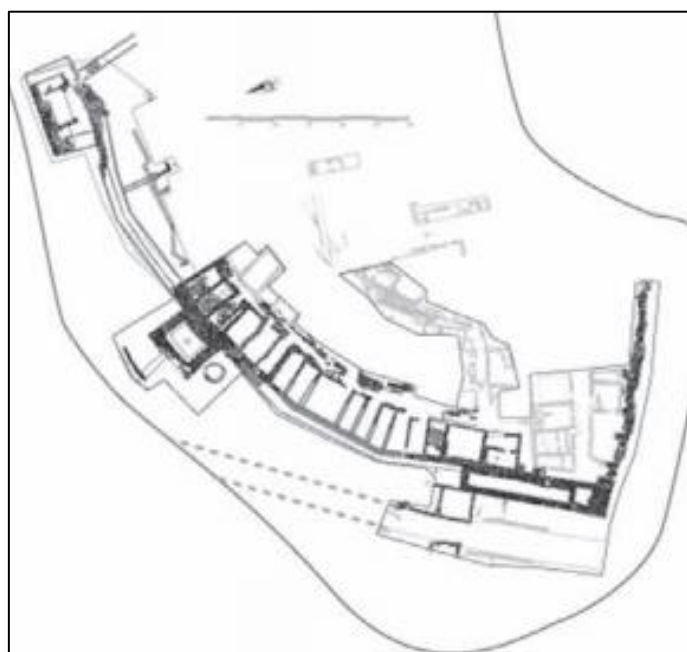

Fig. 71: Planta de la fase republicana del Cogulló (Asensio, Garcia, Sánchez - 2011, fig. 2).

Les estructures que estan en funcionament en aquesta fase són la muralla, els edificis construïts al voltant del bastió meridional, sobretot *extra muros* (edificades sobre l'antic fossat de l'ibèric ple), i una estructura de combustió circular situada al costat de la torre quadrangular (Fig. 71) (Asensio, Garcia, Sánchez – 2011, p. 159). La muralla presenta diversos tipus d'aparells, els quals poden ser més acurats o més grollers depenent del tram (Asensio – 2003, p. 5). Pel que fa a la ceràmica, les importacions de l'època republicana es veuen representades per elements de ceràmica campaniana A i alguns exemplars de vernissos negres de Cales (Asensio – 2004, p. 19). També s'han pogut recuperar alguns fragments d'àmfora itàlica (Asensio – 2004, p. 12). S'identifica l'assentament de fase republicana com un centre amb una funcionalitat estratègica de control de territori, el qual sembla perdurar fins a mitjans del segle I a.n.E., moment en què s'abandona l'indret (Asensio, Garcia, Sánchez – 2011, p. 159).

LA TORRE ROJA (Caldes de Montbui, Vallès Oriental)

Es tracta d'un assentament ibèric que, després d'un buit temporal, es remodela completament a finals del segle II a.n.E. (Fortó, Maese – 2010, p. 130). La fase republicana de l'emplaçament se situa entre el 100 i el 25 a.n.E. Segons els seus investigadors, es va aplanar el turó amb la finalitat de disposar d'un gran espai per edificar noves construccions (Fortó, Maese – 2010, p. 130). Es documenten com a mínim tres o quatre edificacions complexes, amb un nombre important de cambres cada una i, probablement, organitzades al voltant d'espais oberts (Fig. 72) (Fortó, Maese – 2010, p. 130). L'antiga muralla es reutilitza en alguns trams, però l'assentament no es estava fortificat (Fortó, Maese – 2010, p. 132). Les tècniques constructives es mantenen incorporant algunes innovacions (Fortó, Maese – 2010, p. 132). Es basteixen murs de pedres irregulars amb argamassa o fang com a agent unificador, de la mateixa manera que també s'utilitza el tovot i la tàpia (Fortó, Maese – 2010, p. 123). Les innovacions que s'incorporen són la coberta de *tegulae* i *imbrices* (Fortó, Maese – 2010, p. 132). Pel que fa als materials mobles, la major part de les produccions ceràmiques són indígenes, entre elles l'oxidada, la reduïda, la feta a mà, l'oxidada pintada i alguns nous tipus com la grollera a torn lent, les d'engalba blanca i les imitacions de parets fines i vernís negre (Fortó, Maese – 2010, p. 136). Les importacions es veuen representades per la campaniana A tardana, els vernissos negres de Cales (els més presents), la ceràmica de cuina itàlica i púnica, les àmfores itàliques (Dressel 1B i 1C) i nord-africanes (tripolitanes antigues o Mañá C2) (Fortó, Maese – 2010, p. 137). Respecte la numismàtica, trobem monedes procedents de les seques de *Baitolo*, *Ilerda*, *Illuro*, *Kesse*, *Eusti*, *Lauro*, *Bolskan*, *Ebusus*, *Arse* o *Lakine*, entre d'altres (Fortó, Maese – 2010, p. 137).

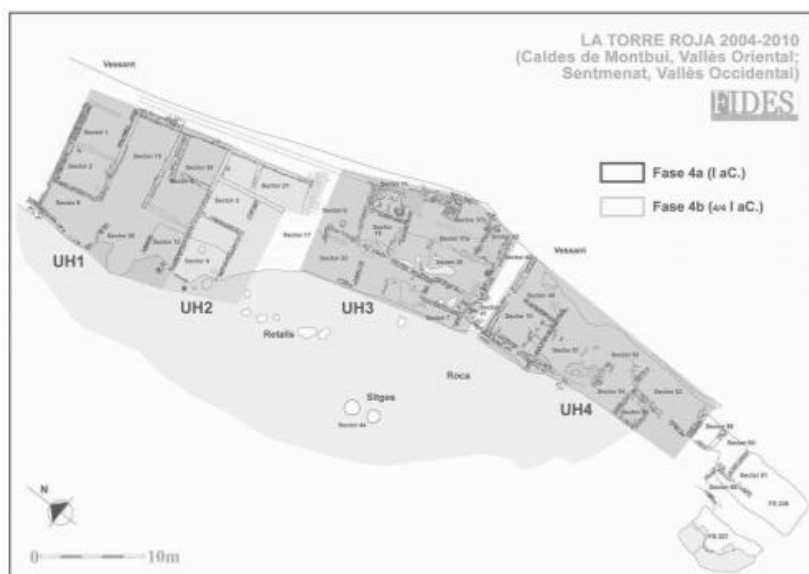

Fig. 72: Planta de la fase republicana de la Torre Roja (Fortó, Maese - 2010, fig. 8).

MONTERÓ 1 (Camarasa, Noguera)

Aquest jaciment té una cronologia aproximada entre el 125 i 70 a.n.E., a cavall entre el món ibèric i romà (Principal, Camañes, Padrós – 2015, p.310). Han estat excavats diversos sectors, els quals, tot i oferir-nos dades excepcionals sobre les seves estructures, no permeten la restitució de la planta completa. S'ha documentat un mur perimetral amb una torre o bastió; un conjunt d'estances adossades a la muralla; un cos de cambres en bateria i una zona urbana amb un carrer principal i diversos àmbits adossats a la muralla (Fig. 73) (Principal, Camañes, Padrós – 2015, p.311-313). Les tècniques constructives documentades en la major part del jaciment són murs de conglomerat amb un aparell poc elaborat i sense enluir (Principal, Camañes, Padrós – 2015, p.315). Tot i això, es documenta un edifici excepcional amb murs formats per sòcols de pedra calcària sobre roca natural i parets de tàpia (Principal, Camañes, Padrós – 2015, p.315). També disposa d'enlluït de paret amb policromia (beix, gris i blau), angles o motlures de guix (Principal, Camañes, Padrós - 2015, p. 315-316). Els paviments són majoritàriament de terra batuda, tot i que també es documenten alguns d'*opus signinum* (Principal, Camañes, Padrós - 2015, p. 316). Els materials mobles es veu reflectida per la presència majoritària de ceràmiques ibèriques, ceràmica a mà, àmfora ibèrica i engalba blanca ilergeta, amb una mínima presència d'importacions com la campaniana A mitjana-tardana o el vernís negre de Cales mitjà (Principal, Camañes, Padrós - 2015, p. 318-319). S'ha proposat un final violent d'aquest assentament republicà a causa de les evidències de destrucció i incendi, així com de la troballa d'un individu de sexe masculí cobert per l'enderroc de l'edifici (Principal, Camañes, Padrós - 2015, p. 314).

Fig. 73: Planta de Monteró 1 (Principal, Camañes, Padrós - 2015, fig. 3).

PUIG CASTELLAR DE BIOSCA (Biosca, Segarra)

Aquest assentament d'època republicana té una cronologia que es pot acotar al segle II a.n.E. (aproximadament entre el 175 i 125 a.n.E.) (Pera *et alii* – 2015, p. 138) (Padrós – 2020, p. 181). Es tracta d'una fortificació formada per un edifici de planta quadrangular i un mur defensiu perimetral que s'adapta a l'orografia de l'indret (Fig. 74) (Pera *et alii* – 2015, p. 134). L'edifici principal presenta una possible modulació de 100x100 peus romans (1 peu = 0,296) (aproximadament 900 metres quadrats). (Pera *et alii* – 2019, p. 24), i es troba conformat per almenys onze cambres que s'organitzen a l'entorn d'un pati obert (Pera *et alii* – 2015, p. 132). En aquest espai central se situa una cisterna de planta rectangular excavada a la roca sense cap revestiment hidràulic (Pera *et alii* – 2015, p. 134). El tram de mur que s'ha pogut documentar presenta entre tres o quatre torres de secció quadrada (Pera *et alii* – 2015, p. 134). Els murs de l'edifici principal semblen emprar la tècnica constructiva del sòcol de pedra (en alguns casos escairada) i la resta de tàpia o tovot, segons la zona (Pera *et alii* – 2015, p. 134). La pavimentació d'aquest edifici varia segons les estances, podent documentar fragments de *terratzo* tricolor, *terratzo* bicolor, *cocciopesto*, *opus signinum* tessel·lat, *terratzo* blanc o terra batuda (Romaní *et alii* – 2020, p. 396). També s'han recuperat diversos fragments de revestiments parietals o enlluïts, els quals estaven pintats en tres colors: blanc, vermell i ocre (Romaní *et alii* – 2020, p. 397). La muralla, al seu torn, s'assentaria sobre la pedra natural, sense fonaments. Estaria formada per pedres desiguals i sense desbastar, col·locades amb les cares més rectes als costats visibles. Sembla ser que les pedres més regulars van ser seleccionades per la filada inferior i dotar de més estabilitat a l'estructura. Aquestes pedres que conformaven la muralla van ser lligades amb morter de calç, conservant-se entre tres i quatre

filades (Pera *et alii* – 2015, p. 136). Pel que fa a la cultura material, podem esmentar les següents importacions: campaniana A, vernís negre de Cales, àmfores procedents d'Àfrica; àmfores itàliques (Dressel 1A) i grecoitàliques (Pera *et alii* – 2015, p. 137-138). Aparentment, aquest assentament, un cop va complir la seva funció, es va desmuntar i abandonar de forma voluntària, ja que s'ha trobat gran part del material constructiu dins la cisterna.

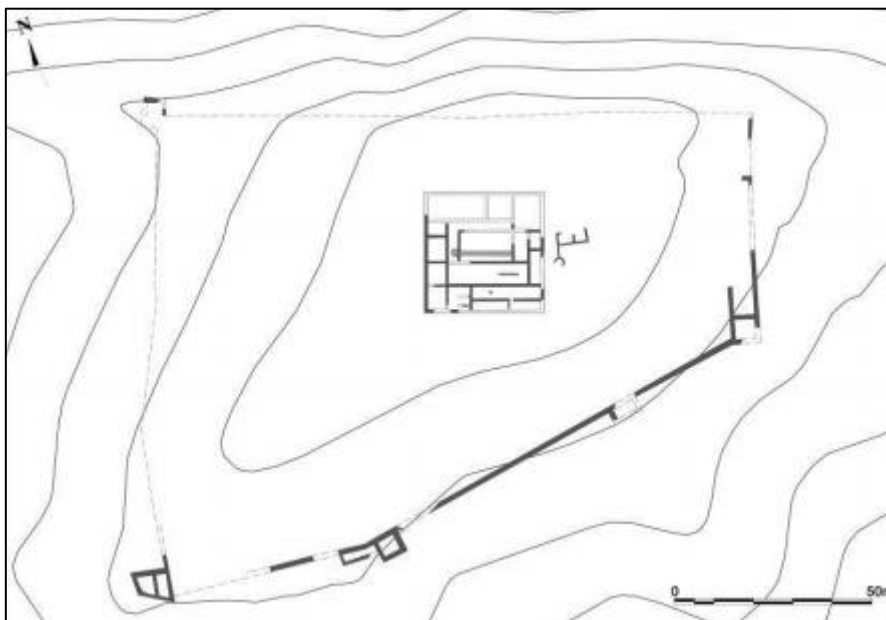

Fig. 74: Planta del jaciment de Puig Castellar de Biosca (Pera *et alii* - 2015, fig. 11).

PUIG CIUTAT (Oristà, Osona)

S'interpreta com una ocupació romana sobre un assentament ibèric anterior (Padrós, Pujol, Sala – 2015, p. 281). S'ha proposat per aquesta fase romana una cronologia entre el 50 i el 25 a.n.E. (Padrós – 2020, p. 181). Pel que fa les estructures de l'assentament, s'han excavat quatre sectors adossats a l'estructura defensiva, un carrer amb accés a la muralla i un edifici d'organització complexa (Fig. 75) (Padrós, Pujol, Sala – 2015, p. 282). La tècnica constructiva més documentada a l'assentament és la formada pel sòcol de pedra i el mur de tàpia (Garcia *et alii* – 2010, p. 706). Respecte el material ceràmic recuperat, les importacions es veuen representades majoritàriament per vernissos negres de Cales i campaniana C, ja que la campaniana A tardana és pràcticament inexistent. També hi ha la presència de ceràmiques de cuina itàliques i àmfores itàliques (Dressel 1B), adriàtiques (Lamboglia 2), africanes, gaditanes i tarraconenses (Padrós, Pujol, Sala – 2015, p. 283-284). També hi ha evidències de *militaria*, com és el cas d'una empunyadura de punyal biscoïdal, una punta de balista, puntes de fletxa, tres projectils plumbis de fona o una punta de *pilum* (Garcia *et alii* – 2010, p. 697 i 704) (Padrós, Pujol, Sala – 2015, p. 281). En definitiva, aquest assentament pot ser un emplaçament amb

un contingent de soldats i un punt estratègic en episodi bèl·lic, ja sigui per la *militaria* com pels nivells de destrucció documentats (Garcia *et alii* – 2010, p. 712).

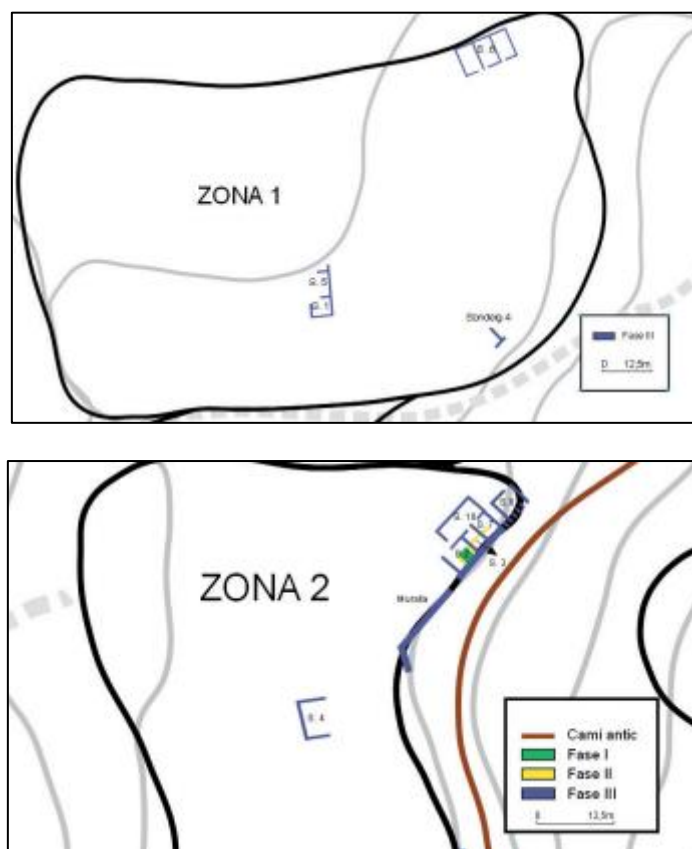

Fig. 75: Planta de la zona 1 i 2 del jaciment de Puig Ciutat (Padrós, Pujol, Sala - 2015, fig. 3 i 5).

PUIG DEL CASTELL (Cànoves i Samalús, Vallès Oriental)

Com en alguns dels casos analitzats, es tracta d'un assentament ibèric amb una cronologia aproximada d'entre el segle VI i III a.n.E. (Guàrdia – 2014, p. 147). Al segle III a.n.E. s'abandona l'assentament i en algun moment del segle II a.n.E. es reocupa, tal com s'observa amb la remodelació de la muralla. Aquesta fase republicana se situa entre el 175 i el 50 a.n.E., aproximadament. L'assentament tindria una planta triangular segons el perímetre del mur de tancament (Fig. 76). Les restes que es conserven d'aquesta fase són únicament les de la muralla republicana (i les seves torres), la qual mostra un parament de blocs de pedra calcària amb mides fora regulars (Guàrdia – 2015, p. 75). No ressegueix el mateix traçat que la muralla ibèrica, però en alguns punts la utilitza per fonamentar-se o per reutilitzar les torres (Guàrdia – 2015, p. 85). Hi ha poc material ceràmic del moment fundacional de l'assentament republicà, destacant sobretot importacions com la ceràmica campaniana A (Guàrdia – 2015, p. 86). Del moment final de l'assentament sí que es disposa

d'abundant material ceràmic, amb una gran majoria d'importacions itàliques com produccions de vernís negre de Cales, comuna itàlica i àmfores, destacant exemplars de Dressel 1, però també adriàtics com àmfores de Bríndisi (Guàrdia – 2015, p. 86). També apareixen diversos fragments de Dressel 1 citerior. La ceràmica local es veu composta per fragments de *kalathoi* i imitacions de les formes itàliques, a més de fragments de ceràmica a mà (Guàrdia – 2015, p. 86).

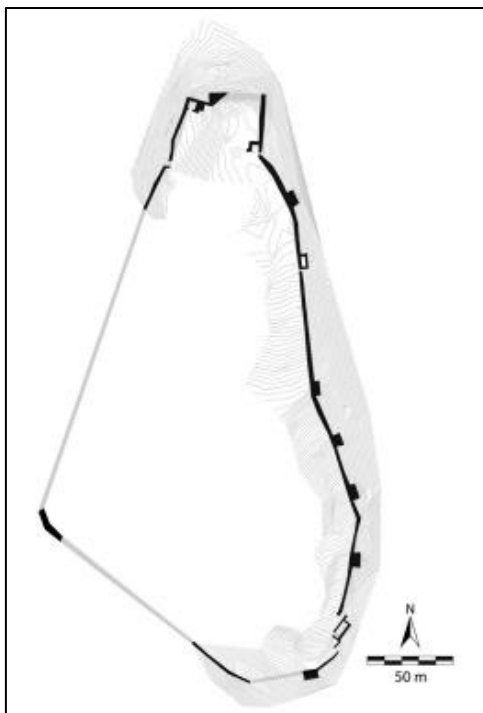

Fig. 76: Planta del jaciment de Puig del Castell (Guàrdia - 2015, fig. 2).

SANT MIQUEL D'OLÈRDOLA (Olèrdola, Alt Penedès)

Oppidum ibèric que, a l'últim quart del segle I a.n.E., seria ocupat per defensar estratègicament el nord de *Tarraco* (Palmada – 2003, p. 273). S'ha datat l'ocupació republicana d'aquest assentament entre el 125 i el 50 a.n.E. (Palmada – 2003, p. 273). Les estructures que se'n conserven corresponen a les edificacions defensives i una cisterna de planta quadrangular (Fig. 77). El mur defensiu conserva quatre torres i una porta d'accés (Molist, Otiña – 2012, p. 689). Aquestes torres presenten les següents plantes: quadrada regular, quadrada irregular, semicircular i rectangular (Palmada – 2003, p. 259-260). La tècnica constructiva del mur combina un *opus siliceum* poligonal en la secció inferior i un *opus incertum* en la superior (Palmada – 2003, p. 247). Una de les torres està construïda mitjançant l'*opus quadratum* (Molist, Otiña – 2012, p. 689). Per a l'interior del mur es va utilitzar un farciment de pedres de mides irregulars lligades amb *opus caementicium* (Molist, Otiña – 2012, p. 689). La cisterna, al seu torn, presenta una planta rectangular i està completament

excavada a la roca, la qual cosa sembla indicar que el material resultant es va utilitzar en el bastiment del mur defensiu (Molist, Otiña – 2012, p. 692). Respecte la cultura material, les importacions es veuen representades per la ceràmica campaniana A tardana i els vernissos negres de Cales (Palmada – 2003, p. 259). També destaca la presència de diversos asos de bronze de *Kesse*, *Itturo* i *Baitolo*, a més d'alguns denaris de plata itàlics (Palmada – 2003, p. 259).

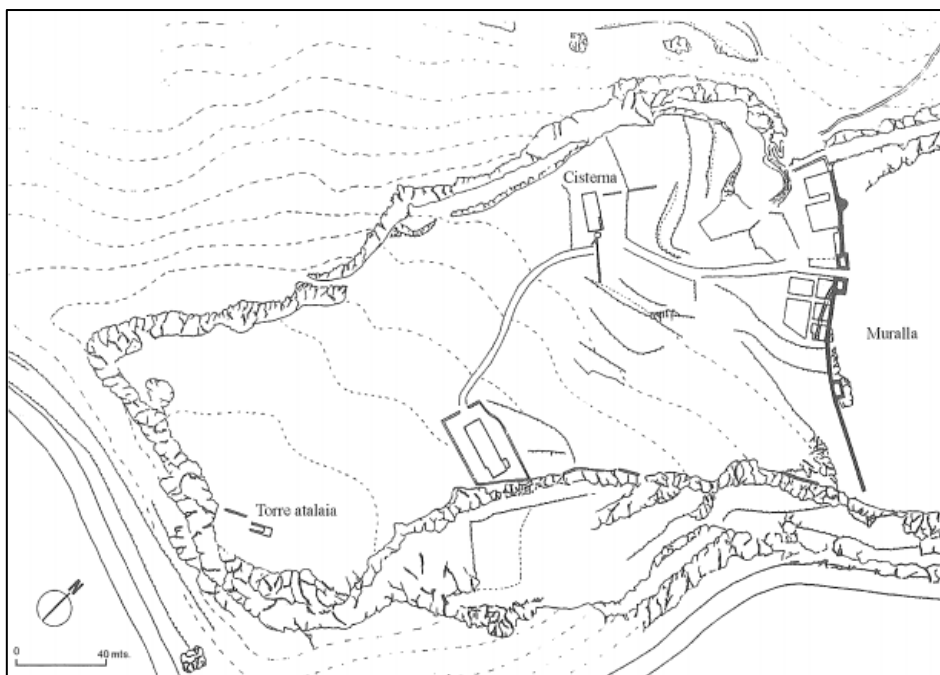

Fig. 77: Planta de Sant Miquel d'Olièrdola. S'hi pot observar la muralla i la cisterna (Palmada - 2003, fig. 1).

SANT MIQUEL DE SORBA (Montmajor, Berguedà)

La fase republicana d'aquest jaciment (175-70 a.n.E.) destaca per mostrar una remodelació d'un poblat ibèric anterior. Com passa amb la majoria d'assentaments vistos, les restes parcials no permeten la restitució de la planta. Les estructures defensives eren les d'època ibèrica, que es van remodelar o modificar (Morer de Llorens – 2018, p. 81). S'ha identificat una ampliació del recinte de l'emplaçament i el que sembla ser un bastió o torre que formaria part del sistema defensiu (Morer de Llorens – 2018, p. 81), amb un aparell de carreus de grans dimensions i poc acurat (Asensio *et alii* – 2012, p. 107-108). A l'interior, s'ha identificat algunes estructures que semblen dues bateries a banda i banda d'un espai central i una concentració important de sitges (Morer de Llorens – 2018, p. 81). S'ha documentat una gran cisterna excavada a la roca natural de característiques monumentals i de planta rectangular, amb les parets cobertes de paraments de carreus regulars i de bona factura (Asensio *et alii* – 2012, p. 107) (Fig. 78). Els materials localitzats dins la cisterna indiquen

una probable amortització d'aquesta al voltant del 100 a.n.E. (Asensio *et alii* – 2012, p. 107-108). El conjunt s'ha interpretat com un enclavament militar estratègic en el procés de control i romanització del territori (Asensio *et alii* – 2010, p. 78).

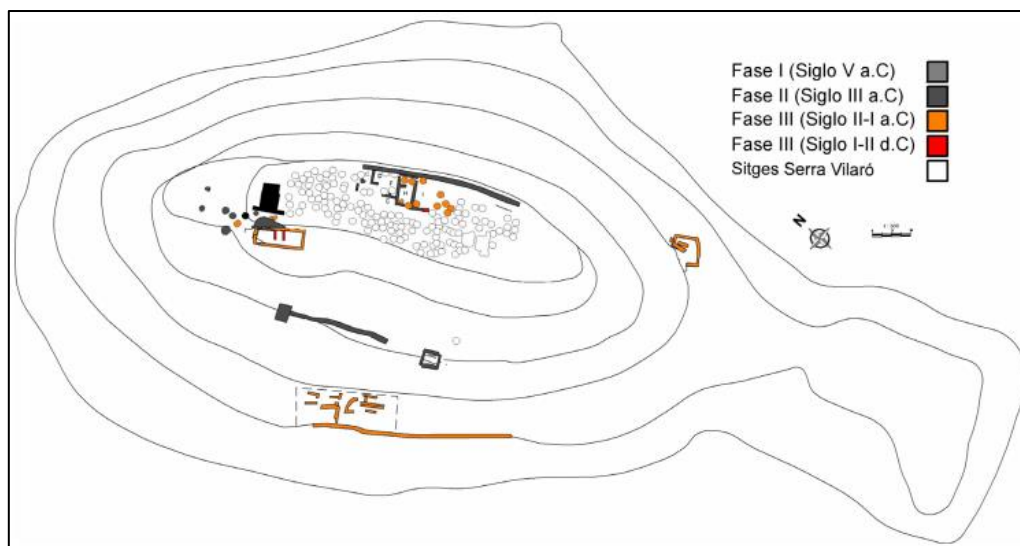

Fig. 78: Planta de Sant Miquel de Sorba (Morer de Llorens *et alii* - 2018, fig. 7).

SANT MIQUEL DE VINEBRE (Vinebre, Ribera d'Ebre)

Es tracta d'un establiment d'època republicana que es pot datar entre el 125 i 50 a.n.E., aproximadament (Genera, Brull, Gómez – 2005, p. 112). En un primer moment, a l'últim quart del segle II a.n.E., un grup d'indígenes aculturats hauria ocupat aquest indret i hauria constituït un petit destacament militar (Genera, Brull, Gómez – 2015, p. 112). Al primer quart del segle I a.n.E. s'amplia l'assentament, molt probablement a causa d'un conflicte com les guerres sertorianes (Genera, Brull, Gómez – 2005, p. 112). La planta d'aquest assentament correspon al típic poblat de barrera ibèric. Se situa sobre una carena i organitza els edificis en dos carrers perpendiculars al sistema defensiu. Les estructures documentades són un primer mur amb àmbits adossats i una torre a l'extrem oriental d'aquest, amb accés a la part occidental (Fig. 79) (Genera, Brull, Gómez – 2005, p. 106-107). Davant d'aquest, s'observa un segon mur situat paral·lelament amb la presència de contraforts (Genera, Brull, Gómez – 2015, p. 109). Està construït amb sòcol de doble cara amb pedra de mida mitjana sense argamassa recolzat sobre la roca mare i un alçat de tovot o tàpia (Genera – 1978, p. 29-30). Aparentment els murs defensius també segueixen la mateixa tècnica constructiva (Genera, Brull, Gómez – 2005, p. 104). Pel que fa la cultura material, destaquen, entre les importacions, la ceràmica campaniana A, el vernís negre de Cales, les àmfores itàliques i *dolia* (Genera – 1978, p. 32-34). Les produccions locals es veuen

representades per ceràmica comuna ibèrica a mà, ceràmica ibèrica pintada (destacant formes com el *kalathos*) i ceràmica comuna a torn (Genera – 1978, p. 32-34). No s'ha pogut documentar si l'abandonament d'aquest indret es produeix després de la revolta de Sertori o durant al Segona Guerra Civil romana (Genera, Brull, Gómez – 2005, p. 113).

Fig. 79: Planta de Sant Miquel de Vinebre (Genera, Brull, Gómez - 2015, fig. 5).

SERRA DE L'ESPASA (Capçanes, Priorat)

És un jaciment de nova planta amb una cronologia entre el segle II i I a.n.E (Margalef – 2019, p. 108). Tot i que actualment no hi ha restes visibles a l'emplaçament, la gran quantitat de material ha permès caracteritzar, fins a cert punt, l'assentament (Margalef – 2019, p. 109). Les importacions ceràmiques estan conformades sobretot per campaniana A tardana, vernissos negres de Cales, dues àmfores itàliques (Dressel 1B), un morter itàlic i ceràmica romana comuna (Margalef – 2019, p. 116-117). Les produccions locals es troben representades per ceràmica a mà, ceràmica de cuina i ceràmica ibèrica oxidada (Margalef – 2019, p. 113). Una de les peces de ceràmica a mà pot correspondre a una urna bitroncocònica que pertany al bronze final o primera edat de ferro (Margalef – 2019, p. 113). Aquest fet pot considerar-se com una cronologia més antiga de l'assentament, tot i que alguns investigadors opinen que aquest element ha estat introduït per error dins els materials provinents del jaciment (Cela, Noguera, Ros – 2009, p. 115). També s'ha documentat diverses peces de *militaria*, com 24 projectils de fona (Margalef – 2019, p. 120). Altres elements metàl·lics són ornaments personals com dos braçalets auris, anells, una agulla o una fíbula (Margalef – 2019, p. 121-122). També hi ha peces

metàl·liques d'ús quotidià i en qualitat de matèria primera. Aquest espai ha estat considerat com un emplaçament estratègic destinat al control del territori i la conquesta de la península ibèrica (Balsera – 2006, p. 67).

TENTELLATGE 1 (Navès, Solsonès)

El cas de Tentellatge I presenta diversos problemes a l'hora de datar-lo i caracteritzar-lo. Es pot tractar d'una estructura antiga, similar a alguns paral·lels que per la seva cultura material es poden inserir en les guerres sertorianes (Padrós, Principal – 2016, p. 79). Per la troballa de ceràmica medieval a l'interior, s'arriba a la conclusió que en aquesta època es va arrasar tot l'interior, deixant únicament l'estructura (Padrós, Principal – 2016, p. 79). Es tracta d'un únic edifici de planta rectangular, construït a base d'un aparell de grans pedres relativament regulars (Fig. 80) (Padrós, Principal – 2016, p. 79). El material ceràmic que ha aparegut en les intervencions és, majoritàriament, dels segles XII-XIX, tot i que també s'ha pogut recuperar diversos fragments de ceràmica oxidada de difícil datació (Padrós, Principal – 2016, p. 79). Finalment, pel que fa la seva caracterització, alguns investigadors l'han identificat com una torre (Padrós – 2020, p. 181), probablement per les seves reduïdes dimensions i planta rectangular.

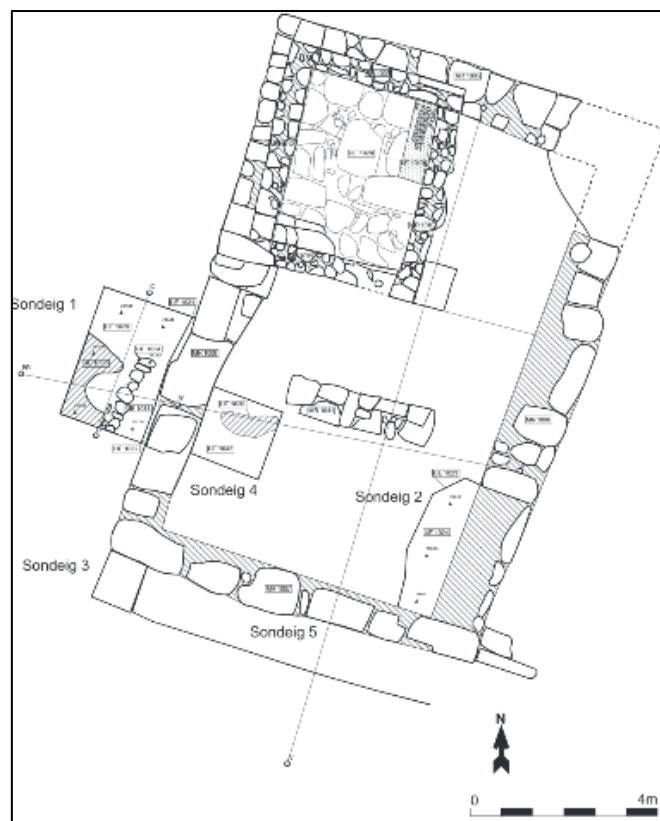

Fig. 80: Planta de Tentellatge 1 (Padrós, Principal - 2015, fig. 2).

TOSSAL DE BALTARGA (Bellver de la Cerdanya, Cerdanya)

Es tracta d'un poblat ibèric que a finals del segle III a.n.E. es destrueix, molt probablement, en el marc d'un conflicte bèl·lic com la Segona Guerra Púnica (Oller *et alii* – 2018, p. 38). La fase republicana, compresa aproximadament entre el 175 i el 25 a.n.E. mostra una remodelació de l'assentament, amb una clara funcionalitat militar o de control del territori (Oller *et alii* – 2018, p. 38-40). La planta de l'assentament militar podia tenir les mateixes mides que l'anterior poblat ibèric, tot i que s'organitzava al voltant d'un edifici de planta quadrada o torre de guaita (Fig. 81). Així doncs, es documenten cinc edificacions diferents agrupades en tres grups (Oller *et alii* – 2018, p. 38). Els edificis A i E poden estar relacionats amb l'habitat, els C i D tenen una funció indeterminada i el B, s'ha identificat com una estructura turriforme (Oller *et alii* – 2018, p. 38). L'edifici C, concretament, per l'amplada dels murs i la seva morfologia es podia tractar d'un bastió (Oller *et alii* – 2018, p. 38). La tècnica constructiva emprada en aquest assentament són els murs de pedra irregular lligada amb fang i paviments de terra batuda. Pel que fa als materials mobles, destaquem la ceràmica importada com la campaniana A, vernís negre de Cales, àmfora grecoitàlica, àmfora itàlica i un fragment de *dolium* (Oller *et alii* – 2018, p. 40). Les produccions locals es veuen representades per la ceràmica a mà, ceràmica a torn (ibèrica oxidada i grisa ibèrica). També es documenten elements metàl·lics com claus, una tatxa de *caliga* i un anell amb *signaculum* (Oller *et alii* – 2018, p. 40).

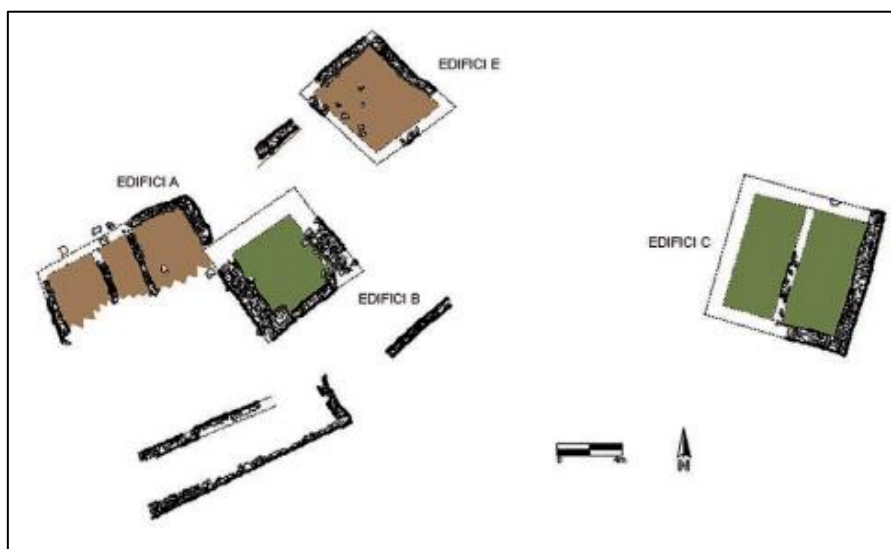

Fig. 81: Fase republicana del Tossal de Baltarga (Oller *et alii* - 2018, fig. 7).

TURÓ DEL VENT (Llinars del Vallès, Vallès Oriental)

De la mateixa manera que altres exemples, aquest assentament va ser, en un primer moment, un poblat ibèric, la cronologia del qual s'estén des del segle V

a.n.E. fins el III a.n.E., aproximadament (Fig. 82) (Menéndez – 2019, p. 12). La fase republicana d'aquest assentament es desenvolupa entre principis del segle II i principis del segle I a.n.E., segons Carles Padrós (Padrós – 2020, p. 181). Entre les estructures documentades, es pot destacar un possible edifici de certa entitat (Menéndez – 2019, p. 40). Pel que fa a la cultura material, les importacions de vaixel·la estan dominades per la Campaniana A, tot i que hi ha alguns fragments de vernissos negres de Cales (Menéndez – 2019, p. 23). Les àmfors documentades d'aquesta època corresponen a alguns fragments de grecoitàlica, brindisina i itàlica (Menéndez – 2019, p. 27). Destaquem també produccions locals com ibèrica oxidada, ibèrica reduïda, ceràmica a mà o de cuina a torn, així com també àmfors ibèriques (Menéndez – 2019, p. 27). Finalment, també s'ha d'esmentar la gran presència de *tegulae* i *imbrices* que permeten proposar la presència d'un edifici singular en aquest emplaçament durant l'època republicana.

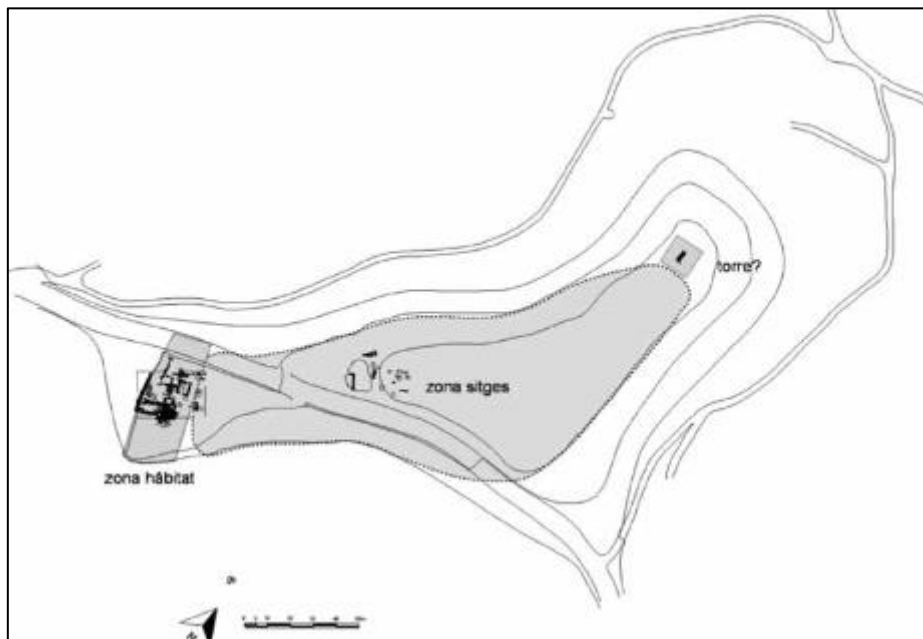

Fig. 82: Planta del Turó del Vent de Llinars (Menéndez, Sobrevia - 2018, fig. 3)

Comparació de Costa de la Serra amb altres jaciments coetanis del nord-est peninsular

Un cop s'ha tractat amb deteniment el jaciment de Costa de la Serra i els seus principals paral·lels al nord-est peninsular, es procedirà a comparar-ne les característiques. Concretament, s'analitzaran els següents elements: planta, tècniques constructives (incloent alçats, cobertes i paviments/revestiments), estructures hidràuliques i cronologia. Així doncs, es ressaltaran els aspectes comuns i s'explicitaran les diferències dels *castella* del nord-est peninsular amb Costa de la Serra, fet que permetrà aproximar el jaciment a la tipologia d'assentament esmentada.

Planta

Els jaciments tractats fins el moment presenten, a primera instància, dos tipus de planta. Hi ha els *castella* que es construeixen *ex novo*, mentre que la resta ocupen un assentament anterior d'època ibèrica, en el qual, tot i ser produir-se certs canvis, es conserva la morfologia i l'urbanisme interior (sobretot es sol refer la muralla, incorporant noves tècniques constructives). Cal esmentar que molts dels jaciments es conserven de forma limitada o es troben en procés d'estudi, per la qual cosa l'adscripció a cada un d'aquests grups pot resultar complicada en alguns casos.

Pel que fa al primer tipus, els exemples més clars són els jaciments de Puig Castellar de Biosca, el *castellum* de Puigpelat, Can Tacó, Tentellatge 1, Sant Miquel de Vinebre i Monteró 1. Aquests assentaments es caracteritzen per tenir una planta eminentment quadrangular, de tradició itàlica, tot i que en alguns casos hi hagi algunes modificacions per adaptar-se a l'orografia de la zona. Puig Castellar de Biosca és el millor exemple, ja que el seu edifici principal té una planta quadrangular amb una possible modulació de 100x100 peus romans (1 peu = 0'296 cm) (Pera *et alii* – 2019, p. 24), tal com s'ha esmentat anteriorment. Un altre fet comú d'aquests assentaments de planta itàlica és la seva organització al voltant d'un pati, espai on la majoria de cops hi havia una cisterna de grans dimensions, com és el cas de Puig Castellar de Biosca i Can Tacó. Sant Miquel de Vinebre és molt especial, ja que tot i no documentar-se una fase anterior, la planta que presenta l'assentament s'assimila en gran mesura a un poblat ibèric de barrera. Tentellatge 1, tot i ser una construcció *ex novo* i tenir una planta quadrangular, per les seves reduïdes dimensions es pot pensar que es tractaria possiblement d'una torre de guaita. Monteró 1, al seu torn, presenta unes dimensions superiors i un urbanisme més complex que els altres casos.

La resta d'exemples corresponen a l'esmentat segon grup de *castella* que es caracteritzen per aprofitar l'espai d'un assentament d'època ibèrica anterior. La

majoria d'aquests casos reutilitzen certes estructures de l'assentament ibèric. Cal esmentar que també existeixen casos de *castella* que, tot i situar-se en un nucli ibèric anterior, no conserven l'organització preestablerta.

Pel que fa al primer subgrup, es poden esmentar els següents exemples: Castellot de Bolvir i el Cogulló. El segon subgrup, al seu torn, està conformat pel Coll del Moro, la Torre Roja, el Tossal de Baltarga i Ca n'Oliver. El cas del Coll del Moro és remarcable perquè, tot i ocupar un anterior assentament ibèric, la nova construcció s'organitza al voltant d'una de les cisternes anteriors i presenta una planta quadrangular, apropant-se als models itàlics. En el cas de la Torre Roja, s'aplana el turó per poder edificar-hi a sobre fins a quatre construccions complexes documentades, les quals presenten certa tradició itàlica pel fet d'estar organitzades al voltant d'un espai obert. El Tossal de Baltarga, al seu torn, consisteix en un assentament conformat per quatre edificacions organitzades al voltant d'una possible torre de guaita de planta quadrada. La fase republicana de Ca n'Oliver, finalment, refà totes les estructures i plantejament urbanístic anterior de nou.

La resta de jaciments (Castellvell d'Olius, Puig Ciutat, Puig del Castell, Sant Miquel d'Olèrdola, Sant Miquel de Sorba i Turó del Vent) no es poden adscriure als subgrups abans esmentats. Tot i que s'ha comprovat que ocupen assentaments ibèrics i en alguns casos conserven part dels seus límits, la parcialitat de les seves restes, o bé la manca d'informació al respecte, no facilita la identificació del manteniment de l'urbanisme anterior o una nova organització de l'indret. No obstant, un fet molt comú en aquests assentaments republicans que ocupen nuclis ibèrics anteriors és la remodelació dels sistemes defensius, com es pot comprovar amb els jaciments de Ca n'Oliver, el Castellot de Bolvir, el Cogulló, Puig del Castell, Sant Miquel d'Olèrdola o Sant Miquel de Sorba.

Així doncs, un cop realitzada, *grosso modo*, l'agrupació de jaciments segons les seves característiques, és el moment d'adscriure el jaciment de Costa de la Serra a un d'aquests grups. L'assentament tractat és de nova construcció, fet que el pot acostar a Puig Castellar de Biosca, el *castellum* de Puigpelat, Can Tacó, Tentellatge 1, Sant Miquel de Vinebre i Monteró 1. La planta quadrangular de Costa de la Serra es pot assimilar, en certa manera, al mur perimetral del *castellum* de Puigpelat. Puig Castellar de Biosca també compta amb un mur perimetral, tot i que aquest té un perímetre molt més elevat que el de Costa de la Serra i s'adapta a la morfologia del turó on es situa. Can Tacó no disposa d'un mur defensiu, tot i que en les reconstruccions hipotètiques de l'assentament s'interpreta que es tractaria d'un complex tancat (Pera et alii – 2016, p. 192). Tentellatge 1 té planta quadrangular, però amb unes dimensions molt més reduïdes que les de Costa de la Serra i sense cap mur perimetral.

Finalment, Sant Miquel de Vinebre compta amb una planta molt diferent a la del jaciment tractat. Tot i això, ambdós jaciments compten amb una estructura molt similar: un mur defensiu avançat. En aquest cas, el segon sistema defensiu, de la mateixa manera que el primer, comptaria amb un sòcol de pedra i un alçat de terra, el qual, a la part superior, disposaria d'un pas de ronda desmuntable (Fig. 83) (Genera, Brull, Gómez – 2005, p. 108-109). Aquest sistema d'un segon mur avançat és molt similar a Costa de la Serra, la qual cosa pot contribuir en la seva interpretació.

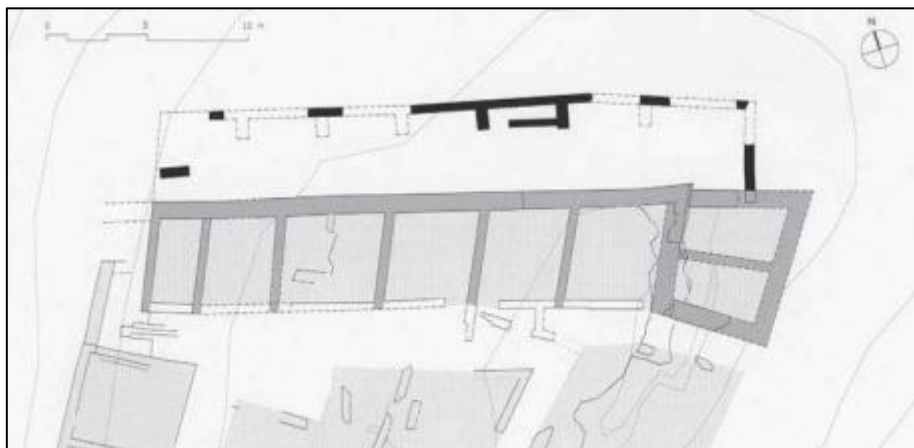

Fig. 83: Sistema defensiu avançat de Sant Miquel de Vinebre (Genera, Brull, Gómez - 2005, fig. 8).

Tècniques constructives

Abans d'iniciar aquesta temàtica, s'ha d'indicar que part de la bibliografia no fa esment de les tècniques constructives emprades en els corresponents jaciments, per la qual cosa, es referirà als casos en què les publicacions pertinents ho citin. S'iniciarà aquest subapartat amb el comentari de les tècniques constructives emprades pels alçats. En aquest cas, s'haurà de diferenciar, *a priori*, els alçats en estructures defensives i els que s'utilitzen pels edificis interiors.

Com s'ha esmentat anteriorment, molts *castella* que s'implanten en nuclis ibèrics anteriors refan la muralla, fortificant-la més i proporcionant-li un aparell de blocs de pedra de grans dimensions, les quals, depenent del cas, poden estar més o menys treballades. S'ha documentat l'aparell *d'opus quadratum* en una de les torres de Sant Miquel d'Olèrdola (Fig. 84) (la resta de la muralla empra *opus siliceum*), i en altres jaciments com Tentellatge 1, Sant Miquel de Sorba, Sant Miquel d'Olèrdola (la resta de muralla) o el Cogulló (depenent del tram de muralla). Altres assentaments, com Puig Castellar de Biosca, Puig del Castell o el Castellot de Bolvir utilitzen sistemes defensius formats per pedres regulars però que, per la mida, manufactura o informació proporcionada, no es poden adscriure al grup abans esmentat. Sant Miquel de Vinebre i Puig

Castellar de Biosca són casos especials, ja que els seus principals sistemes defensius podrien emprar un sòcol de pedra amb alçat de terra (Fig. 85 i 86).

Fig. 84: Torre IV de Sant Miquel d'Olèrdola. Es pot observar l'aparell d'*opus quadratum* (Palmada - 2011, fig. 4).

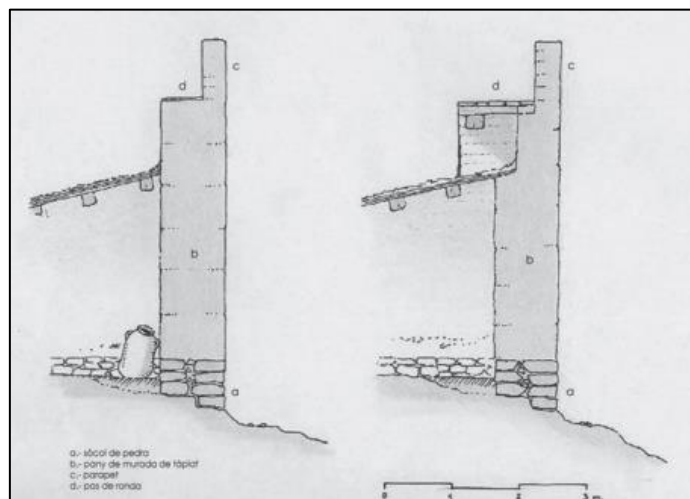

Fig. 85: Restitució del parament defensiu de Sant Miquel de Vinebre (Genera, Brull, Gómez - 2015, fig. 7).

Les tècniques constructives emprades pels murs dels edificis interiors són més coincidents entre els casos esmentats. Gairebé de forma unànime s'utilitzen murs formats per terra arquitectura de terra, tot i que es documenten algunes variacions depenent del cas tractat. Els jaciments on es constata aquests murs fets d'arquitectura de terra són Ca n'Oliver, Can Tacó (Fig. 87), la Torre Roja, Monteró 1, Puig Castellar de Biosca, Puig Ciutat i Sant Miquel de Vinebre. En la majoria de casos s'empen ambdues tècniques, segons la bibliografia consultada, tot i que jaciments com Puig Ciutat o Ca n'Oliver utilitzen únicament tàpia i tovot, respectivament.

Fig. 86: Mur defensiu perimetral de Puig Castellar de Biosca (Pera *et alii* - 2018, fig. 18).

Fig. 87: Alçat de tova procedent de Can Tacó (Rodrigo *et alii* - 2014, fig. 6).

Les cobertes, al seu torn, són poc referides per la bibliografia, i, en alguns casos, només són citades per la troballa de material ceràmic relacionat. És el cas de les *tegulae* i els *imbrices*, la constatació dels quals permet proposar una coberta feta d'aquest material de procedència itàlica. Com s'ha esmentat en altres capítols, aquest material és molt poc freqüent en època republicana, i no

es comença a difondre fins l'època alt-imperial. Els casos que tindrien una coberta d'aquest tipus són Ca n'Oliver, Can Tacó, Puig Castellar de Biosca, Turó del Vent de Llinars i la Torre Roja. El *castellum* de Puigpelat, al seu torn, empraria una coberta de tradició local, conformada per bigues de fusta sostenint un encanyissat revestit de fang. Castellvell d'Olius no ha aportat ninguna evidència tret de l'edifici amb la suposada coberta de fusta, proposada per la troballa de carbons. La resta de jaciments no han aportat evidències sobre el sistema de teulada emprat o no s'ha especificat en les publicacions consultades.

Finalment, pel que fa els paviments i els revestiments parietals, hi ha pocs casos en què es documentin referències al respecte: Can Tacó, el *castellum* de Puigpelat, Monteró 1, Puig Castellar de Biosca, el Tossal de Baltarga i Ca n'Oliver. Can Tacó utilitza tant *opus signinum* amb tesselles com terra batuda, pel que fa als paviments, mentre que dels revestiments parietals només s'ha evidenciat una decoració d'estuc que imita carreus (Fig. 88). El *castellum* de Puigpelat, al seu torn, utilitza únicament paviments de terra batuda, de la mateixa manera que ho fa el Tossal de Baltarga. A Monteró 1 es documenten de forma majoritària els paviments de terra batuda, tot i que també s'han documentat els d'*opus signinum*. A més, s'ha pogut evidenciar la presència d'enlluïts de paret de diverses tonalitats. A Ca n'Oliver també es documenten arrebossats de fang lliscats amb argila blanca per als tovots. Finalment, Puig Castellar de Biosca és el jaciment que més informació proporciona sobre revestiments i enlluïts. Es documenten paviments d'*opus signinum*, *opus signinum* tessel·lat, *terratzo* de diversos colors (Fig. 89) i terra batuda. Pel que fa als enlluïts, se'n documenten tant de bàsics com de policromats (Fig. 90).

Fig. 88: Decoració parietal figurativa de carreus i motlures procedents de Can Tacó (Mercado *et alii* - 2008, fig. 6).

Fig. 89: Terratzo tricolor procedent de Puig Castellar de Biosca (Romaní et alii - 2020, fig. 4).

Fig. 90: Fragments de revestiment parietal i de sostre procedents de Puig Castellar de Biosca (Pera et alii - 2018, fig. 15)

Així doncs, si es pot relacionar Costa de la Serra amb algun dels jaciments abans esmentats, aquests serien els casos de Can Tacó i Puig Castellar de Biosca, ja que coincideixen els alçats de terra i l'ús de paviments, revestiments de tradició itàlica i estucs decoratius. També es podria relacionar amb aquest assentament per l'ús de la coberta de *tegulae i imbreces*, tot i que no s'ha demostrat encara que Costa de la Serra emprés aquesta tècnica constructiva. La presència d'un aparell de carreus a la muralla meridional de l'assentament apropa Costa de la Serra a jaciments com Tentellatge 1, Sant Miquel de Sorba, Sant Miquel d'Olèrdola o el Cogulló. Únicament el primer és un edifici aïllat de planta rectangular, encara que les dimensions de l'assentament continuen allunyant-lo de Costa de la Serra.

Estructures hidràuliques

Dels casos d'estudi seleccionats, una reduïda part conserven restes d'estructures hidràuliques. Concretament, només Can Tacó, Puig Castellar, Coll del Moro, Sant Miquel de Sorba, Sant Miquel d'Olèrdola i Castellvell d'Olius.

Pel que fa a Can Tacó, es documenten dues cisternes de planta rectangular i grans dimensions impermeabilitzades amb un recobriment d'*opus signinum*. Tenen unes dimensions de 9 x 3,6 x 2 m (Cisterna 1) (Fig. 94) i 6 x 2,5 x 2 m (Cisterna 2) (Rodrigo *et alii* – 2014, p. 198). Aquestes estructures estaven connectades per una canalització que permetia repartir l'aigua captada entre elles (Rodrigo *et alii* – 2014, p. 198). Puig Castellar presenta una gran cisterna de planta rectangular al pati central de l'edifici principal, amb unes mesures de 13 x 1,7 x 1,8 m, amb una capacitat d'aproximadament 33.000 litres (Fig. 92) (Pera *et alii* – 2015, p. 134). Està excavada a la roca natural i no hi ha evidències de cap tipus de revestiment hidràulic (Pera *et alii* – 2015, p. 134). La cisterna de Coll del Moro data d'una fase anterior i destaca per tenir un mur de revestiment, tal com s'observa amb la utilització d'aquestes estructures com a fonament per als nous edificis. Sant Miquel de Sorba presenta una cisterna de grans dimensions excavada a la roca natural i recoberta per uns murs de carreus regulars i bona factura, amb unes dimensions de 15 x 5 x 1,3 m (Fig. 91) (Morera de Llorens *et alii* – 2018, p. 81). Al seu torn, la cisterna de Sant Miquel d'Olèrdola, de planta rectangular, està excavada a la roca natural i no té revestiment hidràulic (Fig. 93) (Molist, Otiña – 2012, p. 692), de la mateixa manera que la de Puig Castellar de Biosca. Finalment, la cisterna de Castellvell d'Olius té una forma el·lipsoidal i està revestida per un parament de pedres, però no s'especifica les seves dimensions.

Fig. 91: Cisterna de Sant Miquel de Sorba (Asensio *et alii* - 2010, fig. 5).

Fig. 92: Cisterna de Puig Castellar de Biosca (Pera *et alii* - 2018, fig. 5).

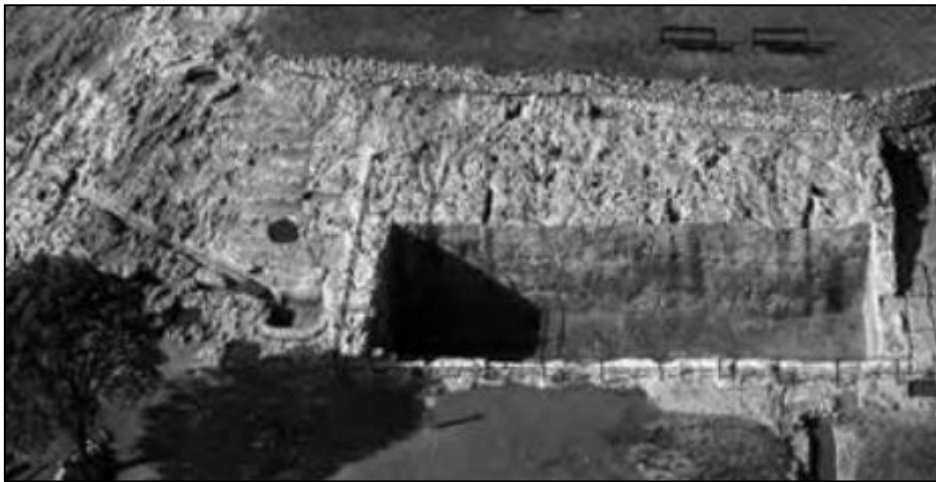

Fig. 93: Cisterna de Sant Miquel d'Olèrdola (Molist, Otiña - 2012, fig. 6).

Fig. 94: Cisterna 1 de Can Tacó (Rodrigo *et alii* - 2014, fig. 7).

Un fet comú en aquests assentaments és les grans dimensions d'aquestes cisternes, ja que en espais on hi havia un contingent militar, el subministrament d'aigua era molt important. A més, en la majoria d'aquests jaciments només es documenta un punt de captació d'aigua (a excepció de Can Tacó). A Costa de la Serra, en canvi, s'han documentat, com a mínim, tres cisternes, les quals són de planta quadrangular i de dimensions més reduïdes, assimilant-se més als denominats *lacus*. Estan folrades per un mur de carreuons i revestides hidràulicament amb *opus signinum*. També s'ha constatat una possible canalització que, tot i no estar clarament relacionada amb les cisternes localitzades, probablement conduiria a una altra estructura hidràulica no documentada fins el moment. En aquest cas, sense tenir en compte les dimensions, el jaciment que presenta més similituds és Can Tacó, ja que les seves cisternes també estan revestides per *opus signinum* i connectades per una canalització que permet redistribuir l'aigua sobrant per aprofitar-la. Com a fet insòlit, Costa de la Serra es diferencia de la resta per cisternes de reduïdes dimensions (comparades amb els paral·lels citats). Aquest fet pot explicar l'elevat nombre de punts de captació d'aigua, ja que, com més petites són aquestes estructures, major nombre de les mateixes es requereix per garantir el subministrament.

Cronologia

Finalment, l'últim element a relacionar serà la cronologia dels assentaments i els materials que s'hi relacionen. Es poden esmentar tres moments de fundació d'assentaments republicans de caràcter militar al nord-est peninsular: a la primera meitat del segle II a.n.E.; a la segona meitat del segle II a.n.E. i a la primera meitat del segle I a.n.E.

Pel que fa al primer grup, el conformen assentaments com Ca n'Oliver, Puig Castellar de Biosca, Castellot de Bolvir, el Cogulló, Puig del Castell, Sant Miquel de Sorba, el Turó del Vent de Llinars i el Tossal de Baltarga. Es poden interpretar aquestes fortificacions com una primera conquesta i domini del territori. Alguns assentaments esmentats perduren fins a la segona meitat del segle I a.n.E., com el Tossal de Baltarga, Sant Miquel d'Olèrdola, Puig del Castell, Ca n'Oliver, el Cogulló i el Castellot de Bolvir. Al seu torn, Sant Miquel de Sorba i el Turó del Vent de Llinars perduren fins la primera meitat del segle I a.n.E., mentre que Puig Castellar de Biosca es desmantella a la segona meitat del segle II a.n.E. coincidint amb la fundació de *Iesso*.

El segon grup està conformat pels següents jaciments: Can Tacó, el *castellum* de Puigpelat, Castellvell d'Olius, Coll del Moro, la Torre Roja, Monteró 1, Sant Miquel d'Olèrdola i Sant Miquel de Vinebre. S'ha d'adjudicar la fundació d'aquests emplaçaments com un segon moviment per enfortir la conquesta i aprofundir en el control del territori. La majoria d'assentaments d'aquest grup tenen el seu final a mitjans de la primera meitat del segle I a.n.E., com Can Tacó, Sant Miquel de Sorba, Coll del Moro, Monteró 1 i Castellvell d'Olius. La resta d'assentaments acaben a partir de la segona meitat del segle I a.n.E.

Finalment, Puig Ciutat és l'únic dels assentaments tractats que té els seus inicis al I a.n.E., concretament cap a mitjans de segle. El seu funcionament és molt curt, ja que perdura fins un moment de la segona meitat del segle I a.n.E. La implantació de fortificacions en aquest moment pot estar motivada per conflictes bèl·lics com la revolta de Sertori o la Segona Guerra Civil romana, molt probablement el segon d'aquests pel que fa Puig Ciutat.

La cronologia proposada per Costa de la Serra és d'entre el 125 a.n.E. i el 75 a.n.E., la qual s'adscriu perfectament al segon grup esmentat, especialment similar a jaciments com Can Tacó, Coll del Moro, Sant Miquel de Sorba, Monteró 1 i Castellvell d'Olius.

Conclusions

Un cop s'ha analitzat detingudament aspectes com la planta, les estructures, les tècniques constructives o els materials mobles de Costa de la Serra, així com el context històric en el qual s'insereix i els paral·lels al nord-est peninsular, és el moment de presentar les conclusions extretes. Cal recordar que els objectius del projecte eren els següents: interpretar les restes documentades en les campanyes d'excavació, caracteritzar l'assentament tipològicament i generar una hipòtesis sobre la seva funció i relació amb el territori. D'aquesta manera, s'estructurarà aquest apartat de conclusions a partir dels objectius citats.

Fig. 95: Relació d'estructures i nomenclatures de tot el jaciment (Elaboració pròpia, a partir de la planta realitzada per l'ICAC).

Pel que fa al primer objectiu, se seguirà l'ordre vist al capítol corresponent. S'interpreta aquest jaciment com un assentament de planta quadrangular conformat per un mur perimetral, el qual compta amb un sistema defensiu avançat situat a la part sud del mateix. A l'interior del recinte, s'hi pot localitzar un edifici de grans dimensions interpretat com un barracó i un sistema hidràulic destinat a captació d'aigua (conformat per tres cisternes i una canalització).

S'ha interpretat el mur de "tancament meridional 1" (MR1004, MR1052 i MR2056) (Fig. 95) com part d'una terrassa i un sistema defensiu avançat, a partir de la posició en què es troba respecte l'assentament i la seva similitud amb Sant Miquel de Vinebre. Aquesta estructura permetria fortificar més aquest part de l'assentament i dotar-la d'un pas de ronda, el qual facilitaria les tasques de vigilància i control. El "mur de tancament meridional 2" (MR1006, MR1051 i MR2053), el "mur de tancament occidental" (MR1005, MR1007, MR1026 i MR1044) i el "mur de tancament oriental" (MR2059 i MR2005) (Fig. 95) conformarien el perímetre de l'assentament. De fet, el "mur de tancament meridional 2", de la mateixa manera que l'abans esmentat, conformaria una segona terrassa (a l'alçada de la part superior de l'assentament) i limitaria el recinte per aquesta part.

Els arguments que es poden emprar per explicar l'existència de les terrasses són diversos. S'ha pogut observar com la cara interna d'ambdós murs està poc treballada, a diferència de l'externa, la qual cosa indica que podria no ser visible o estar reblerta de terra. També es troben situats a cotes diferents, trobant-se el més meridional a una alçada inferior al segon. L'ús d'un aparell de carreus també pot ser indicador d'aquesta hipòtesis, ja que es requeriria un sistema constructiu de gran rigidesa i estabilitat. Finalment, un últim argument per aquesta hipòtesis és la gran quantitat de material constructiu i restes localitzades entre ambdós murs. La troballa de fragments de revestiment parietal, pavimentació i carreus pot indicar que en el moment d'amortització de l'assentament es va abocar part de les runes a la terrassa inferior.

L'àmbit adossat als murs MR2005 i MR2053 (Fig. 95), localitzat a la cantonada interior del costat oriental de la part meridional té, actualment, una funció indeterminada. A l'altra banda, les restes són tan parcials que no es pot demostrar l'existència d'un àmbit. Tot i això, es podria interpretar aquesta primera estança com part d'una estructura amb certa alçada per a les funcions de guaita, basant la hipòtesis en l'ús d'un aparell de carreus i carreus per fonamentar una construcció d'aquest tipus. Finalment, les estructures MR1008 i MR1009, al seu torn, podrien estar relacionades amb la funció d'aterrassar el turó, mentre que les MR1010 i MR1018 podrien identificar-se com una edificació o àmbit annex (Fig. 95).

El canvi de tècniques constructives per a l'alçat dels murs (de carreus a alçat de fang, presumiblement tovots) a la part superior de l'assentament pot indicar dos fets: d'una banda, la superfluïtat de l'ús de carreus perquè ja no és necessari l'aterrament del turó, i d'altra banda, que la zona no requeria d'un sistema defensiu més elaborat. Es pot entendre que ja no és necessari l'aparell de carreus perquè el mur MR2005, identificat com el tancament oriental de l'assentament, sembla estar conformat per un sòcol de pedra i alçat de fang (Fig. 95). Els murs MR1021, MR1041, MR2035 i MR2047, al seu torn, podrien formar part del mateix edifici interior, el qual, seguint la línia dels investigadors del jaciment, pot interpretar-se com uns barracons per allotjar la guarnició de l'emplaçament (Fig. 95). Aquest edifici interior podria disposar de decoració arquitectònica com paviments i enlluïts de paret, tot i que no s'ha localitzat cap evidència d'aquest tipus *in situ*. Cal remarcar que la part superior de l'assentament presenta un estat molt més elevat d'arrasament que la resta del jaciment, per la qual cosa, les restes conservades encara són més difícils d'interpretar.

La zona de les cisternes, basant-nos en casos paral·lels, podria tractar-se d'un espai obert o pati amb un possible enllosat, tal com apunten les evidències (MR2024 i MR2051). Els punts de captació d'aigua documentats, al seu torn, presenten unes mesures molt diferents a la dels jaciments paral·lels tractats anteriorment. En comptes d'haver una cisterna de grans dimensions, hi ha tres de mides més reduïdes, un fet insòlit per un assentament d'aquest tipus al nord-est peninsular. La constatació d'una canalització entre aquestes estructures hidràuliques ha portat a pensar que podria haver algun tipus de sistema per repartir l'aigua de les cisternes. No obstant, encara no s'ha pogut relacionar directament la canalització amb els punts de captació. De fet, aquesta estructura prové d'on hi hauria els barracons, i sembla conduir l'aigua cap a una quarta cisterna que no s'ha documentat.

Pel que fa a la coberta de l'assentament, hi ha molt pocs indicis per poder confirmar l'ús d'un determinat tipus. Tot i això, la troballa de diversos fragments de *tegulae* i la presència de cisternes podria fer factible l'ús d'una coberta de *tegulae* i *imbrices*, vinculada també amb la canalització i emmagatzemament d'aigua.

Respecte a la caracterització de l'assentament, s'han esmentat a l'apartat corresponent els diferents tipus d'assentament militar d'època republicana. Es pot descartar tant el *castrum* com la *turris*, ja que les seves dimensions varien molt de les de Costa de la Serra. Així doncs, s'ha optat per referir els assentaments identificats com a *castella*, més propers al jaciment tractat per les dimensions, i comprovar si Costa de la Serra es pot tractar d'aquest tipus de fortificació republicana. S'ha observat com els *castella* poden ser fundats ex

novo o reutilitzar un assentament de cronologia anterior, com nuclis urbans d'època ibèrica. En el cas de Costa de la Serra, a primera instància, es tracta d'un complex de planta rectangular format per un mur perimetral i edificacions interiors com uns barracons i punts de captació d'aigua. Com s'ha esmentat anteriorment, els *castella* són molt heterogenis entre ells, fet que comporta que no es puguin caracteritzar, a primera instància, per la seva planta o morfologia. De totes maneres, altres assentaments de nova planta que comptin amb un mur perimetral o muralla són Puig Castellar de Biosca, Monteró 1 o el *castellum* de Puigpelat. El darrer esmentat és el que presenta un perímetre més similar al de Costa de la Serra, ja que és de planta quadrangular, tot i que disposa de quatre torres als vèrtexs i dues flanquejant l'entrada. De totes maneres, els jaciments amb què Costa de la Serra manté molts punts en comú són Can Tacó i Puig Castellar de Biosca, per la presència d'estructures hidràuliques, tècniques constructives similars (pel que fa a l'arquitectura de terra) i restes de paviments i revestiments de paret, o una possible coberta de *tegulae*. No hi ha cap mena de dubte que Costa de la Serra hauria estat un edifici de certa importància durant el temps que va funcionar, però l'arrasament de les restes i l'ambigüitat del terme *castellum* en dificulten la caracterització.

A partir de l'estudi dels *castella* del nord-est peninsular, s'ha pogut comprovar com un punt comú entre ells es que són d'assentaments conformats per una muralla i l'existència d'un únic edifici noble a l'interior o la conservació d'un urbanisme preexistent. Aparentment, Costa de la Serra disposa d'un mur perimetral de planta quadrada, un sistema de defensa avançat en la seva part meridional i evidències d'una possible guarnició, fet que el pot portar a caracteritzar-lo com un *castellum*. Tot i això, com s'ha exposat anteriorment, no hi ha cap assentament que, en termes morfològics, s'assembla a Costa de la Serra, però els factors com les tècniques constructives, la presència d'estructures hidràuliques, les decoracions arquitectòniques o la cronologia que permeten relacionar-lo amb altres jaciments caracteritzats com a *castellum*.

Els arguments emprats per caracteritzar el jaciment tractat amb un *castellum* seran exposats a continuació. En primer lloc, el mur perimetral i el sistema defensiu avançat ja impliquen un caràcter militar de l'establiment, així com la presència d'uns possibles barracons o un sistema de captació d'aigua (per allotjar i subministrar la guarnició destinada). En segon lloc, en el cas de ser fundat a finals del segle II a.n.E., la zona on s'insereix es trobaria en un procés de romanització avançat, tal com s'interpreta amb la proximitat de *Tarraco*, l'increment del poblament cap aquesta cronologia i la possible centuriació de l'àrea, coincidint amb la trama 1 de *Tarraco*. D'aquesta manera, el fet d'implantar-se en una zona encara en procés de romanització i colonització, podria confirmar una funció relacionada amb el control del territori i el

sotmetiment de la població indígena. En tercer lloc, la presència de certes evidències d'una guarnició a l'emplaçament contribueix a la seva caracterització com a *castellum*. D'una banda, la constatació d'un fragment de *pilum*, una tatxa de bronze o dos aplics circulars emprats en els arnesos dels cavalls impliquen la presència d'un contingent militar a l'establiment, presumiblement de cavalleria. D'altra banda, la ceràmica documentada al jaciment també permeten generar una hipòtesis dirigida en aquesta direcció, ja que hi ha una gran presència de recipients amfòrics (concretament un 34% del total segons el NMI), la qual cosa pot indicar l'adquisició de productes de primera necessitat com oli i vi per subministrar-los als soldats. De fet, el producte més importat a Costa de la Serra són les àmfores, mentre que en la vaixel·la i la ceràmica de cuina predominen més les produccions locals. S'interpreta, llavors, que la guarnició del complex requeria sobretot de productes de primera necessitat, per la qual cosa la majoria d'importacions eren recipients amfòrics, mentre que els *kits* de vaixel·la personals estarien formats per algunes peces exògenes i, sobretot, produccions locals. La presència de diversos fragments de *dolium*, al seu torn, també pot indicar l'emmagatzematge d'altres productes com cereals o gra. La presència de diverses cisternes i una canalització, tal com s'ha esmentat, també poden interpretar-se com una voluntat per emmagatzemar aigua per la guarnició destinada a l'indret.

Tot i això, com s'ha esmentat anteriorment, Costa de la Serra també comparteix algunes similituds amb l'assentament de Can Tacó, identificat inicialment com un *castellum* i actualment en revisió. Aquest emplaçament s'ha caracteritzat els últims anys com un centre estratègic de caràcter residencial on hi habitarien individus de filiació itàlica. En primer lloc, el jaciment d'aquesta recerca té un gran nombre d'evidències que indiquen certa riquesa en l'ornamentació de les estances del complex, com els fragments de paviment i revestiments parietals recuperats en les intervencions arqueològiques. Aquest fet pot indicar la possible presència d'individus de gran importància en el món romà, com elits itàliques novingudes a la península ibèrica. Si Costa de la Serra s'hagués edificat per respondre a un conflicte bèl·lic o allotjar una simple guarnició, resulta incomprensible la inversió de recursos per decorar l'establiment. De totes maneres, cal remarcar que Puig Castellar de Biosca també disposa d'ornamentacions arquitectòniques d'aquest tipus i ha estat caracteritzat com un *castellum*. En segon lloc, les evidències de *militaria* trobades a Can Tacó i a Costa de la Serra són molt reduïdes. Al jaciment tractat només s'ha trobat una punta de *pilum*, una tatxa de bronze i dos aplics circulars. Com s'ha esmentat anteriorment, aquest fet també pot estar causat per la recuperació d'aquest tipus de materials durant l'amortització de l'assentament. En tercer lloc, les dimensions de Costa de la Serra són més

properes a les de Can Tacó i no pas a la majoria de *castella* tractats fins el moment, els quals poden arribar a ocupar una gran superfície, com Puig Castellar de Biosca, Puig Ciutat o Monteró 1. Finalment, Costa de la Serra es troba en un punt altament estratègic, a l'igual que Can Tacó, tot i que generalment, els *castella* també gaudeixen d'una posició privilegiada respecte el territori.

S'ha pogut observar com el jaciment de Costa de la Serra pot ser interpretat de dues maneres segons les seves evidències i punts en comú amb altres paral·lels del nord-est peninsular. Actualment, amb les restes documentades, resulta massa precipitat caracteritzar el jaciment en un dels tipus d'assentament esmentats anteriorment. No hi ha dubte que es tracta d'un emplaçament molt singular i d'importància en el territori durant el temps que va funcionar. Les pròximes investigacions en aquest jaciment poden aportar nova informació tant per la caracterització en un dels tipus abans esmentats com per l'ampliació del coneixement sobre els assentaments de caràcter militar d'època republicana al nord-est peninsular.

Finalment, pel que fa a la funció de l'assentament, la hipòtesi generada a partir d'aquesta recerca és la següent: es tracta d'un establiment que es funda en el marc de la reorganització del poblament a l'*Ager tarraconensis* i la romanització dels col·lectius indígenes. En aquest indret hi va estar destinada una guarnició, tal com indiquen les evidències documentades. A més, les restes d'ornamentació arquitectònica indiquen un caràcter noble de l'establiment, i per tant, la possible interpretació d'un centre de poder. Les seves funcions, per tant, podrien estar relacionades amb el control del territori i el sotmetiment de la població indígena destinada a nous assentaments. Aparentment, la cronologia d'inicis del jaciment de Costa de la Serra coincideix amb l'augment del poblament en aquesta zona a finals del segle II a.n.E. També, s'ha pogut observar que l'àrea esmentada podria haver-se centuriat en el mateix moment. Tot i això, la comparació entre les orientacions de Costa de la Serra i la trama Ib de Maceda no ha aportat resultats concloents. Al seu torn, les anàlisis de visibilitat han permès comprovar el potencial estratègic que posseeix Costa de la Serra: s'ha observat com el jaciment en qüestió pot visualitzar un bon nombre d'assentaments pròxims, així com gran part del recorregut de la via *De Italia in Hispanias* al Camp de Tarragona, tot i que la distància ja no permeti un control òptim. A més, Costa de la Serra és el jaciment més observat de la zona, la qual cosa pot indicar una voluntat de ser visualitzat per la resta d'assentaments amb una finalitat de mostra de representació del poder i domini.

Posteriorment, en el marc de les guerres sertorianes, aquest emplaçament, per la seva posició estratègica i òptima per visualitzar el territori immediat, però

també l'oest del Francolí i la via *De Italia in Hispanias*, podria haver esdevingut un enclavament relacionat amb el conflicte i destinat a allotjar una guarnició més gran. Alguns materials, com la fíbula de bronze Erice 7.2b o la ceràmica de parets fines (especialment la forma Mayet IIIb) permeten datar l'assentament durant les guerres sertorianes. Finalment, un cop acaba el conflicte i la població està romanitzada i el poblament de la zona consolidat, l'enclavament seria desmantellat, ja que hauria complert la seva funció i alguns materials es podrien reutilitzar en el bastiment d'alguns edificis de la ciutat de *Tarraco*. Alguns arguments que permeten validar el desmantellament de l'indret són: en el cas de disposar d'una coberta de *tegulae* i *imbreces*, la reduïda troballa de fragments poden indicar una recuperació i ús d'aquests elements arquitectònics per a un altre lloc, com succeeix a Puig Castellar de Biosca. La reduïda conservació d'elements metàl·lics també pot indicar una recuperació d'aquests objectes per utilitzar-los de nou. La presència d'enderroc de carreus i restes de paviments i revestiments parietals sense mostres d'incendi o destrucció pot indicar també el desmantellament voluntari de l'emplaçament.

Finalment, a mode de comentari final, s'ha d'esmentar que aquest projecte ha estat molt útil per obtenir una visió global del jaciment de Costa de la Serra, actualment en estudi. La seva interpretació no ha estat una tasca fàcil, a causa de la parcialitat de les restes, la impossibilitat d'excavar algunes zones per la parcel·lació de l'àrea i l'ambigüitat de la tipologia d'assentaments militars d'aquesta època. Tot i això, l'estudi de les restes i la comparació amb assentaments similars coetanis a Costa de la Serra han permès mostrar dues possibles caracteritzacions de l'assentament. No es pot obviar que Costa de la Serra hauria tingut un pes important al territori, ja sigui per les seves característiques formals com per la seva posició privilegiada, la qual pot ser relacionada amb l'increment de població i la centuriació de la zona entre el Gaià i el Francolí, i, posteriorment, amb les guerres sertorianes. Hauria estat un centre de poder a la zona, tal com mostra la riquesa de decoracions arquitectòniques. Les pròximes excavacions podran aportar més informació sobre la seva naturalesa i permetre una caracterització més sòlida en un dels tipus d'assentaments esmentats en aquesta recerca.

Bibliografia

ADROHER, A. M. (1993). «Amphores púniques». *Dictionnaire des céramiques antiques (VIIe s. av. n. è.-VIIe s. de n. è.), Méditerranée nord-occidentale (Provence, Languedoc, Ampurdan), Lattara 6*, p. 78-82.

ARASA, F. (2003). «El territorio, vías y centuriaciones». *Romanos y visigodos en tierras valencianas*, p. 151-160.

ARCELIN, P. (1981). «Un problème de méthode: choix des données quantitatives en céramologie». *Documents d'Archéologie Méridionale*, 4, p. 189-190

ARRAYÁS, I. (2007). «Al voltant de la "romanització" del nord-est de la Península Ibérica. Reflexions sobre l'organització territorial i els fluxos comercials». *Pyrenae*, 38, 2, p. 47-72.

ASENSIO, D. (2003). *Memòria de la intervenció arqueològica efectuada en el nucli ibèric del Cogulló (Sallent, Bages). Campanya 2003*. Generalitat de Catalunya.

ASENSIO, D.; CARDONA, R.; MORER, J.; POU, J.; GIL, B.; CANTERO, F.; FERRER, C. (2012). «El poblament ibèric al Solsonès: un estat de la qüestió a partir dels treballs del Centre d'Estudis Lacetans». *Actes de les I Jornades d'Arqueologia de la Catalunya Central (Manresa 2010)*, p. 73-82.

ASENSIO, D.; CARDONA, R.; MORER, J.; POU, J.; GIL, B.; CANTERO, F.; SÀNCHEZ, L. (2014). «Novetats en la recerca en els nuclis lacetans del Castellvell (Olius) i Sant Miquel de Sorba (Montmajor). Les campanyes del 2011 al 2013». *Actes de les II jornades d'arqueologia de la Catalunya Central (Vic 2012)*, p. 104-110.

ASENSIO, D.; GARCIA, C.; SÀNCHEZ, E. (2011) «Un fossat del període ibèric ple en el nucli fortificat del Cogulló (Sallent, Bages)». *Revista d'arqueologia de Ponent*, 21, p. 157-163.

BALIL, A. (1977). «Comunicaciones ópticas del mundo antiguo». *XIV Congreso Arqueológico Nacional*. Vitoria p. 833-842.

BALSERA, R. (2006). «El oppidum ibèric de la Serra de l'Espasa (Capçanes, Priorat) y su conjunto numismático: interpretación económica y territorial». *Butlletí Arqueològic. Reial Societat d'Arqueologia Tarraconense*, 28, p. 35-73.

BELARTE, M.C. (1993). «Arquitectura domèstica al Bronze Final i Primera Edat del Ferro a Catalunya: habitacions construïdes amb materials duradors: estat de la qüestió». *Pyrenae*, 24, p. 115-140.

BELARTE, M.C. (1999-2000). «Sobre el uso del barro en la protohistoria del Bajo Aragón: estudio de materiales conservados en el Museu d'Arqueologia de Catalunya-Barcelona». *Kalathos: Revista del seminario de arqueología y etnología turolense*, 18, p. 65-94.

BELARTE, M.C.; CANELA, J.; LÓPEZ, J.; OTERO, N. (2018). *Memòria de les excavacions arqueològiques desenvolupades a la Costa de la Serra (la Secuïta, Tarragona). Campanyes de 2015, 2016, 2017*. En el projecte *Formes d'ocupació del territori i evolució del poblament a la Cessetania occidental durant la Protohistòria (1er mil·lenni aC)*. Inèdit.

BELARTE, M.C.; CANELA, J.; LÓPEZ, J.; OTERO, N. (2019). *Informe dels treballs d'excavació al jaciment de la Costa de la Serra (La Secuïta, Tarragonès) durant la campanya d'excavacions de juliol de 2019*. En el projecte *Formes d'ocupació del territori i evolució del poblament a la Cessetania occidental durant la Protohistòria (1er mil·lenni aC)*. Inèdit.

BELARTE, M.C.; CANELA, J.; LÓPEZ, J.; OTERO, N. (2020). *Informe dels treballs d'excavació al jaciment de la Costa de la Serra (La Secuïta, Tarragonès) durant la campanya d'excavacions de juny-juliol de 2020 i novembre de 2020*. En el projecte *Formes d'ocupació del territori i evolució del poblament a la Cessetania occidental durant la Protohistòria (1er mil·lenni aC)*. Inèdit.

BENAGES, J. (1994). *Les monedes de Tarragona*. Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, Barcelona.

BERNAL, D.; BUSTAMANTE, M.; DÍAZ, J.J.; EXPÓSITO, J.Á.; MOJOUR, T. (2018). «Tamuda revisitada. De la primera destrucció ¿sertoriana? al foso del *castellum* (2014-2018)». *Antiquités africaines. L'Afrique du Nord de la protohistoire à la conquête arabe*, 54, p. 53-84.

BERTRAL, A.; BELARTE, M.C.; BUXEDA, J.; CANELA, J.; LÓPEZ, J.; MADRID, M.; OTERO, N.; DEL PINO, M. (en premsa). «The mortar pavements of the roman site of Costa de la Serra (Tarragona, Catalonia): a multidisciplinary study». *What comes to mind when you hear mosaic? Conserving mosaics from ancient to modern. The 13th conference of the International Committee for the Conservation of Mosaics*.

BLE, E. (2017). *Guerra y conflicto en el nordeste de Hispania durante el período romano republicano (218 - 45 a.C). La presencia del ejército romano a partir de sus evidencias arqueológicas metálicas*. [En línia]. Universitat de Barcelona. Barcelona <<http://hdl.handle.net/10803/398391>> [Última consulta: 05 de juny de 2021].

CANELA, J. (2015). *Evolució del poblament i el paisatge a la Cessetània occidental durant el 1r mil·lenni aC*. [En línia]. Universitat Rovira i Virgili. Tarragona <<http://hdl.handle.net/10803/296436>> [Última consulta: 21 de maig de 2021]

CARRERAS, C.; MARTÍN, A.; PERA, J.; RODRIGO, E. (2016). «Las ánforas de Brindisi en Hispania Citerior. Pautas de distribución y consumo». *Saguntum: Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia*, 48, p. 103-121.

CELA, X.; NOGUERA, J.; ROS, À. (2009). «Els materials arqueològics del jaciment ibèric de la Serra de l'Espasa (Capçanes, Priorat), dipositats al Museu d'Arqueologia Salvador Vilaseca de Reus: evidències d'un santuari?». *Revista d'arqueologia de Ponent*, 19, p. 111-138.

DALMAU, M. (2010). *El poblament romà en una zona situada entre el Gaià i el Francolí; a vuit milles del nord de Tarraco*. Treball de final de màster. Universitat Rovira i Virgili, Tarragona. Inèdit.

DÍAZ, M. (2009). *El castellum de Puigpelat*. Fundació Privada Liber, Tarragona.

DÍAZ, M.; RAMÍREZ, R. (2015). «El asentamiento militar de Puigpelat (Alt Camp, ager tarraconensis), un *castellum* tardorrepublicano en tierras tarraconenses». *Revista d'arqueologia de Ponent*, 25, p. 263-278.

EGUILUZ, D.; MORELL, A. (2020). «La conservació-restauració del Castellot de Bolvir: la interdisciplinarietat de l'arqueologia». *Treballs d'arqueologia*, 24, p. 245-261.

FATÁS, L. (2004). «Un espacio diferencial en San Cristóbal de Mazaleón (Teruel): los materiales del espacio 2». *Quaderns de Prehistòria i arqueologia de Castelló*, 24, p. 163-172.

FISHER, P. (1994). «Probable and fuzzy models of the viewshed operation». *Innovations in GIS: selected papers from the First National Conference on GIS Research UK*. London, 161-175.

FRANCÈS, J.; GUÀRDIA, M. (2011). «El poblament ibèric del Turó de Ca n'Oliver (segles VI-I aC). Balanç de 25 anys de recerca i difusió». *Tribuna d'Arqueologia 2010-2011*, p. 267-291.

GARCIA, E.; PADRÓS, C.; PUJOL, M.À.; SALA, R.; TAMBA, R. (2010). «Resultats preliminars de la primera campanya d'excavació al jaciment de Puig Ciutat (Oristà, Osona)». *Ausa*, 166, p. 685-714.

GARCÍA, F. (1991). *Un episodio de la Hispania republicana: la guerra de Sertorio. Planteamientos iniciales*. Departamento de Historia Antigua, Universidad de Granada, Granada.

GENERA, M. (1978). «El poblado ibérico de Sant Miquel de Vinebre». *Butlletí Arqueològic. Reial Societat Arqueològica Tarraconense*, 141-144, p. 17-42.

GENERA, M.; BRULL, C.; GÓMEZ, A. (2005). «Disseny i planificació del sistema defensiu a l'establiment de Sant Miquel de Vinebre». *Tribuna d'Arqueologia 2002-2003*, p. 95-116

GOLDSWORTHY, A. (2008). *César. La Esfera de los Libros*, Madrid.

GUÀRDIA, M. (2014). «Repensant Lauro: el projecte de recerca al poblat ibèric del Puig del Castell de Samalús (Cànoves i Samalús)». *Ponències. Revista del Centre d'Estudis de Granollers*, 18, p. 137-154.

GUÀRDIA, M. (2015). «A les portes de Lauro: el poblat ibèric del Puig del Castell de Samalús (Cànoves i Samalús)». *Ponències. Revista del Centre d'Estudis de Granollers*, 19, p. 73-108.

GUTIÉRREZ, A.; RODRIGO, E.; ÀLVAREZ, A.; PITARCH, A.; MERCADO, M.; GUITART, J. (2013). «El yacimiento de Can Tacó (Vallés Oriental, Cataluña) y el inicio de la arquitectura de tipo itálico en la península ibérica. Análisis de los materiales constructivos cerámicos (tegulae e ímbrex)». *Actas del I Congreso internacions sobre Estudios Cerámicos, Cádiz, del 1 al 5 de noviembre de 2010*, Cádiz, p. 1572-1594.

HERNÁNDEZ, E. (2012). «La crisis diplomática romanocartaginesa y el estallido de la Segunda Guerra Púnica». *Studia historica. Historia antigua*, 30, p. 23-50.

JÁRREGA, R. (2000). «El poblament rural i l'origen de les villae al nord-est d'Hispania durant l'època romana republicana (segle II-I aC)». *Quaderns de prehistòria i arqueologia de Castelló*, 21, p. 271-302.

JORNET, R.; BELARTE, M.C.; SANMARTÍ, J.; ASENSIO, D.; MORER DE LLORENS, J.; NOGUERA, J. (2020). «El Coll del Moro (Gandesa, Tarragona) y su contexto territorial: formación y desarrollo de un asentamiento urbano protohistórico». *Trabajos de Prehistoria*, 77, 1, p. 113-129.

LÓPEZ, J. (2018). Inventari numismàtic de Costa de la Serra. *Memòria de les excavacions arqueològiques desenvolupades a la Costa de la Serra (la Secuita, Tarragona). Campanyes 2015, 2016 i 2017*. Inèdit.

MACEDA, C. (2019) *De ganados y caminos: Aproximación a la evolución histórica de la red viaria en la cuenca baja del Gaià (Tarragona) (S. I-VII dC)*.

[En línia]. Universitat Rovira i Virgili, Tarragona <<http://hdl.handle.net/20.500.11797/TFM393>> [Última consulta: 24 de maig de 2021].

MACIAS, J. M.; RODÀ, I. (2015) «Tarraco, la primera capital». *Catalan Historical Review*, 8, p. 117-133.

MAR, R.; RUIZ DE ARBULO, J.; VIVÓ, D.; BELTRÁN-CABALLERO, J.A. (2015). *TARRACO. Arquitectura y urbanismo de una capital provincial romana: Volumen I. De la Tarragona ibérica a la construcción del templo de Augusto*. Publicacions Universitat Rovira i Virgili, Tarragona.

MARGALEF, R. (2019). Arqueologia i societat. Anàlisi arqueològica de la Serra de l'Espasa i proposta de gestió patrimonial del municipi de Capçanes. [En línia]. Universitat Rovira i Virgili, Tarragona <<http://hdl.handle.net/20.500.11797/TFM402>> [Última consulta: 15 d'abril de 2021].

MENÉNDEZ, P. (2019). *Reconstrucció de la darrera fase del jaciment ibèric del Turó del Vent (Llinars del Vallès) a partir de dades d'excavacions antigues*. [En línia] Universitat Rovira i Virgili, Tarragona <<http://hdl.handle.net/20.500.11797/TFM427>> [Última consulta: 12 d'abril de 2021].

MENÉNDEZ, P.; SOBREVIA, E. (2018). «Redescobrint el Turó del Vent (Llinars del Vallès): un jaciment ibèric amb una funcionalitat específica a la Laietània». *Fonts*, 74, p. 26-36.

MERCADO, M.; RODRIGO, E.; FLÓREZ, M.; PALET, J.M.; GUITART, J. (2008). «El "castellum" de Can Tacó/Turó d'en Roïna (Montmeló-Montornès del Vallès, Vallès Oriental) i el seu entorn territorial». *Tribuna d'arqueologia 2007-2008*, p. 195-212.

MOLIST, N.; OTIÑA, P. (2012). «The Roman Republican and medieval quarry of Sant Miquel d'Olèrdola (Olèrdola, Barcelona)». *Interdisciplinary Studies on Ancient Stone*, p. 688-695.

MORER DE LLORENS, J.; ASENSIO, D.; CARDONA, R.; POU, J.; CANTERO, F.; CASTILLO, L.; GARCIA, C.; JORNET, R.; GIL, B.; HERMS, J.; MERINO, M.; PINTO, M.; SANCHEZ, L. (2018). «El Centre d'Estudis Lacetans fa 20 anys. Una entitat dedicada a la recerca arqueològica a l'entorn del Solsonès». *Tribuna d'arqueologia 2016-2017*, p. 63-83.

- MORERA, J.; MERCADAL, O.; OLESTI, O.; CRESPO, C. (2010). «El Castellot de Bolvir (Cerdanya): ocupacions ceretana, iberoromana i alt-medieval». *Tribuna d'arqueologia 2009-2010*, p. 281-315.
- MORILLO, Á. (1991). «Fortificaciones campamentales de época romana en España». *Archivo Español de arqueología*, 64, p. 135-90.
- MORILLO, Á. (2005). «La arqueología militar romana en Hispania». *Archivo Español de Arqueología*, 34, p. 161-85
- MORILLO, Á. (2008). «Criterios arqueológicos de identificación de los campamentos romanos en Hispania». *Salvía: Estudios de prehistoria y arqueología*, 8, p. 93-94.
- MORILLO, A.; MARTÍN, E. (2005). «El ejército romano en la Península Ibérica: de la "Arqueología Filológica" a la Arqueología Militar Romana». *Estudios Humanísticos. Historia*, 4, p. 177-208.
- NOGUERA, J. (2010). *La conquesta romana de Catalunya*. Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Tarragona.
- NOGUERA, J. (2012). «La Palma-Nova Classis: a Publius Cornelius Scipio Africanus encampment during the Second Punic War in Iberia». *Madridrer Mitteilungen*, 53, p. 262-288.
- NOGUERA, J.; BLE, E.; LÓPEZ, J.; VALDÉS, P. (2019). «El proyecto Guerra y conflicto en el nordeste de la Península Ibérica en época romano-republicana (siglos III-I aC): metodología y novedades». *Accampamenti, guarnigioni e assedi durante la Seconda Guerra Punica e la conquista romana (secoli III-I aC): prospettive archeologiche*. Edizioni Quasar, Roma, p. 57-71.
- NOGUERA, J.; VALDÉS, P.; BLE, E.; LÓPEZ, J. (2018). «Tracing de Roman Republican Army. Military Archaeology in the Northeast of the Iberian Peninsula». *Limes XXIII. Proceedings of the 2015 International Limes Congress/Akten des XXIII Internationalen Limeskongresses (Ingolstadt (Alemanya), del 12 al 23 de setembre de 2015), Beiträge zum Welterbe Limes Sonderband, Nünnerich-Asmus Verlag, Mainz*. Nünnerich-Asmus Verlag, p. 895-902
- OLESTI, O. (1997). «El origen de las villae romanas en Cataluña». *Archivo español de arqueología*, 70, 175-176, p. 71-90.
- OLLER, J.; OLESTI, O.; MORERA, J.; MERCADAL, O. (2018). «El Tossal de Baltarga (Bellver de Cerdanya, Lleida): un nou exemple dels processos d'iberització i romanització a l'àrea pirinenca». *Revista d'arqueologia de Ponent*, 28, p. 31-45.

ORTISI, S. (2015). *Militärische Ausrüstung und Pferdegeschirr aus den Vesuvstädten*. Palilia 29, Dr Ludwig Reichert Verlag, Weisbaden,

PADRÓS, C. (2017). *La implantació militar romana a Catalunya: caracterització d'espais militars al NE de la Citerior en època tardorepublicana (ss. II-I aC)*. 2016. [En línia]. Universitat Rovira i Virgili, Tarragona <<http://hdl.handle.net/10803/401577>> [Última consulta: 05 de juny de 2021]

PADRÓS, C. (2020). «Guerra y conflicto en la Hispania Citerior: el impacto de la conquista romana en la península ibérica (ss. II-I aC)». *Empúries: revista de món clàssic i antiguitat tardana*, 58, p. 177-207.

PADRÓS, C.; PRINCIPAL, J. (2016). «Resultats de la intervenció arqueològica al jaciment de Tentellatge I – Fortí romà (Navès, el Solsonès). Maig del 2015». *Actes de les IV jornades d'arqueologia de la Catalunya Central*, p. 74-79

PADRÓS, C.; PUJOL, À.; SALA, R.; TAMBA, R. (2019), «Puig Ciutat (Cataluña). Localización, excavación y museización de un *castellum* romano republicano en el nordeste peninsular». *Accampamenti, guarnigioni e assedi durante la Seconda Guerra Punica e la conquista romana (secoli III-I aC): prospettive archeologiche*. Edizioni Quasar, Roma, p. 83-96.

PALAZZO, P.; SILVESTRINI, M. (2001). «Apani: anfore brindisine di produzione "aniniana" ». *Daidalos*, 3, p. 57-107.

PALET, J. M.; ORENGO, H. (2010). «Les centuriacions de l'ager *Tarraconensis*: Organització i concepcions de l'espai: The Centuriations of the Ager *Tarraconensis*: Spatial Organisation and Conceptualisation». *Ager *Tarraconensis* 1*. Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Tarragona, p. 121-154.

PALET, J. M.; ORENGO, H.; RIERA, S. (2010). «Centuriación del territorio y modelación del paisaje en los llanos litorales de Barcino (Barcelona) y *Tarraco* (Tarragona): una investigación interdisciplinar a través de la integración de datos arqueomorfológicos y paleoambientales». *Agri Centuriati*, 7, p. 113-129.

PALMADA, G. (2003). «La fortificació republicana d'Olèrdola (Sant Miquel d'Olèrdola, Alt Penedès)». *Revista d'arqueologia de Ponent*, 13, p. 257-288.

PASCUAL, G.; RIBERA, A. (2013). «El material más apreciado por los antiguos». Las ánforas. *Manual de cerámica romana. Del mundo Helenístico al Imperio Romano*, Alcalá de Henares, p. 217-289.

PASSELAC, M. (1993). «Céramique à parois fines». *Dictionnaire des céramiques antiques (VIIe s. av. n. è.-VIIe s. de n. è.)*, Méditerranée nord-occidentale (Provence, Languedoc, Ampurdan), *Lattara* 6, p. 511-521.

PERA, J. CARRERAS, C.; RODRIGO, E.; PADRÓS, N.; ROMANÍ, N.; ROS, J.; GUITART, J. (2014). «El proceso previo a la fundación de las ciudades romanas en el NE de la Hispania Citerior: Los ejemplos de Can Tacó y Puig Castellar». *Agri Centuriati*, p. 405-418.

PERA, J.; CARRERAS, C.; RODRIGO, E.; ROMANÍ, N.; PADRÓS, N.; DE SOLÀ, G.; GUITART, J. (2015). «Puig Castellar (Biosca, La Segarra). Un *castellum* de la segona meitat del segle II aC a l'interior de Catalunya». *Primeres jornades d'arqueologia i paleontologia de Ponent*, p. 130-139.

PERA, J.; CARRERAS, C.; RODRIGO, E.; ROMANÍ, N.; PADRÓS, N.; DE SOLÀ, G.; GUITART, J. (2018). «Puig Castellar de Biosca (Segarra). Una fortificació del segle II aC a l'interior de Catalunya (campanyes 2013-2015)». *Tribuna d'Arqueologia, 2015-2016*, p. 31-56.

PERA, J.; CARRERAS, C.; ROMANÍ, N.; RODRIGO, E.; PADRÓS, N.; DE SOLÀ, G. (2016). «El proceso de implantación territorial romana en el NE de la Provincia Citerior en el siglo II aC. Análisis de tres modelos de ocupación: Ilturo, Can Tacó y Puig Castellar de Biosca». *Fortificaciones y control del territorio en la Hispania Republicana*. Libros Pórtico, Zaragoza, p. 167-205.

PERA, J.; RODRIGO, E.; ROMANÍ, N.; CARRERAS, C. (2019). «Puig Castellar de Biosca (Lleida). Una fortificación romana del siglo II a.C. en el Noreste de la Hispania Citerior». *Gladius. Estudios sobre armas antiguas, arte militar y vida cultural en oriente y occidente*, 39, p. 19-43.

PRINCIPAL, J.; CAMAÑES, M.P.; PADRÓS, C. (2015). «Un edifici singular al *castellum* romanorepublicà de Monteró 1 (Camarasa, la Noguera), i l'urbanisme complex d'un post avançat del nord-est de la Citerior». *Revista d'arqueologia de Ponent*, 25, p. 309-325.

PRINCIPAL, J.; RIBERA, A. (2013). «El material más apreciado por los arqueólogos. La cerámica fina. La cerámica de barniz negro». *Manual de cerámica romana. Del mundo Helenístico al Imperio Romano*, Alcalá de Henares, p. 43-146.

PY, M. (1993). «Amphores italiques». *Dictionnaire des céramiques antiques (VIIe s. av. n. è.-VIIe s. de n. è.), Méditerranée nord-occidentale (Provence, Languedoc, Ampurdan)*, Lattara 6, p. 53-55.

PY, M. (1993). «Céramique campanienne A». *Dictionnaire des céramiques antiques (VIIe s. av. n. è.-VIIe s. de n. è.), Méditerranée nord-occidentale (Provence, Languedoc, Ampurdan)*, Lattara 6, p. 145-150.

RAMON, J. (1995). *Las Ánforas fenicio-púnicas del Mediterráneo Central y Occidental*. Universitat de Barcelona, Barcelona.

RODRIGO, E. RODRIGO, E.; PERA, J.; GUTIÉRREZ, A. (2014). «La presencia romana en el NE de la Provincia Citerior durante el siglo II a.C. Aproximación arqueológica a partir de los yacimientos de Can Tacó Montmeló, Barcelona y Puig Castellar Biosca, Lleida». *Anejos Archivo Español de Arqueología*, 70, p. 191-209

ROMANÍ, N. ET ALII (2020). «El material constructiu de la fortificació militar del segle II aC de Puig Castellar de Biosca (Lleida): paviments, revestiments parietals i cobertes». *Estudis sobre ceràmica i arqueologia de l'arquitectura. Homenatge al Dr. Alberto López Mullor*. Barcelona, p. 391-404.

ROMEO, F. (2005). «Notas para un glosario de términos referentes a los sistemas defensivos de la antigüedad». *Saldvie: Estudios de prehistoria y arqueología*, 5, p. 191-213.

RUESTES, C. (2008). «A multi-technique GIS visibility analysis for studying visual control of an Iron Age landscape». [En línia]. *Internet Archaeology*, 23, <https://intarch.ac.uk/journal/issue23/ruestes_index.html> [Última consulta: 17 de maig de 2021]

SABUGO, N. (2008). «Estructuras defensivas de los campamentos romanos republicanos». *Actas de las I Jornadas de Jóvenes en Investigación Arqueológica: Dialogando con la cultura material*. Madrid, p. 411-418.

SABUGO, N. (2009). «Estructuras defensivas en los campamentos republicanos de la península ibérica». *Limes XX. Actas del XX Congreso Internacional de Estudios sobre la Frontera Romana, Anejos de Gladius*, p. 671-678.

SALINAS, M. (1999). «El impacto económico de la conquista romana». *Studia historica. Historia Antigua*, 17, p. 125-152

SANMARTÍ, J. (2000). «Les relacions comercials en el món ibèric». *III reunió sobre Economia en el Món Ibèric, SAGVNTVM-PLAV*, Extra 3, p. 307-328.

SANMARTÍ, J. (2001). «La formació i desenvolupament de les societats ibèriques a Catalunya». *Butlletí Arqueològic. Reial Societat Arqueològica Tarraconense*, 23, p. 101-132.

SPANN, P. (1987). *Quintus Sertorius and the legacy of Sulla*. University of Arkansas, Arkansas.

VILLARONGA, L.; BENAGES. J. (2011). *Ancient Coinage of the Iberian Península / Les monedes a l'Edat Antiga a la Península Ibérica: Greek, Punic, Iberian*,

Roman. Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, Institut d'Estudis Catalans,
Barcelona.